

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ПРАВО НА СВОБОДА НА МИСЪЛТА, СЪВЕЩТА И РЕЛИГИЯТА

**Ръководство по член 9 на Европейската конвенция
за правата на човека**

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Издатели или организации, които желаят да разпространят този доклад (или негов превод), в печатен или в електронен вид следва да се обърнат към publishing@echr.coe.int за по-нататъшни указания.

© *Council of Europe/European Court of Human Rights, 2015*

Документът е достъпен за изтегляне на www.echr.coe.int (Case-Law – Case-Law Analysis – Case-Law Guides).

Настоящият документ е подготвен от отдела за изследвания и библиотечно дело в рамките на Дирекцията на юрисконсулта и не обвързва Съда. Ръкописът е завършен на 1 септември 2015 г.; той може да претърпи редакционни изменения.

За публикувани изменения моля следвайте профила на Съда в Twitter на <https://twitter.com/echrpublication>.

© Настоящият превод е осъществен от Българския хелзинкски комитет и се публикува след съгласуване със Съвета на Европа и с Европейския съд по правата на човека. Българският хелзинкски комитет носи изключителната отговорност за превода. Настоящото ръководство заедно с ръководството по член 2 от Протокол № 1 на Конвенцията е издадено на български език от издателство „Сибис“ и може да бъде поръчано на www.sibi.bg.

СЪДЪРЖАНИЕ

БЕЛЕЖКА КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ	5
УВОД.....	6
I. ОБЩИ ПРИНЦИПИ И ПРИЛОЖИМОСТ.....	8
1. Важността на член 9 от Конвенцията в едно демократично общество и процесуалната легитимация на религиозните институции	8
2. Убеждения, защитени от член 9	8
3. Правото на всеки да има убеждение и правото да го демонстрира	10
4. Негативни и позитивни задължения на държавата	14
(a) Намеса в упражняването на защитените права и нейното оправдание	14
(b) Позитивни задължения на договарящите се държави.....	17
5. Препокриване между гаранциите по член 9 и по други разпоредби на Конвенцията	17
II. ДЕЙСТВИЯ, ЗАЩИТЕНИ ОТ ЧЛЕН 9.....	20
1. Негативен аспект	20
(a) Правото да не се практикува никаква религия и да не се разкриват религиозните убеждения	20
(b) Отказ по съвест: правото на всеки да не действа в разрез със своята съвест и убеждения	21
2. Позитивен аспект.....	24
(a) Общи принципи	24
(b) Религиозна свобода и здравни проблеми	25
(c) Спазване на диетичните предписания	25
(d) Носене на религиозно облекло и символи	26
(e) Религиозна свобода, семейство и образование на децата	30
(f) Проповядване и прозелитизъм	33
(g) Свобода на богослужението	34
(h) Места и сгради за богослужение.....	36
3. Свободата на религията и имиграцията.....	38
(a) Пребиваването и наемането на работа на чужденци на националната територия и свободата на религията	38
(b) Експулсиране в страна, която нарушава свободата на религията	40
III. ЗАДЪЛЖЕНИЯТА НА ДЪРЖАВАТА КАТО ГАРАНТ НА СВОБОДАТА НА РЕЛИГИЯТА.....	42
1. Негативни задължения: задължение да не се препятства нормалното функциониране на религиозните организации	42
(a) Правен статут на религиозните организации в договарящите се държави	42
(b) Признаване, регистрация и разпускане на религиозни организации	43
(c) Използване от държавата на пейоративен език срещу религиозна общност.....	48
(d) Финансови и данъчни мерки	49

(e) Мерки, предприемани срещу политически партии, инспирирани от религии	55
2. Негативни задължения: зачитане на автономията на религиозните организации	56
(a) Принципът на автономията на религиозните организации	56
(b) Държавна намеса във вътрешнорелигиозните или в междурелигиозните конфликти	57
(c) Спорове между религиозни организации и техни членове (последователи и духовни водачи)	62
(d) Спорове между религиозни организации и техни служители	65
3. Позитивни задължения	65
(a) Защита срещу физически, вербални или символични атаки от трети лица	65
(b) Религията на работното място, в армията и в съда	68
(c) Религиозната свобода за затворниците	70
СПИСЪК НА ЦИТИРАНИТЕ ДЕЛА	73

Член 9

„1. Всеки има право на свобода на мисълта, съвестта и религията; това право включва свободата на всеки да променя своята религия или убеждения и свободата да демонстрира своята религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или в частен кръг, чрез богослужение, обучение, практикуване и спазване на ритуали.

2. Свободата да се демонстрира религията или убежденията подлежи само на такива ограничения, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на обществената сигурност, за защита на обществения ред, здравето и морала или за защита на правата и свободите на другите“¹.

БЕЛЕЖКА КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ

Това ръководство представлява обяснение на практиката на органите по Конвенцията (решения на Европейския съд по правата на човека² и решения и доклади на Европейската комисия по правата на човека) относно член 9 от Конвенцията. То обхваща периода от 1957 г. до 1 септември 2015 г.

В ръководството не са взети предвид, както следва:

- делата по член 9, които са приключили със заличаване от списъка или с решение за недопустимост на формални основания (като например неизчерпване на вътрешноправните средства, неспазване на шестмесечния срок или несъвместимост *ratione temporis*);
- очевидно повтарящите се дела (например решенията срещу Турция по дела като [Kalac](#));
- практика, която е станала неотнормисима след ясно и недвусмислено обръщане на практиката (например дела, свързани с отказ от военна служба по съвест, разглеждани преди решението по делото [Bayatyan v. Armenia](#)).

Използвани са следните съкращения:

- „Комисията“ – Европейската комисия по правата на човека, премахната по силата на Протокол № 11 към Конвенцията на 1 ноември 1998 г.;
- *Yearbook* – the *Yearbook of the European Convention of Human Rights*;
- DR – Доклади и решения на Комисията.

---

¹ Преводите на разпоредбите на Конвенцията, които са направени от преводача на настоящото ръководство, се различават от официалните български преводи, публикувани в „Държавен вестник“. – Бел. прев.

² В английския оригинал става дума за *judgments* и *decisions*, а във френския за *arrêts* и *decisions*. В първия случай се имат предвид актове на Съда, с които се решава спорът както по допустимост, така и по същество. Във втория случай се имат предвид актове както на Съда, така и на Комисията, които в повечето случаи (макар и невинаги) са по допустимостта на жалбата. На български език и за двата случая се е утвърдил не съвсем точният превод „решения“, който не дава възможност да се направи разграничение на терминологично ниво между двата вида актове (за разлика например от утвърдените преводи на руски език като „постановление“ – за *judgment*, и „решение“ – за *decision*). Макар преводът на настоящото ръководство да запазва утвърдените на български език преводи на тези термини, за да се подчертае разграничението между тях по-надолу в текста, при цитирането на *decision* след заглавието на акта в скоби е посочено съкращението *dec*. Във всички останали случаи, в които няма такова обозначение, става дума за *judgment*. – Бел. прев.

УВОД

1. Свободата на мисълта, съвестта и религията е основно право, което е провъзгласено не само в Европейската конвенция за правата на човека (по-нататък Конвенцията), но също така и в редица други национални, международни и европейски текстове.

2. Според член 9 от Конвенцията:

„1. Всеки има право на свобода на мисълта, съвестта и религията; това право включва свободата на всеки да променя своята религия или убеждения и свободата да демонстрира своята религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или в частен кръг, чрез богослужение, обучение, практикуване и спазване на ритуали.

2. Свободата да се демонстрира религията или убежденията подлежи само на такива ограничения, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на обществената сигурност, за защита на обществения ред, здравето и морала или за защита на правата и свободите на другите“.

3. Член 2 от Протокол № 1 на Конвенцията засяга един специфичен аспект от свободата на религията, правото на родителите да осигуряват на своите деца образование в съответствие със своите религиозни убеждения:

„Никой не може да бъде лишен от правото на образование. При изпълнението на функциите, поети от нея в областта на образованието и преподаването, държавата зачита правото на родителите да осигуряват на своите деца образование и преподаване в съответствие със своите религиозни и философски убеждения“.

4. Позоваванията на член 9 често са свързани и с член 14 от Конвенцията, който забранява дискриминацията, наред с друго, на основата на религия и убеждения:

*„Упражняването на правата и свободите, изложени в тази Конвенция, следва да бъде осигурено без всякаква дискриминация, основана на пол, раса, цвят на кожата, език, **религия**, политически и **други убеждения**, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имуществво, рождение или друг някакъв признак“.*

5. Освен в Конвенцията, свободата на мисълта, съвестта и религията е очевидно едно от основните права, провъзгласени от Организацията на обединените нации. Например по силата на член 18 от Международния пакт за граждански и политически права всеки има право на свобода на мисълта, съвестта и религията; това право включва свободата на всеки да има или да приема религия или убеждения по свой избор и свободата, индивидуално или колективно, публично или частно, да демонстрира своята религия или убеждения чрез богослужение, спазване на ритуали, практикуване и обучение. Никой не може да бъде обект на принуда, която да накърнява свободата му да изповядва или да приема религия или убеждения по свой избор. Свободата да се демонстрира религия или убеждения подлежи само на такива ограничения, предвидени от закона и необходими за защитата на обществената сигурност, ред, здраве и морал, или на основните права и свободи на другите. Освен това член 18 *in fine* уточнява, че държавите – страни по този пакт, се задължават да зачитат свободата на родителите или на законните настойници, да осигуряват религиозното и моралното възпитание на своите деца съобразно собствените си убеждения. Член 26 от Пакта формулира общ антидискриминационен принцип, който включва религията.

6. Принципът на свободата на религията се появява също така и в редица други текстове, включително в Конвенцията за правата на детето, чийто член 14 го провъзгласява недвусмислено. По подобен начин член 12 от Американската конвенция за правата на човека указва, че всеки има право на свобода на съвестта и религията. Това право включва свободата на всеки да запази или да промени своята религия или убеждения, както и свободата да изповядва или да разпространява своята религия или убеждения индивидуално или заедно с други лица, публично или частно. Никой не може да бъде обект на ограничения, които могат да накърнят неговата религия или убеждения. Свободата да се демонстрират собствените религия или убеждения не може да става обект на ограничения, освен ако те са предвидени в закона и са необходими за защитата на обществената сигурност, реда, здравето или морала или за защита на правата и свободите на другите. Накрая, член 12 от Американската конвенция уточнява, че родителите или, когато е

относимо, законните настойници/попечители имат право да осигуряват религиозното и моралното възпитание на своите деца или лица под опека в съответствие със своите убеждения.

7. Хартата на основните права на Европейския съюз също защитава свободата на мисълта, съвестта и религията по същия начин както Конвенцията (член 10 от Хартата). Тя също гарантира, че правото на родителите „да осигуряват образованието и обучението на децата си съгласно своите религиозни, философски и педагогически убеждения се зачита съгласно националните закони, които уреждат тяхното упражняване“ (член 14, § 3).

8. Важността на свободата на мисълта, съвестта и религията е била подчертавана нееднократно от Европейския съд по правата на човека (по-нататък Съдът). Най-общо, свободата на мисълта, съвестта и религията се разглежда като един от фундаментите на демократичното общество; по-специално, европейските съдии разглеждат религиозната свобода като същностен елемент във формирането на идентичността на вярващите и техните разбираня за живота. В действителност Съдът е издигнал свободата на религията в ранг на основно право по Конвенцията – първоначално непряко, а впоследствие по-директно.

9. Следва да се отбележи, че през последните петнадесет години броят на делата, разгледани от Съда по член 9, непрекъснато нараства; тази тенденция може да се обясни с увеличаващата се роля на религията и на свързаните с нея въпроси в социално-политическия дискурс.

I. ОБЩИ ПРИНЦИПИ И ПРИЛОЖИМОСТ

1. Важността на член 9 от Конвенцията в едно демократично общество и процесуалната легитимация на религиозните институции

10. Свободата на мисълта, съвестта и религията, провъзгласена в член 9 от Конвенцията, е един от фундаментите на едно „демократично общество“ по смисъла на Конвенцията. Тя в своето религиозно измерение е един от същностните елементи във формирането на идентичността на вярващите и техните разбирания за живота, но тя е също така ценно достояние за атеистите, агностиците, скептиците и незаинтересованите. На нея е основан плурализмът, който е неразривно свързан с демократичното общество, така трудно извоюван през вековете. Тази свобода включва, наред с другите, свободата на всеки да се придържа или да не се придържа към религиозни вярвания и да практикува или да не практикува религия (*Kokkinakis v. Greece*, § 31; *Buscarini and Others v. San Marino* [GC], § 34).

11. Религиозна организация или неин вероизповеден орган могат като такива да упражняват от името на своите вярващи правата, гарантирани от член 9 на Конвенцията (*Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [GC], § 72; *Leela Förderkreis e. V. and Others v Germany*, § 79). Това означава, че жалба на религиозна организация или неин вероизповеден орган, с която се твърди нарушение на колективен аспект на правото на религиозна свобода на техните последователи, е съвместимо *ratione personae* с Конвенцията, а организацията или органът могат да претендират да са „жертви“ на това нарушение по смисъла на член 34 от Конвенцията.

12. От друга страна, в случай на отказ от пререгистрация на вече призната религиозна организация, доколкото тази организация е процесуално легитимирана да отправи жалба в Страсбургския съд от свое име, нейните членове не могат да претендират да са жертви на нарушение в резултат от отказа на националните власти от пререгистрация, който засяга само организацията жалбоподател като такава. Тяхното оплакване по член 9 е поради това несъвместимо *ratione personae* с Конвенцията (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, § 168).

13. Макар едно **юридическо лице** да може да претендира, че е жертва на нарушение на своята свобода на мисълта и религията, то не може да упражнява като такава свобода на съвестта (*Kontakt-Information-Therapie (KIT) and Hagen v. Austria*).

2. Убеждения, защитени от член 9

14. Нито текстът на член 9, нито практиката на Съда дефинират термина „религия“. Този пропуск е твърде логичен, тъй като една такава дефиниция трябва да бъде както достатъчно гъвкава, за да обхване цялото разнообразие от религии в света (големи и малки, стари и нови, теистични и нетеистични), така и достатъчно прецизна, за да бъде приложима към индивидуалните случаи – много трудно, дори невъзможно начинание. От една страна, приложното поле на член 9 е твърде широко, тъй като той защитава както религиозни, така и нерелигиозни мнения и убеждения. От друга страна, **не всички мнения и убеждения по необходимост попадат в неговото приложно поле, а терминът „практикуване“, включен в член 9, § 1, не покрива всяко действие, което е мотивирано или повлияно от религия или убеждение** (*Pretty v. the United Kingdom*, § 82).

15. За да може едно лично или колективно убеждение да се отнесе към правото на „мисълта, съвестта и религията“, то трябва да достигне **определена степен на сила, сериозност, вътрешна съгласуваност и важност**. Ако това условие е изпълнено, задължението за неутралност и безпристрастност на държавата е несъвместимо с каквито и да е правомощия от нейна страна да прави оценка на легитимността на религиозните вярвания или на начина, по който те биват изразявани (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, § 81). Следователно Съдът не е компетентен да се произнася по чисто теологични въпроси или да определя какви са вярванията, принципите и изискванията на тази или онази религия (*Kovalkovs v. Latvia* (dec.), § 60).

16. Органите по Конвенцията са признали експлицитно или имплицитно, че гаранциите по член 9, § 1 от Конвенцията се прилагат по отношение на:

(а) „големите“ или „старите“ световни религии, които са съществували от хилядолетия или от няколко века като:

- алевизма ([Sinan Işık v. Turkey](#); [Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey](#));
- будизма ([Jakóbski v. Poland](#));
- различните християнски вероизповедания (сред многото други източници – [Sviato-Mykhailivska Parafiya v. Ukraine](#); [Savez crkava “Riječ života” and Others v. Croatia](#));
- различните форми на индуизма ([Kovaļkovs v. Latvia](#) (dec.);
- исляма ([Hassan and Tchaouch v. Bulgaria](#) [GC]; [Leyla Şahin v. Turkey](#) [GC]);
- юдаизма ([Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France](#) [GC]; [Francesco Sessa v. Italy](#));
- сикхизма ([Phull v. France](#) (dec.); [Jasvir Singh v. France](#) (dec.);
- даоизма ([X. v. the United Kingdom](#) (dec.);

(b) новите или относително новите религии като:

- аумизма от Мандаром ([Association des Chevaliers du Lotus d'Or v. France](#));
- движението „Бхагаван Шри Раджниш“, известно като „Ошо“ ([Leela Förderkreis e. V. and Others v. Germany](#));
- Обединителната църква на преподобния Сан Мьон Муун ([Nolan and K. v. Russia](#); [Boychev and Others v. Bulgaria](#));
- мормонизма или Църквата на Исус Христос на светиите от последните дни ([The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints v. the United Kingdom](#));
- раелианското движение ([F.L. v. France](#) (dec.);
- неопаганизма ([Ásatrúarfélagið v. Iceland](#) (dec.);
- религията „Санто Дайме“, чиито ритуали включват използването на халюциногенно вещество, известно като аяуаска ([Fränklin-Beentjes and CEFLU-Luz da Floresta v. the Netherlands](#) (dec.);
- Свидетелите на Йехова ([Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria](#); [Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia](#));

(c) различни вътрешно съгласувани и искрено приети философски убеждения, като:

- пацифизма ([Arrowsmith v. the United Kingdom](#), § 69);
- принципната опозиция на военната служба ([Bayatyan v. Armenia](#) [GC]);
- веганството и противопоставянето на манипулирането на продукти от животински произход или изпробвани върху животни ([W. v. the United Kingdom](#) (dec.);
- противопоставянето на абортите ([Knudsen v. Norway](#) (dec.), no. 11045/84, Решение на Комисията от 8 март 1985, DR 42, р. 258; [Van Schijndel and Others v. the Netherlands](#), (dec.);
- лекарско мнение за алтернативната медицина, представляващо форма на изразяване на медицинска философия ([Nyyssönen v. Finland](#) (dec.);
- убеждението, че бракът е съюз за цял живот между мъж и жена, и отхвърлянето на хомосексуалните връзки ([Eweida and Others v. the United Kingdom](#)).

17. По същия начин може да се каже, че отговорът на въпроса дали дейност, която е изцяло или частично основана на убеждение или на философия, но която е **изцяло стопанска**, може да се ползва от защитата на член 9, не е все още изцяло ясен. Комисията е решила, че *търговско дружество* с ограничена отговорност като юридическо лице с единствена цел извличане на печалба, дори ако се управлява от философска асоциация, не може нито да се ползва, нито да разчита на правата, гарантирани от член 9 ([Company X. v. Switzerland](#) (dec.); [Kustannus OY Vapaa Ajatteliija AB and Others v. Finland](#) (dec.)). По подобен начин Комисията е решила, че член 9 не защитава твърдения на претендирано религиозно убеждение, които се проявяват като „аргументи“ за продажба в реклами с чисто търговски характер на религиозна група. Във връзка с това Комисията е разграничила рекламите, които са чисто „информационни“ или „описателни“ по своя характер, и търговски реклами, предлагащи продукти за продажба. Когато една реклама попада в последната категория, дори когато засяга религиозни предмети, които са съществени за конкретна потребност, твърденията с религиозно съдържание представляват демонстриране на желание да се предлагат стоки за печалба, а не демонстрация на религиозна практика. В конкретния случай Комисията е отказала да предостави защитата на член 9 за рекламиране на „е-метър“

или „Хъбърд електрометър“, санкциониран от органите за защита на потребителите ([Church of Scientology and Others v. Sweden](#) (dec.)).

18. В по-новите дела обаче Комисията и Съдът, изглежда, оставят отворен въпроса дали член 9 се прилага към търговска дейност, осъществявана от религиозна организация (въпросът възниква в [Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey](#); за курсовете по йога, които не са били безплатни, [Association Sivananda de Yoga Vedanta v. France](#) (dec.)).

19. В този контекст класифицирането на **сциентологията** като религия е едно продължаващо противоречие между договарящите се държави. Комисията не поставя този въпрос експлицитно, тъй като процесните жалби са били обявени за недопустими по други причини ([X. and Church of Scientology v. Sweden](#), (dec.); [Church of Scientology and Others v. Sweden](#) (dec.); [Scientology Kirche Deutschland e. V. v. Germany](#) (dec.)). Въпреки това поне в първото и третото от горесцитираните дела Комисията изглежда имплицитно да приема, че Сциентологичната църква е „религиозна група“.

20. Съдът, който се е изправял пряко пред проблема със сциентологията, на свой ред се е съобразил с подхода на властите на ответната държава. По дело относно отказ на руските власти да регистрират Сциентологичната църква като юридическо лице Съдът е заявил, че неговата задача не е да решава *in abstracto* дали една съвкупност от вярвания и свързани практики би могло да се смята за „религия“ по смисъла на член 9. В дадения случай местният Сциентологичен център, който първоначално е бил регистриран като нерелигиозна организация, е бил разпуснат поради това, че неговата дейност е била от „религиозен характер“. Националните власти, включително съдилищата, са изразявали последователно убеждението, че сциентологичните групи са религиозни по своя характер. При тези обстоятелства Съдът е приел, че член 9 от Конвенцията е приложим в процесния случай ([Kimlya and Others v. Russia](#), § 79–81; вж. също [Church of Scientology of Moscow v. Russia](#), § 64). По друго дело същият тип намеса е бил частично основан на експертен доклад, според който характерът на дейността на процесната група не е бил религиозен. Въпреки това Съдът е отбелязал, че намесата се е осъществила в изпълнение на законова норма, която е прилагана изключително към религиозни организации, поради което член 9 е бил напълно приложим ([Church of Scientology of St Petersburg and Others v. Russia](#), § 32).

21. Що се отнася до **атеизма**, Комисията е разгледала жалби на атеисти по член 9 ([Angeleni v. Sweden](#) (dec.)). В малко по-различен контекст тя приема, че това идейно течение „изразява определена метафизическа концепция за човека, която определя неговото световъзприятие и обосновава неговите действия“, поради което то не може да бъде валидно разграничено от религиозно вероизповедание в класическия смисъл; следователно държавата не е оправдана да му предоставя юридически статут, който е радикално различен от други религиозни вероизповедания ([Union des Athées v. France](#), § 79). Освен това Съдът е изразил ясно виждане, че свободата на мисълта, съвестта и религията е „ценно достояние за атеистите, агностиците, скептиците и незаинтересованите“ ([Kokkinakis v. Greece](#), § 31).

22. Съдът все още не се е произнесъл по приложимостта на член 9 към **масонството**; този въпрос е мълчаливо оставен открит ([N. F. v. Italy](#), § 35–40).

3. Правото на всеки да има убеждение и правото да го демонстрира

23. Член 9, § 1 от Конвенцията съдържа два аспекта – първия за правото на всеки да *има* убеждение и втория за правото да *демонстрира* това убеждение:

- (а) правото на всеки да **има** някакво убеждение (независимо дали религиозно, или не) и да променя своята религия или убеждения. Това право е **абсолютно и безусловно**; държавата не може да се намесва в него, например диктувайки в какво едно лице трябва да вярва или предприемайки ограничителни мерки с цел да го принуди да промени своите убеждения ([Ivanova v. Bulgaria](#));
- (б) правото да **демонстрира** своите убеждения индивидуално и в частен кръг, но също така да ги практикува съвместно с други хора и публично. Това право **не е абсолютно**. Тъй като демонстрирането от едно лице на своите религиозни убеждения може да засегне други лица, създателите на Конвенцията са добавили към този аспект на правото на свобода на религията резервите, съдържащи се в член 9, § 2. Последната разпоредба пред-

вижда, че всяко ограничение, наложено върху свободата на лицето да демонстрира религия или убеждение, трябва да бъде предписано от закона и необходимо в едно демократично общество за преследване на една или няколко от легитимните цели, посочени там ([Eweida and Others v. the United Kingdom](#), § 80). С други думи, ограниченията, предвидени в член 9, § 2 се отнасят само за свободата да се *демонстрира* религия или убеждения, но не и до правото на всеки да *има* такива ([Ivanova v. Bulgaria](#), § 79).

24. Член 9, § 1 гарантира „свободата на всеки да променя своята религия или убеждения [...] публично или в частен кръг“. Двата аспекта на алтернативата „публично или в частен кръг“ не трябва да се разглеждат като взаимно изключващи се или като предоставящи избор на публичните власти; тази формулировка само насочва към факта, че религията може да се практикува по единия или по другия начин ([X. v. the United Kingdom](#) (dec.)).

25. Дори ако допуснем, че въпросното убеждение достига изискуемата степен на сила и важност, не може да се приеме, че всяко действие, което е инспирирано, мотивирано или повлияно от това убеждение, представлява негова „демонстрация“. **Така например едно действие или едно бездействие, което не изразява пряко убеждение или което е само отдалечено свързано с изискванията на вярата, попада извън защитата на член 9, § 1. За да се смята за „демонстриране“ по смисъла на член 9, въпросното действие трябва да е тясно свързано с религията или убеждението.** Пример за това може да бъде акт на богопочитане или преданост, които се отнасят към практиката на една религия или убеждение, в общопризната форма. Но демонстрирането на религия или убеждение не е ограничено до такива актове; съществуването на достатъчно тясна и пряка връзка между акта и убеждението, което го поражда, следва да се установи въз основа на фактите във всеки случай. По-специално, няма задължение жалбоподателят да доказва, че е действал в изпълнение на задължение, предписано от религията му ([Eweida and Others v. the United Kingdom](#), § 82 и [S.A.S. v. France](#) [GC], § 55).

26. Следователно, като общо правило, националните власти нямат основание да поставят под съмнение **искреността на убежденията**, които някой заявява, че изповядва, без да подкрепят своята позиция с реални и убедителни доказателства. Така Съдът е **отхвърлил следните възражения**, повдигнати от ответни правителства:

- френското правителство е аргументирало, че жалбоподателка, която е претендирала, че е практикуваща мюсюлманка, и е искала да носи бурка или никаб (дрехи, покриващи цялото лице) на публично място, не е доказала, че е от мюсюлманско вероизповедание и че е искала да носи въпросните дрехи с религиозна цел. Освен това Съдът е приел, че макар това да е било практика на едно малцинство сред жените мюсюлманки, то само по себе си не засяга неговата правна квалификация ([S.A.S. v. France](#) [GC], § 56);
- латвийското правителство е твърдяло, че жалбоподател – затворник, не е бил последовател на вайшнавизма (вишнуйтския вариант на индуизма), поради това, че е участвал в дистанционен курс за изучаване на Библията, и поради това, че той не е бил формално член на местния клон на Международното дружество за Кришна съзнание ([Kovalkovs v. Latvia](#) (dec.), § 57);
- румънското правителство е твърдяло нещо много сходно по отношение на жалбоподател, който според него се е обявил за будист, за да получи по-добра храна в затвора ([Vartic v. Romania](#) (no. 2), § 46).

27. Въпреки това органите по Конвенцията са приели **възможността да се поставя под съмнение искреността на претендираната от едно лице религия** в изключителни случаи. Разбира се, както бе отбелязано по-горе, задачата на Съда не е да преценява легитимността на религиозните претенции или да поставя под съмнение валидността и относителната обосновааност на тълкуването на специфични аспекти на убежденията или практиките. Той не е призван да се ангажира с дискусия относно характера и важността на индивидуалните убеждения, тъй като това, което един човек смята за свещено, може да е абсурдно или анатема за друг и няма правен или логически довод, който може да бъде изтъкнат, за да се оспори твърдението на един вярващ, че конкретно убеждение или практика е важен елемент от негово религиозно задължение. Въпреки това горното не е препятствие за Съда да направи определени фактически констатации относно това дали религиозните претенции на един жалбоподател са сериозни и искрени ([Skugar and Others v. Russia](#) (dec.)).

28. Например органите по Конвенцията са **отказали да признаят** искреността на религиозните убеждения на жалбоподателите:

- по делото на затворник, който е искал да бъде вписан в регистъра на затвора като привърженик на религията уика. Комисията е приела, че когато вписването в такъв регистър включва специфични привилегии и улеснения с цел подпомагане на лицето в практикуването на своята религия, би било разумно декларираната религия да е възможно да се идентифицира; но жалбоподателят не е предоставил информация, която позволява да се установи обективното съществуване на такава религия (вж. [X. v. the United Kingdom](#) (dec));
- по дело за дисциплинарна санкция, наложена на жалбоподател, който е служител на държавната електрическа компания, който се е обявил за мюсюлманин, за отсъствие от работа два пъти в рамките на една година, за да празнува мюсюлмански религиозни празници. Националните съдебни органи са признали, че относимото законодателство дава право на гражданите с мюсюлманска религия на платен отпуск на датите на религиозните празници; в случая с жалбоподателя обаче искреността на неговата принадлежност към исляма е била под въпрос, тъй като той не е познавал основни постулати на тази религия и защото той преди това винаги е празнувал християнските празници. Поради това националните съдилища са приели, че жалбоподателят се е провъзгласил за мюсюлманин само за да ползва допълнителните отпуски. Съдът е приел, че когато законът установява привилегия или изключение за членовете на дадена религиозна общност – особено в сферата на заетостта, – изискването заинтересуваното лице да предостави някаква минимална обосновка за своята принадлежност към тази общност, за да се ползва от специалното третиране, не е несъвместимо с член 9 ([Kosteski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia](#), § 39).

29. Органите по Конвенцията са **отказали да предоставят защитата по член 9, § 1** (което не означава, че същите жалби не би могло да бъдат разгледани, когато това е подходящо, по други разпоредби на Конвенцията) в случаи на:

- езикова свобода, включваща правото да се използва предпочитаният език в образованието и в контактите с властите ([Vingt-trois habitants d'Alsemberg et de Beersel v. Belgium](#) (dec.); [Inhabitants of Leeuw-St. Pierre v. Belgium](#) (dec.);
- отказ да се гласува в законодателни и в президентски избори в страна, в която гласуването е задължително ([X. v. Austria](#) (dec.), no. 1718/62; [X. v. Austria](#) (dec.);
- искане на жалбоподателя да се отмени неговото кръщение и конфирмация ([X. v. Iceland](#) (dec.);
- мъж, който е отказал да сключи брак със своята партньорка според процедурата, предписана от гражданското право, но искащ държавата да признае техния съюз като валиден брак ([X. v. Germany](#) (dec.);
- будистки затворник, който е поискал да изпрати статия за публикуване в будистко списание, макар да не е обяснил как практикуването на неговата религия изисква публикуването на такива статии ([X. v. the United Kingdom](#) (dec.);
- разпространяването на листовки, които, макар и да са основани на пацифистки идеи, са подбуждали войниците да отсъстват без разрешение и да нарушават армейската дисциплина ([Arrowsmith v. the United Kingdom](#), § 74–75; [Le Cour Grandmaison and Fritz v. France](#) (dec.);
- желание на жалбоподателя да бъде разпръснат неговият прах върху неговата собственост, за да избегне погребение в гробище сред християнски символи ([X. v. Germany](#) (dec.);
- желание на затворник да бъде признат за политически затворник, както и да откаже да работи в затвора, да облича затворническа униформа и да чисти килията си ([McFeeley and Others v. the United Kingdom](#) (dec.); [X. v. the United Kingdom](#) (dec.);
- отказ на практикуващ юдаист да даде на бившата си жена *gem* (разводно писмо) след граждански развод, което им позволява да се оженят пак по религиозен обряд ([D. v. France](#) (dec.);

- отказ на лекар да се присъедини към схема за застраховане за старост ([V. v. the Netherlands](#) (dec.);
- желание на сдружение да предоставя правна помощ на затворници и да защитава техните интереси по идеалистични мотиви ([Vereniging Rechtswinkels Utrecht v. the Netherlands](#) (dec.);
- религиозен служител, който е уволнен поради отказ да упражнява своите религиозни функции в държавна църква в знак на протест срещу закон, либерализиращ абортите ([Knudsen v. Norway](#) (dec.);
- желание на мъж да се ожени и да има сексуални връзки с момиче, което не е достигнало законово установената възраст за съгласие за сексуални отношения, основано на това, че такъв брак е валиден по ислямското право ([Khan v. the United Kingdom](#) (dec.);
- желанието на жалбоподателя да се разведе ([Johnston and Others v. Ireland](#), § 63);
- желанието на потребители на електричество да избегнат договорни отношения, в които са влезли доброволно, и техния отказ да плащат сметка за ток изцяло поради това, че процент от съответната сума ще бъде насочена към финансиране на атомна електроцентра (K. and V. v. the Netherlands) (dec.);
- желание на баща да наложи телесно наказание на свое дете ([Abrahamsson v. Sweden](#));
- отказа на двама архитекти да се запишат в асоциацията на архитектите в нарушение на изисквания на закона ([Revert and Legallais v. France](#) (dec.);
- желанието да се разпъне банер, съдържащ политически лозунг, на железопътна гара ([K. v. the Netherlands](#) (dec.);
- понижаване на жалбоподателя в ранг заради изказване с антисемитски характер на историко-политическа тема по време на частно тържество ([F.P. v. Germany](#) (dec.);
- желание на жалбоподателя да има свободен избор на лекар и да принуди своя здравноосигурителен фонд да заплати хонорарите на лекар, който не е сключил договор с фонда ([B.C. v. Switzerland](#) (dec.); [Marty v. Switzerland](#) (dec.);
- желанието на жалбоподателя, макар и мотивирано от неговата християнска вяра, да раздава листовки против аборта около клиника, в която се извършват аборти ([Van den Dungen v. the Netherlands](#) (dec.);
- мъж, който се оплаква, че финансовото бреме на издръжката, която той е трябвало да изплаща на бившата си жена и децата им, не му позволяват да посещава будистки манастири, най-близкият от които се намира на стотици мили от неговия дом ([Logan v. the United Kingdom](#) (dec.);
- отказ на баща да плаща издръжка на непълнолетната си дъщеря поради това, че е сменила религията си ([Karakuzey v. Germany](#) (dec.);
- военен съдия и полковник от турските военновъздушни сили, който е бил пенсиониран поради това, че „неговото поведение и действията са показвали, че е възприел фундаменталистки възгледи“; в този случай въпросната мярка се е основавала не на религиозните убеждения на жалбоподателя или на начина, по който той е изпълнявал своите религиозни задължения, а на неговото поведение и действия, които са нарушавали военната дисциплина и принципа на секуларизма ([Kalaç v. Turkey](#));
- желание на родителите да дадат на тяхното дете определено собствено име без споменаване на религиозна мотивация ([Salonen v. Finland](#) (dec.);
- желание на част от родителите да избегнат задължението по националното законодателство за ваксиниране на техните деца ([Boffa and Others v. San Marino](#) (dec.);
- общ и абсолютен отказ на адвокат да вземе участие в действия, които са му официално възложени, за да представлява лица, задържани под стража в полицията ([Mignot v. France](#) (dec.);
- отказ на шофьор да затегне предпазния си колан, докато управлява автомобил, за да изрази мнението си, че следва да му бъде разрешено да избере средствата за защита на своя физически и морален интегритет ([Viel v. France](#) (dec.);
- алжирски гражданин, активист на Ислямския фронт за спасение, който се е оплакал от решение на швейцарските власти за конфискация на негово средство за комуникация, което той е използвал за целите на политическа пропаганда ([Zaoui v. Switzerland](#) (dec.);

- отказ на съсобственици на аптека да продават противозачатъчни хапчета ([Pichon and Sajous v. France](#) (dec.);
- желанието на тежко болна жалбоподателка да извърши асистирано самоубийство, мотивирано от привързаност към принципа на личната автономия ([Pretty v. the United Kingdom](#), § 82);
- желанието на жалбоподателите да продължат съдебно производство, започнато от техния съпруг/баща, който междуременно е починал, срещу назначаването на мюфтия ([Sadik Amet and Others v. Greece](#) (dec.);
- студент, на когото е забранен достъпът до сграда на университета поради това, че е имал брада, макар че той никога не е претендерал да е бил вдъхновен от конкретни идеи или вярвания, които са религиозни или някакви други ([Tiğ v. Turkey](#) (dec.);
- желанието да се постави мемориален камък на гроб на член на семейството, съдържащ снимка на починалия ([Jones v. the United Kingdom](#) (dec.);
- лица, осъдени за членство в организации, които са смятани за терористични (вж. сред многото решения [Gündüz v. Turkey](#) (dec.); [Kenar v. Turkey](#) (dec.);
- съдия, който е бил наказан за отказ от разглеждане на дела, тъй като се е чувствал предубеден ([Cserjés v. Hungary](#) (dec.)), и лекар, назначен от здравноосигурителна служба, който е бил уволнен заради отказ да направи медицински преглед на лекар практикант, тъй като се е страхувал от „възможна предубеденост“, която би могла да доведе до трудности, ако би се наложило да работи с практиканта в бъдеще ([Blumberg v. Germany](#) (dec.);
- монахиня, осъдена на глоба за нарушаване на обществения ред по време на религиозна церемония с това, че викала на висок глас по време на молитви ([Bulgaru v. Romania](#) (dec.);
- баща, живеещ от помощи за безработица, който се е оплакал от отказа на общинските власти да му възстановят разходите за коледна елха и за коледен венец ([Jenik v. Austria](#) (dec.); жалбата е отхвърлена като злоупотреба по смисъла на член 35, § 3, буква а) от Конвенцията;
- баща, който е бил разведен по съдебен ред с жена си и който е възразил неговата непълнолетна дъщеря (родителските права над която са присъдени на майката) да бъде възпитана в католическата религия, макар че според националните съдилища майката е действала в съответствие със свободно изразения избор на дъщерята ([Rupperecht v. Spain](#) (dec.);
- две еврейски организации, които са поискали украинските съдилища да възстановят предишните граници на няколко еврейски гробища в различни градове на Украйна (които са били изоставени от повече от седемдесет години) и да забранят строителните работи в тях (вж. *Representation of the Union of Councils for Jews in the Former Soviet Union and the Union of Jewish Religious Organisations of Ukraine* (dec.);
- желание на жалбоподател да се разхожда гол на публично място въз основа на убеждението си, че такова поведение е социално приемливо ([Gough v. the United Kingdom](#), § 185–188).

4. Негативни и позитивни задължения на държавата

(a) Намеса в упражняването на защитените права и нейното оправдание

30. Според член 9, § 2 от Конвенцията легитимните цели, които могат да оправдаят намесата в демонстрирането от едно лице на неговите/нейните религия или убеждения, са **обществената сигурност, защитата на обществения ред, здравето и морала или защитата на правата и свободите на другите**. Това изброяване на легитимни цели е строго изчерпателно, а дефиницията на целите е по необходимост ограничителна; за да бъде съвместимо с Конвенцията, всяко ограничение на тази свобода трябва по-специално да преследва цел, която може да се свърже с една от тези, изброени в тази разпоредба ([Sviato-Mykhailivska Parafiya v. Ukraine](#), § 132 и 137; [S.A.S. v. France](#) [GC], § 113).

31. За разлика от членове 8, § 2, 10, § 2 и 11, § 2 от Конвенцията и член 2, § 3 от Протокол № 4, **националната сигурност** не фигурира сред целите, изброени в член 9, § 2. Този пропуск съвсем не е случаен; напротив, отказът на създателите на Конвенцията да включат това специ-

фично основание сред легитимните основания за намеса отразява първостепенната важност на религиозния плурализъм като „един от фундаментите на едно демократично общество“ и на факта, че държавата не може да диктува на индивида в какво да вярва или да предприема мерки с цел да го принуди да промени своите убеждения (*Nolan and K. v. Russia*, § 73). Това означава, че държавата не може да използва необходимостта от защита на националната сигурност като единствено основание за ограничаване на упражняването на правото на едно лице или на група лица да демонстрират своята религия.

32. Следва също така да се отбележи, че **член 15** от Конвенцията дава възможност на държавите да дерогират своите задължения по член 9 „само дотолкова, доколкото неотложните нужди на положението го налагат строго, и при условие че тези действия не са несъвместими с другите им задължения по международното право“, при условие че са спазени процесуалните изисквания, предвидени в член 15, § 3.

33. **Намеса** в упражняването на правата, защитени от член 9 от Конвенцията, може например да приеме формата на:

- наказателна или административна санкция или уволнение заради упражняването на въпросните права (*Kokkinakis v. Greece*; *Ivanova v. Bulgaria*; *Masaev v. Moldova*);
- физическо възпрепятстване на лицата, упражняващи своите права по член 9, като например прекъсване на събрание от полицията (*Boychev and Others v. Bulgaria*);
- разпускане на религиозна организация (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, § 99–103; *Biblical Centre of the Chuvash Republic v. Russia*, § 52; това е в противоречие със старата практика на Комисията, според която разпускането и забраната на религиозно сдружение не нарушава свободата на религия на отделно лице, *X. v. Austria* (dec.);
- отказ от разрешаване, признаване или одобрение, предназначени да улеснят упражняването на въпросните права (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*; *Vergos v. Greece*);
- приемане на видимо неутрален закон, който позволява на държавата да се намесва пряко във вътрешноконфесионален конфликт (*Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria*, § 157);
- използването в официални документи на пейоративни изрази срещу религиозна общност, доколкото това може да има негативни последствия за упражняването на свободата на религия (*Leela Förderkreis e.V. and Others v. Germany*, § 84).

34. От друга страна, като общо правило, няма намеса в упражняването на правата, гарантирани от член 9, в случая със законодателство, изпълнението на което е предвидено от Конвенцията и което като цяло се прилага в публичната сфера по общ и неутрален начин, без да накърнява свободите, гарантирани от член 9 (*C. v. the United Kingdom*, (dec.); *Skugar and Others v. Russia* (dec.)).

35. Когато жалбоподатели се оплакват от **съществуването в националното законодателство на санкция, налагана за действие, което те възнамеряват да предприемат** и което смятат за защитено от член 9, те могат да претендират да са „жертви“ по смисъла на член 34 от Конвенцията, ако от тях се изисква да изменят своето поведение или рискуват да бъдат подведени под отговорност, или ако те са членове на категория от лица, които рискуват да бъдат пряко засегнати от въпросното законодателство. Така например Съдът е признал, че жена мюсюлманка, която желае да облича на публично място покривало, закриващо цялото лице, по религиозни причини, може да претендира да бъде „жертва“ само поради това, че подобно поведение е наказуемо от закона чрез глоба, съпроводена или заместена от задължителен курс по гражданско образование. Жалбоподателката по този начин е била изправена пред дилема: или да се съобрази със забраната и да се въздържа от обличане в съответствие със своето разбиране за религията, или да откаже да се съобрази и да се изложи на наказателна санкция (*S.A.S. v. France* [GC], § 57).

36. Държавите имат право да контролират дали определено движение или сдружение осъществява, претендирайки, че е с религиозни цели, дейности, които са вредни за населението или за обществения ред (*Manoussakis and Others v. Greece*, § 40; *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, § 105). В някои случаи държавата може да вземе превантивни мерки за защита на основните права на другите; такова правомощие за превантивна намеса от страна на държава-

та е изцяло съвместимо с нейните позитивни задължения по член 1 от Конвенцията в смисъл, че високото договарящите се страни трябва „да осигурят на всяко лице под тяхна юрисдикция правата и свободите, определени в [...] Конвенцията“ ([Leela Förderkreis e. V. and Others v. Germany](#), § 99).

37. В едно демократично общество, в което съществуват съвместно няколко религии сред едно и също население, може да възникне необходимост да се наложат ограничения над тази свобода, за да се съвместят интересите на различните групи и за да се гарантира уважението към убежденията на всички. Но при упражняване на своите регулаторни правомощия в тази сфера и в отношенията си към различните религии, вероизповедания и убеждения държавата има задължение да бъде неутрална и безпристрастна. Залогът в случая е запазването на плурализма и доброто функциониране на демокрацията ([Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova](#), § 115–116).

38. Задачата на Съда е да определи дали мерките, които са взети на национално ниво, са оправдани по принцип и дали са пропорционални ([Leyla Şahin v. Turkey](#) [GC], § 110). Това означава, че **търсената легитимна цел не би могло да се постигне чрез никаква друга мярка, която е по-малко ограничителна и по-зачитаща засегнатото основно право**; в това отношение тежестта да докажат, че не са били налице такива мерки, пада върху властите ([Biblical Centre of the Chuvash Republic v. Russia](#), § 58). Член 9, § 2 от Конвенцията имплицира, че всяка намеса в правото на свобода на религията следва да е в отговор на „належаща обществена нужда“; така че понятието „необходимо“ няма гъвкавостта на такива изрази като „полезно“ или „желателно“ ([Sviato-Mykhailivska Parafiya v. Ukraine](#), § 116).

39. Когато преценява дали определена намеса е пропорционална, или не, Съдът предоставя на държавите – страни по Конвенцията, определена **свобода на усмотрение** при оценката на това дали съществува намеса и относно степента на необходимост от тази намеса. Трябва да помним, че ролята на механизма на Конвенцията е в основата си субсидиарна. Националните власти са по принцип в по-добра позиция да преценят местните потребности и условия и в резултат по въпроси на обща политика, по които мненията в едно демократично общество може разумно да се различават, на ролята на органа, който взема решение на национално ниво следва да се отдаде специална тежест – особено когато това става по въпроси на отношенията между държавата и религиозните вероизповедания. Що се отнася до член 9 от Конвенцията, по принцип на държавата следва да се даде широка свобода на усмотрение при решаването дали и в каква степен ограничаването на правото да се демонстрира религия или убеждение е „необходимо“. Въпреки това при определянето на степента на свободата на усмотрение в даден случай Съдът следва също така да вземе предвид както специфичния проблем по конкретното дело, така и общия проблем, поставен от член 9, а именно необходимостта от запазване на истинския религиозен плурализъм, който е от жизнено значение за оцеляването на всяко демократично общество. Основно значение следва да се придаде на необходимостта от намеса, където следва да се определи, както изисква член 9, § 1, дали намесата е в отговор на „належаща обществена нужда“ и е „пропорционална на преследваната легитимна цел“. Ясно е, че тази свобода на усмотрение върви ръка за ръка с европейски контрол, обхващащ както законодателството, така и решенията, с които то се прилага, дори когато те са постановени от независим национален съд. Във връзка с това Съдът може, ако е подходящо, да се съобрази с всякакъв консенсус и общи ценности, проявяващи се в практиката на държавите – страни по Конвенцията ([Bayatyan v. Armenia](#) [GC], § 121–122; [S.A.S. v. France](#) [GC], § 129).

40. Освен това, когато Съдът преценява съответствието на една национална мярка с член 9, § 2 от Конвенцията, той трябва да вземе предвид историческия контекст и особеностите на въпросната религия, включително догматиката, ритуалите, организацията и т.н. (за два практически примера на този подход вж. [Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France](#) [GC], § 13–19; [Miroļubovs and Others v. Latvia](#), § 8–16). Това е логическо следствие от общите принципи, лежащи в основата на член 9 – тоест свободата да се практикува религия публично или частно, вътрешната автономия на религиозните общности и зачитането на религиозния плурализъм. Предвид субсидиарния характер на механизма за защита на индивидуалните права, установен от Конвенцията, същото задължение може да имат и националните власти, когато вземат решения в техните взаимоотношения с различните религии ([Miroļubovs and Others v. Latvia](#), § 81). В това отношение Съдът обикновено отправя към практиката по член 14 от Конвенцията (забрана за дискриминация),

според която тази разпоредба може при определени условия да бъде нарушена при липса на различно третиране на лица, чиито ситуации значително се различават (*Thlimmenos v. Greece* [GC], § 44).

41. Когато упражняването на правото на свобода на религия или на някой от неговите аспекти е подчинено според националното право на система на предварително разрешение, включването в процедурата за даване на разрешение на призната религиозна институция – по-специално институция, принадлежаща на различно вероизповедание, йерархия или убеждение – не може да се съгласува с изискванията на член 9, § 2 от Конвенцията (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, § 117; *Vergos v. Greece*, § 34; и, *mutatis mutandis*, *Pentidis and Others v. Greece*).

42. И най-сетне, упражнявайки своя контрол, Съдът следва да прецени твърдяната намеса въз основа на материалите по делото като цяло (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, § 119). Той следва, ако е необходимо, да направи оценка на всички факти по делото и да вземе предвид последователността на събитията в тяхната цялост, а не като отделни и обособени инциденти (*Ivanova v. Bulgaria*, § 83). Също така Съдът следва винаги да се увери, че решенията, взети от националните власти в сферата на свободата на религията, са основани на приемлива преценка на относимите факти (*Svyato-Mykhailivska Parafiya v. Ukraine*, § 138).

(b) Позитивни задължения на договарящите се държави

43. По силата на член 1 от Конвенцията договарящите се държави следва да „осигурят на всяко лице под тяхна юрисдикция правата и свободите, определени в [...] Конвенцията“. Следователно към чисто негативните задължения на държавата да се въздържа от намеса в правата, гарантирани от член 9, може да се добавят **позитивните задължения**, включени в тези права – по-специално, когато процесните действия са били извършени от частни дейци и не може да бъдат приписани пряко на ответната държава. Поради това тези задължения могат понякога да направят необходими мерки за осигуряване на зачитането на свободата на религията, които засягат самата същност на **междупличностните отношения** (*Siebenhaar v. Germany*, § 38). Макар границата между позитивните и негативните задължения на държавата да не подлежи на точно определение, приложимите принципи са въпреки това сравними. И в двата контекста следва да се вземат предвид противоположните интереси на отделния човек и на общността като цяло; и в двата контекста държавата има определена **свобода на усмотрение**. Освен това дори по отношение на позитивните задължения, следващи от първия параграф на член 9, целите, споменати във втория параграф, може да са от определено значение (*Jakóbski v. Poland*, § 47; *Eweida and Others v. the United Kingdom*, § 84).

44. Член 9 не гарантира като такова правото на **превантивни мерки** за защита на свободата на религията (*Hernandez Sanchez v. Spain* (dec.)).

5. Препокриване между гаранциите по член 9 и по други разпоредби на Конвенцията

45. По самия си характер предметното съдържание на член 9 от Конвенцията може понякога да се препокрива със съдържанието на други разпоредби на Конвенцията; с други думи, една и съща жалба, представена пред Съда, може понякога да попада под повече от един член. В такива случаи Съдът обикновено избира да разгледа жалбата по само един член – този, който прецени като по-относим в светлината на специфичните обстоятелства по делото; но когато прави това, той взема предвид и другите членове и тълкува члена, който е избрал като най-относим, в светлината на последните. Членовете, които е най-вероятно да бъдат разгледани заедно с член 9 при едни и същи факти и едни и същи жалби, са следните:

(а) **Член 6, § 1 от Конвенцията** (правото на справедлив процес, по-специално правото на достъп до съд). По дело за отказ на гръцкия Касационен съд да признае статута на юридическо лице на катедралата на Римокатолическата епархия на Крит, като с това е отрекъл нейната процесуална легитимация да защити своята собственост, Съдът е решил да разгледа жалбите на организацията жалбоподател само по член 6, § 1 от Конвенцията, а не по член 9 (*Canea Catholic Church v. Greece*, § 33 и 50). По подобен начин по дело за твърдяно неизпълнение на окончателно решение, признаващо правото на енория и нейните членове да погребат техните мъртви в местното гробище в съответствие със

- своите специфични ритуали, Съдът е решил да разгледа жалбата само по член 6, § 1 (*Greek Catholic Parish of Pesceana v. Romania* (dec.), § 43);
- (b) **Член 8 от Конвенцията** (правото на зачитане на личния и/или семейния живот). Съдът е разгледал жалбите:
- само по член 8 самостоятелно или във връзка с член 14 – например относно решение на националните съдилища да определи местоживеенето на едно от малолетните деца при единия от родителите поради това, че другият родител е бил член на Свидетелите на Йехова (*Hoffmann v. Austria*; *Palau-Martinez v. France*; *Ismailova v. Russia*). Съдът е подчертал, че практическото уреждане на упражняването на родителските права над децата, както е определено от националните съдилища, не може като такова да накърнява свободата на жалбоподателя да демонстрира своята религия (*Deschomets v. France* (dec.);
- (c) **Член 10** (свобода на изразяване). Съдът е разгледал жалби само по член 10 – например относно забраната, наложена от компетентен държавен орган върху независима радиостанция да излъчи платена реклама от религиозен характер (*Murphy v. Ireland*), или забраната на компетентен орган да предостави лиценз за излъчване на радиостанция с християнска религиозна програмна насоченост (*Glas Nadejda EOOD and Anatoli Elenkov v. Bulgaria*). Така, доколкото жалбоподателят се оплаква от намеса в изразяването на неговите/нейните убеждения и мнения чрез излъчването на информация, член 10 представлява *lex specialis* по отношение на член 9, така че отделна преценка от гледна точка на последния не е необходима (*Balsytė-Lideikienė v. Lithuania* (dec.);
- (d) **Член 11** (свобода на събранията и на сдружаването). Съдът е разгледал жалбите:
- по член 9, тълкуван в светлината на член 11 – например относно държавна намеса в спора между две съперничаещи си групи от едно и също вероизповедание (*Hassan and Tchaouch v. Bulgaria* [GC], § 65), разпускането на религиозна организация (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, § 102–103) или прекомерно продължилия отказ да се признае юридическото лице на религиозна общност (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, § 60);
  - по член 9, тълкуван в светлината на членове 11 и 6, § 1 – например относно отказ на националните власти да регистрират измененията в устава на религиозна организация, приети с цел одобряване на преминаването на организацията от едно вероизповедание към друго (*Svyato-Mykhailivska Parafiya v. Ukraine*, § 152);
  - по член 11 (свобода на сдружаването), тълкуван в светлината на член 9 – например относно отказ за възобновяване на регистрацията на религиозна организация (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*, § 74–75);
  - по член 11 (свобода на събранията), тълкуван в светлината на член 9 – например относно отказ от достъп на група, практикуваща неодруидизма до историческия обект Стоунхендж, за да отпразнуват лятното слънцестоене (*Pendragon v. the United Kingdom* (dec.); за противоположното вж. също *Chappell v. the United Kingdom* (dec.);
- (e) **Член 1 от Протокол № 1** (защита на собствеността). Съдът е приел да разгледа делата единствено по член 1 от Протокол № 1 – например относно задължението на собственици на земи, които се противопоставят на лова, да го толерират върху своите земи (*Chassagnou and Others v. France* [GC]; *Herrmann v. Germany* [GC]);
- (f) **Член 2 от Протокол № 1** (право на родителите на зачитане на техните религиозни и философски убеждения в рамките на образованието на техните деца). Съдът е приел да разгледа делата:
- само по член 2 от Протокол № 1 – например относно начина, по който се организират задължителните курсове по религиозна култура и морално образование в държавните училища (*Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*), или за отказа на образователните власти да предоставят на деца пълно освобождаване от задължителни курсове по християнство (*Folgerø and Others v. Norway* [GC]);
  - по член 2 от Протокол № 1 и член 9 от Конвенцията, взет самостоятелно, при което не е намерено нарушение на първия въз основа на пространна аргументация, а така

също и на втория с просто отпращане към тази аргументация (*Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*);

- по член 2 от Протокол № 1, тълкуван в светлината на член 9 – например относно задължителното присъствие на разпятия в класните стаи на държавните училища (*Lautsi and Others v. Italy* [GC]);
- по член 2 от Протокол № 2 за родителите и член 9 от Конвенцията за детето – относно наказание, наложено от главния учител на ученик за отказ да участва в училищна манифестация (*Valsamis v. Greece*).

46. В сферата на образованието и преподаването член 2 от Протокол № 1 е *lex specialis* по отношение на член 9 от Конвенцията. Това се отнася като минимум за случаите като настоящия, когато става въпрос за задълженията на държавите членки – както е записано във второто изречение на този член – да зачитат, в изпълнение на каквито и да е функции, които те имат по отношение на образованието и преподаването, правата на родителите да осигурят образование и преподаване на своите деца, което е в съответствие с техните религиозни и философски убеждения (*Lautsi and Others v. Italy* [GC], § 59).

II. ДЕЙСТВИЯ, ЗАЩИТЕНИ ОТ ЧЛЕН 9

1. Негативен аспект

(а) Правото да не се практикува никаква религия и да не се разкриват религиозните убеждения

47. Свободата на религията включва също и негативни права, тоест свободата на всеки да не принадлежи към религия и да не практикува такава (*Alexandridis v. Greece*, § 32). Това означава, че държавата не може да изисква от лице да извърши действие, което може разумно да се тълкува като клетва за вярност към дадена религия. Например Съдът е установил нарушение на член 9 от Конвенцията в резултат от законово изискване към жалбоподателите да се закълнат в Евангелието, за да могат да изпълняват своя парламентарен мандат (*Buscarini and Others v. San Marino* [GC], § 34 и 39).

48. Негативният аспект на свободата да се демонстрират собствените религиозни убеждения също така означава, че **никой не може да бъде задължаван да разкрива своята религиозна принадлежност и убеждения**; или да бъде заставян да възприеме поведение, от което може да се заключи, че той/тя има или няма такива убеждения. Държавните власти не може да се намесват в свободата на съвестта на никое лице, като го питат за неговите религиозни убеждения или като го принуждават да демонстрира тези убеждения (*Alexandridis v. Greece*, § 38; *Dimitras and Others v. Greece*, § 78).

49. Нещо повече, такава намеса може да бъде непряка; например, когато в официален документ, издаден от държавата (лична карта, училищен отчет и пр.), има графа за религия, оставянето на тази графа незапълнена неизбежно има подразбиращо се значение. В конкретния случай с личните карти Съдът е установил, че обозначаването, независимо дали задължително, или пожелателно, на религията върху такива карти е в противоречие с член 9 от Конвенцията (*Sinan Işık v. Turkey*, § 51–52 и 60). От друга страна, член 9 не гарантира правото на вписване на собствената религия върху личната карта дори по собствено желание (*Sofianopoulos and Others v. Greece* (dec.)). Съдът също така е отказал да признае необходимостта от отбелязване на религията в регистрите за гражданско състояние с демографска цел, тъй като това би включвало приемане на законодателство, което прави задължително декларирането на собствените религиозни убеждения (*Sinan Işık v. Turkey*, § 44). От друга страна, необходимостта на работник да информира своя работодател предварително за изискванията на собствената му религия, на които той възнамерява да се позове, за да изиска привилегия – например правото да отсъства от работа всеки петък, за да посещава джамия, – не може да се приравни към „задължение да се разкрият собствените религиозни убеждения“ (*X. v. the United Kingdom* (dec.)).

50. Съдът е установил **нарушение** на член 9 от Конвенцията (самостоятелно или във връзка с член 14, забраняващ дискриминацията):

- в резултат от начина, по който е организирана процедурата по полагане на клетва пред съд като предусловие за упражняване на адвокатската професия, която процедура е била организирана с презумпцията, че засегнатото лице е православен християнин и е искало да положи религиозна клетва; за да му бъде позволено да направи тържествена декларация вместо религиозна клетва, жалбоподателят е трябвало да разкрие, че той не е православен християнин (*Alexandridis v. Greece*, § 36–41);
- във връзка със същия проблем като в *Alexandridis*, но по отношение на лица, участващи в наказателни производства като свидетели, тъжители или обвиняеми (*Dimitras and Others v. Greece*; *Dimitras and Others v. Greece* (no. 2); *Dimitras and Others v. Greece* (no. 3));
- поради липсата на алтернативен курс по етика, който е можел да вземе, жалбоподателят ученик, който е бил освободен от курс по религия, е получил във всичките си училищни отчети и в дипломата си за основно образование тире (–) в графата *религия/етика*; дори ако знакът, отбелязан на това място, не е показал дали въпросният ученик е взел курс по религия или етика, пълната липса на бележка ясно показвала, че той не е взел нито един от двата вида курсове, което го излага на риск от стигматизация (*Grzelak v. Poland*; вж. също две дела, по които органите по Конвенцията са обявили подобни жалби за недо-

пустими като явно неоснователни – [C.J., J.J. and E.J. v. Poland](#) (dec.); [Saniewski v. Poland](#), (dec.).

51. Обратно, Съдът **не е намерил нарушение** на член 9 в случай на отбелязване на – (две тирета) в съответната графа на фиша за заплата на жалбоподателя, което показва, че той не е принадлежал към никоя от църквите или религиозните организации, за които държавата е събирала църковен данък. Съдът е приел, че въпросният документ, който е съхранен за работодателя и за данъчните власти, не е бил предназначен за публиката, като по такъв начин обхватът на процесната намеса е бил ограничен ([Wasmuth v. Germany](#), § 58–59).

(b) Отказ по съвест: правото на всеки да не действа в разрез със своята съвест и убеждения

52. Член 9 не споменава експлицитно правото на отказ по съвест нито във военната, нито в гражданската сфера. Въпреки това Съдът е установил, че гаранциите по този член се прилагат по принцип към опозицията спрямо **военната** служба, когато тя е мотивирана от сериозен, непреодолим конфликт между задължителната служба в армията и съвестта на индивида или неговите/нейните искрено и дълбоко възприети религиозни или други убеждения. Отговорът на въпроса дали и в каква степен отказът от военна служба попада в обхвата на член 9, ще варира в зависимост от специфичните обстоятелства по конкретното дело. Например Съдът е заключил, че е било налице нарушение на член 9 в резултат от убежденията на жалбоподателя, член на Свидетелите на Йехова (религиозна група, чиито вярвания включват убеждението, че служба в армията, дори без оръжие, следва да се отказва), за отклоняване от задължителна военна служба, без законодателството да предвижда алтернативна гражданска служба ([Bayatyan v. Armenia](#) [GC], § 110).

53. Впоследствие Съдът е намерил **нарушение** на член 9 по редица дела, които са твърде сходни на делото *Баятян*, насочени срещу Армения ([Bukharatyan v. Armenia](#); [Tsaturyan v. Armenia](#)) и Турция ([Erçep v. Turkey](#); [Feti Demirtaş v. Turkey](#); [Buldu and Others v. Turkey](#)). По делото [Feti Demirtaş](#) по-специално Съдът определя, че фактът, че жалбоподателят, осъден няколко пъти, е бил в края на краищата демобилизиран въз основа на медицинско заключение, според което той е страдал от разстройство в адаптацията, не е променил нищо и не го е лишил от неговия статут на „жертва“; тъкмо напротив – неговото психично разстройство е възникнало по време на военната му служба, което допълнително отегчава отговорността на ответната държава ([Feti Demirtaş v. Turkey](#), § 73–77 и 113–114).

54. Всички гореспоменати случаи засягат отказници от военна служба, които са членове на Свидетелите на Йехова. Но Съдът е установил също така **нарушения** на член 9 в два случая на пацифисти, които не са се позовали на религиозни убеждения. В тези случаи Съдът се фокусира върху позитивните задължения на държавата, намирайки нарушение в резултат от липсата на ефективна и достъпна процедура в рамките на турската правна система, в рамките на която жалбоподателите са могли да удостоверят дали могат да претендират статут на отказници по съвест ([Savda v. Turkey](#); [Tarhan v. Turkey](#)). Преди това по дело срещу Румъния жалбоподателят се е оплакал, че е бил жертва на дискриминация в резултат от отказа на националните власти да го регистрират като отказник по съвест, тъй като според националното законодателство само отказниците, които се позовават на религиозни мотиви, могат да претендират за такъв статут, докато той е бил просто пацифист. Въпреки това, тъй като жалбоподателят никога не е бил осъждан или обвиняван, а задължителната военна служба в мирно време междуременно е била премахната в Румъния, Съдът е преценил, че той не би могъл вече да претендира да е жертва на твърдяното нарушение ([T.N.B. v. Romania](#) (dec.)).

55. Съдът е установил **нарушение** на член 14 (забрана за дискриминация) във връзка с член 9 по три дела, в които старейшини на Свидетелите на Йехова в Австрия са се оплакали, че им е отказано пълно освобождаване от военна служба и от алтернативна гражданска служба, тъй като подобно освобождаване е било възможно само за религиозни водачи на „признати религиозни организации“, но не и за такива на „регистрирани“ религиозни организации, каквито са били Свидетелите на Йехова в процесния период, въпреки сходството на функциите, изпълнявани от всички религиозни водачи ([Löffelmann v. Austria](#); [Gütl v. Austria](#); [Lang v. Austria](#)). От друга страна, Съдът **не е установил нарушение** на член 14 във връзка с член 9 по делото на евангелистки про-

поведник, на когото е било отказано пълно освобождаване от военна и от гражданска служба. По това дело Съдът е отбелязал, че жалбоподателят никога не е кандидатствал за статут на „призната религиозна организация“; поради това неговата ситуация не е била сравнима с тази на религиозните водачи, извършващи богослужения в такива организации (*Koppi v. Austria*).

56. Що се отнася до обезщетенията за лица, които са пострадали от нарушения на правото на отказ по съвест в миналото, Съдът е обявил за явно недопустима жалба на румънски член на Църквата на адвентистите от седмия ден, който е бил призван за военна служба по време на комунизма и е бил осъден на лишаване от свобода за „неподчинение“ заради това, че е отказал да се закъдне и да участва в символично получаване на своето оръжие в събота. След падането на комунизма и установяване на демократичния режим той не е получил увеличение на пенсията и други облаги, предоставени по закон на жертвите на политическо преследване по време на стария режим, въз основа на национална съдебна практика, според която присъдите за военно неподчинение, независимо от основанието, не са се смятали за „политическо преследване“. Въз основа на член 14 във връзка с член 9 жалбоподателят се е оплакал от отказа на националните съдилища да вземат предвид факта, че неговата присъда е била мотивирана от религиозните му убеждения. Съдът е приел, че въпреки че позитивните задължения, произтичащи от член 14, могат да принудят държавите да отстранят негативните последствия за отказниците по съвест, произтичащи от всякакви осъждания за военно неподчинение, те по никакъв начин не включват валоризиране на въпросните убеждения по позитивен начин чрез предоставяне на финансови облаги, осигурени за други категории лица. В този случай процесната съдебна практика е имала обективно и разумно оправдание, съответстващо на нормалната свобода на усмотрение на държавите (*Baciu v. Romania* (dec.)).

57. Що се отнася до училищата, Съдът **не е установил нарушение** на член 9 в случаите на двама млади членове на Свидетелите на Йехова, посещаващи държавно средно училище в Гърция, които са наказани с един или два дни отстраняване от училище заради отказ да участват в училищна манифестация за честване на годишнината от избухването на войната между фашистка Италия и Гърция. Жалбоподателите са информирали директорите на своите училища, че техните религиозни убеждения им забраняват да честват война чрез участие в училищни паради пред граждански, църковни и военни власти, които са предшествани от официална литургия и се провеждат в същия ден, в който се провежда и военен парад. Не намирайки нарушение по отношение на родителите на правото да осигурят образование и преподаване на техните деца в съответствие с техните философски убеждения (член 2 от Протокол № 1), Съдът достига до същия извод за правото на свобода на религията по отношение на самите дъщери. Той отбелязва, че те са били освободени от религиозно образование и от православна литургия, както са поискали. Що се отнася до задължителното участие в училищната манифестация, Съдът е приел, че нито нейната цел, нито организацията ѝ биха могли да накърнят пацифистките убеждения на двете момичета и че такива чествания на национални събития служат по свой начин както на пацифистки цели, така и на обществения интерес (*Valsamis v. Greece; Efstratiou v. Greece*).

58. В **гражданската** сфера интересът на жалбоподателя да не действа в разрез със своята съвест може да бъде сериозно ограничен от обществения интерес от еднакво третиране на всички потребители, особено що се отнася до двойките от един и същ пол (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, § 105). Комисията също е приела, че убежденията, изразявани при изпълнение на разпоредбата за съвестта в професионален контекст – например разпоредбата за съвестта на адвоката, – могат по принцип да попаднат в обхвата на член 9. Така предвид своята специфика и без оглед на своя професионален характер подобна разпоредба може да се обърка с личните убеждения на адвоката не в качеството му на участник в процеса, а като частно лице (*Mignot v. France*, (dec.)).

59. Съдът **не е установил нарушение** на член 9 (самостоятелно или във връзка с член 14 от Конвенцията относно забраната за дискриминация) в следните случаи:

- дисциплинарно производство срещу християнка, служителка на местната власт, за отказ да работи по регистрацията на хомосексуалните граждански съюзи и нейното уволнение в резултат от това производство (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, nos. 48420/10, 59842/10, 51671/10 и 36516/10, § 102–106, ECHR 2013);

- дисциплинарно производство срещу служител на частна компания за отказ да предостави психосоциална терапия на двойки от един и същ пол и неговото уволнение в резултат от това производство (*Eweida and Others v. the United Kingdom*).
60. Органите по Конвенцията също така са **отказали** да признаят правото на отказ по съвест и следователно да установят нарушение на член 9 от Конвенцията в следните случаи:
- отказа на квакер пацифист да плаща определен процент от своя данък, освен ако е сигурен, че той няма да се разпредели за финансиране на военния сектор (*C. v. the United Kingdom* (dec.)); този подход е потвърден в *H. and B. v. the United Kingdom* (dec.), и отказа на френски данъкоплатец, който се противопоставя на аборта, да плаща процент от своя данък, използван за финансиране на аборти (*Bouessel du Bourg v. France* (dec.)). Във всички тези случаи Съдът е приел, че общото задължение да се плащат данъци само по себе си няма специфично въздействие върху индивидуалната съвест, тъй като неутралността на задължението се илюстрира от факта, че индивидуалните данъкоплатци не могат да се намесват в разпределянето на данъците или да решават за такова разпределение, след като данъците са събрани;
  - дисциплинарна санкция, наложена на адвокат за формален отказ да изпълни задачи, които са му възложени официално в съответствие със закона за представителство на лица, задържани в полицията, поради своята опозиция спрямо въпросния закон по принцип. Макар да приема, че разпоредбата за професионалната съвест на адвоката би могло да попада в обхвата на член 9, Комисията е отбелязала, че жалбоподателят е оспорил само въпросната правна уредба, без някога да се е оплакал от това, че е трябвало да се яви по действителен случай, който е накърнил неговата съвест и който би могъл да му позволи да се позове на тази разпоредба (*Mignot v. France* (dec.));
  - дело, по което жалбоподателите, съсобственици на аптека, са отказали да продават противозачатъчни хапчета в своята аптека поради религиозните си убеждения (*Pichon and Sajous v. France* (dec.)).
61. Съдът също така е **отхвърлил** следните жалби:
- жалба, подадена от безработен, който твърдял, че не принадлежи към никоя определена религия, чиято помощ за безработица била временно спряна, след като отказал работа като рецепционист в конферентен център, собственост на местната протестантска църква. Съдът е отбелязал, че въпросната работа е включвала само подпомагане на клиенти, че по дефиниция работата не се е отнасяла към каквито и да било религиозни убеждения и че не е било доказано, че работата ще накърни свободата на жалбоподателя да не принадлежи към някаква религия (*Dautaj v. Switzerland* (dec.));
  - жалба от лекар, назначен от здравноосигурителна служба, който е бил уволнен заради отказ да направи медицински преглед на лекар практикант, тъй като се е страхувал от „възможна предубеденост“, която би могла да доведе до трудности, ако би се наложило да работи с практиканта в бъдеще. Съдът е отбелязал, че нагласата на жалбоподателя не представлява израз на последователен възглед по фундаментален проблем и че той не е обяснил моралната дилема, която е искал да избегне. Следователно не е имало „демонстриране на лични убеждения“ за целите на член 9 (*Blumberg v. Germany* (dec.));
  - жалба от няколко руски граждани, които са се оплакали от законодателство, което определяло „индивидуален номер на данъкоплатеца“ за всички данъкоплатци, които те смятали за предвестник на печата на Антихриста. Съдът е отбелязал, че тази мярка се е прилагала по неутрален и общ начин в публичната сфера, а жалбоподателите не са били задължени да подават заявления за получаване или да използват номерата на данъкоплатци, тъй като законодателството изрично разрешавало на повечето данъкоплатци да не ги използват в официални документи. Освен това Съдът повтаря, че съдържанието на официалните документи и бази данни не може да се определя от желанията на лицата, които са вписани в тях. Следователно не е имало намеса в правата, гарантирани от член 9 (*Skugar and Others v. Russia* (dec.)).

2. Позитивен аспект

(a) Общи принципи

62. Макар свободата на религията да е преди всичко въпрос на индивидуална съвест, тя също така включва *inter alia* свободата на всеки „да демонстрира своята религия“ индивидуално и насаме или заедно с други, публично и в кръга на онези, с които той/тя споделя своята вяра. Член 9 изброява различните форми, в които демонстрирането на религия или убеждение може да се осъществи, а именно богослужение, обучение, практикуване и спазване на ритуали ([Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova](#), § 114).

63. Освен в изключителни случаи, правото на свобода на религията, както е гарантирано от Конвенцията, е несъвместимо с каквото и да е правомощие на държавата да преценява легитимността на религиозни вярвания или на начините, по които тези вярвания се изразяват ([Hassan and Tchaouch v. Bulgaria](#) [GC], § 76; [Leyla Şahin v. Turkey](#) [GC], § 107). Съответно държавата има много стеснена свобода на усмотрение и трябва да представи сериозни и убедителни причини за намеса в изборите, които хората могат да правят в изпълнение на религиозния стандарт на поведение в сферата на тяхната лична автономия. Една намеса може да бъде оправдана в светлината на член 9, § 2, ако техните избори са несъвместими с ключовите принципи, стоящи в основата на Конвенцията, като например полигамията или брака с малолетни, или флагрантно нарушение на равенството между половете, или ако са наложени на вярващите със сила или принуда ([Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia](#)).

64. Член 9 не защитава всеки акт, мотивиран или инспириран от религия или убеждение, и невинаги гарантира правото на поведение в публичната сфера, което е продиктувано или вдъхновено от своята религия или убеждения ([Kalaç v. Turkey](#)). По подобен начин като общо правило той не дава право на отказ въз основа на религиозни убеждения от съблюдаване на законодателство, което е в съответствие с Конвенцията и което се прилага неутрално и общо ([Fränklin-Beentjes and CEFLU-Luz da Floresta v. the Netherlands](#) (dec.)). За да бъде един акт, който е инспириран, мотивиран или повлиян от религия или убеждения, тяхно „демонстриране“ по смисъла на член 9, той трябва да бъде тясно свързан с въпросната религия или убеждения. Пример за това може да бъде акт на богопочитане или преданост, които се отнасят към практиката на една религия или убеждение, в общопризната форма. Но „демонстрирането“ на религия или убеждение не е ограничено до такива актове; съществуването на достатъчно тясна и пряка връзка между акта и убеждението, което го поражда, следва да се установи въз основа на фактите във всеки случай. По-специално, няма задължение жалбоподателят да доказва, че е действал в изпълнение на задължение, предписано от религията му ([S.A.S. v. France](#) [GC], § 55).

65. Понякога при упражняване на своето право на свобода да демонстрират своята религия отделните лица може да се наложи да вземат предвид своята конкретна професионална или договорна ситуация ([X. v. the United Kingdom](#) (dec.)) и [Kalaç v. Turkey](#), § 27). Например Съдът е обявил за **явно недопустима** жалбата на лице, чийто лиценз да управлява частна агенция за сигурност бил отнет поради това, че е станало член на аумистката общност от Мандаром и поради това вече не е изпълнявало критерия за „репутация“, който е установен от швейцарското законодателство, за да се издаде такъв лиценз. Националните съдилища са установили, че лидерът на тази общност бил опасен човек, че неговото учение засягало настъпването на апокалипсиса, че той е можел да подбуди своите последователи да извършват самоубийства или насилия и, най-сетне, да се оставят възможностите, вътрешно присъщи на оперирането на агенция за сигурност, в ръцете на последовател на една такава организация е можело да представлява риск за обществения ред и сигурност. Съдът по същество е подкрепил мотивите на националните съдилища и е заключил, че процесната намеса е била в съответствие с член 9, § 2 от Конвенцията ([C.R. v. Switzerland](#) (dec.)).

66. Прегледът на практиката на Съда, който следва, засяга различни демонстрации на свободата на религията от най-личните и интимни форми (свързани със здравни проблеми) до най-колективни и публични изрази (засягащи свободата на колективни богослужения и правото да се откриват молитвени домове).

(b) Религиозна свобода и здравни проблеми

67. Съдът е приел, че отказът от **кръвопреливане** със свободно съгласие от Свидетелите на Йехова е по принцип въпрос на лична автономия и като такъв е защитен от членове 8 и 9 от Конвенцията. В този контекст Съдът преди всичко отбелязва, че отказът от кръвопреливане не може да се приравни към самоубийство, тъй като Свидетелите на Йехова не отказват медицинска помощ изобщо; кръвопреливането е единствената медицинска процедура, която те отказват по религиозни причини. Дори ако пациентът отказва кръвопреливане, което според възприетото медицинско мнение е абсолютно необходимо за запазване на неговия/нейния живот или за да се предотврати непоправимо увреждане на неговото/нейното здраве, Съдът е приел, че свободата на всеки да управлява своя живот в съответствие със свободния си избор включва свободата да следва поведение, разглеждано от другите като физически увреждащо или опасно за въпросното лице. В сферата на медицинската помощ, дори когато отказът да се приеме конкретно лечение може да има фатален изход, налагането на медицинско лечение без съгласието на психически компетентен пълнолетен пациент би било намеса в неговото/нейното право на физически интегритет и нарушение на правата, защитени от член 8. Но ако подобна лична свобода е истинска, пациентите трябва да са в състояние да направят избор в съответствие със собствените си мнения и ценности – дори ако този избор изглежда ирационален, зле информиран или необмислен за другите. След проучване на относимото законодателство на национално ниво Съдът е установил, че то предоставя достатъчна защита както на свободата на избора на пълнолетните пациенти, така и на обективния интерес на малолетните (оправомощавайки съдилищата да обявяват за недействително противопоставянето от страна на родителите на медицинско лечение, което е вероятно да спаси живота на детето). Поради това забраната на кръвопреливането в учението на Свидетелите на Йехова не може да служи за оправдание за разпускането на организацията и забраната на нейната дейност ([Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia](#), § 131–144).

(c) Спазване на диетичните предписания

68. Спазването на диетичните предписания, диктувани от определена религия или философска система, е „практикуване“, защитено от член 9, § 1 от Конвенцията ([Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France](#) [GC], § 73–74; [Jakóbski v. Poland](#)). По две дела Съдът е установил **нарушение** на член 9 поради отказа на затворническата администрация да предостави на жалбоподателите, затворници будисти, безмесна храна, въпреки че подобна мярка не би налагала извънредна тежест върху въпросните затвори ([Jakóbski v. Poland](#); [Vartic v. Romania](#) (no. 2)). Във втория случай по-специално жалбоподателят е бил в състояние единствено да получи достъп до диета за болни затворници, която е съдържала месо. Съдът отбелязва, че жалбоподателят е имал много малка възможност да получи храна, която е съответствала на неговата религия, особено след като министърът на правосъдието забранил получаването на хранителни пратки по пощата ([Vartic v. Romania](#) (no. 2)), § 47–50).

69. Обратно, Комисията обявява за **недопустима** жалба, в която жалбоподателят, ортодоксален евреин, изтъпяващ наказание лишаване от свобода, се оплаква, че не му е предоставяна редовно кашерна храна. Комисията отбелязва, че на жалбоподателя е била предоставена вегетарианска кашерна храна, че главният равин е бил консултиран по въпроса и че той е одобрил мерките, взети от властите за зачитане на религиозните права на жалбоподателя ([X v. the United Kingdom](#) (dec.)).

70. Съдът **не е установил нарушение** на член 9 самостоятелно или във връзка с член 14 от Конвенцията (забрана за дискриминация) по дело, в което организацията жалбоподател, френска ултраортодоксална религиозна организация, чиито членове са настоявали на правото си да консумират месо *glat* от животни, които са заклани в съответствие с по-строги предписания от тези на стандартния кашрут, се е оплакала от отказа на националните власти да издадат необходимите разрешения на техните собствени касапи да извършват необходимото ритуално клане, макар че те са издали такива разрешения на Израилтянската консисторална асоциация на Париж, към която принадлежат голямото мнозинство от евреите във Франция. Отбелязвайки, че организацията жалбоподател би могла лесно да получи доставки на месо *glat* от Белгия и че редица месарски магазини, работещи под контрола на консисторалната асоциация, са приготвяли за полз-

ване от вярващите надлежно сертифицирано месо *глат*, Съдът постановява, че отказът от издаване на оспорените разрешения не представлява нарушение на правото на организацията жалбоподател да демонстрира своята религия. Той уточнява, че тъй като организацията жалбоподател и нейните членове са имали възможност да получат въпросното месо, правото на свобода на религията, гарантирано от член 9 от Конвенцията, не може да се разпростре до включването на правото на лично участие в осъществяването на ритуалното клане и в последващия процес на сертифициране (*Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [GC], § 82).

(d) Носене на религиозно облекло и символи

71. Едно жизнеспособно демократично общество следва да толерира и да поддържа плюрализма и разнообразието в религиозната сфера. Също така едно лице, което е направило от религията съществен принцип на своя живот, следва по принцип да е в състояние да споделя тази вяра на другите *inter alia* чрез носене на религиозни символи и облекло (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, § 94). Носенето на такъв символ или облекло, мотивирано от религиозната вяра на лицето и от неговото желание да засвидетелства тази вяра, представлява демонстриране на неговите религиозни убеждения под формата на богослужение, практикуване и спазване на ритуали; то следователно е действие, защитено от член 9, § 1 (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, § 89). Но правото на носене на религиозно облекло и символи не е абсолютно и следва да бъде балансирано от легитимните интереси на други физически и юридически лица. Актуалната практика на Съда в тази област обхваща три различни сфери: а) публичната сфера; б) работното място и с) училищата и университетите.

72. Що се отнася до първата хипотеза за носене на религиозно облекло и символи на **публично място**, Съдът е установил **нарушение** на член 9 заради присъдата на жалбоподателите, които са членове на религиозна група, наречена *Aczimendi tarikati*, въз основа на турско законодателство, забраняващо обличането на определен тип религиозни костюми на публични места, които са открити за всички, извън религиозните церемонии. В този случай въпросният костюм се е състоял от черен тюрбан, черни шалвари и черна туника, допълнени от жезъл. Вземайки предвид обстоятелствата по делото и формулировките на решенията, постановени от националните съдилища, както и важността на принципа на секуларизма за демократичната система на Турция, Съдът приема, че доколкото въпросната намеса е целяла да осигури зачитане на светските и демократичните принципи, тя е преследвала няколко от легитимните цели по член 9, § 2, т.е. защита на обществената сигурност, обществения ред и правата и свободите на другите. Съдът обаче смята, че необходимостта от мярката по отношение на тези цели не е била установена. Той отбелязва, че забраната не е била насочена към публични служители, от които се изисква да демонстрират дискретност при изпълнение на своите задължения, а към обикновените граждани и е засягала облекло, което се носи не в конкретни публични учреждения, но навсякъде на публични места. Също така от материалите по делото не се е установило, че начинът, по който жалбоподателите са демонстрирали своите убеждения чрез специфичен вид облекло – събрани извън джамия и облечени с въпросните костюми с единствената цел да вземат участие в религиозна церемония, – са представлявали или е имало риск да представляват заплаха за обществения ред или средство за упражняване на натиск върху други хора. И най-сетне, в отговор на доводите на турското правителство, че жалбоподателите са могли да се занимават с прозелитизъм, Съдът не намира доказателства в материалите по делото, че те са се опитвали да упражняват недопустим натиск върху минувачите по улиците и в публичните пространства с цел да популяризират своите религиозни убеждения (*Ahmet Arslan and Others v. Turkey*).

73. От друга страна, Съдът **не е установил нарушение** на член 9 по дело срещу приемането на закон, който санкционира носенето на публично място на облекло, което е предназначено да закрие лицето (следователно включващо бурка и никаб). Такова действие е наказуемо с глоба и/или задължителен курс по гражданство. Съдът приема, че това дело се различава значително от делото *Ahmet Arslan and Others v. Turkey*, тъй като ислямското покривало има особеността да закрива цялото лице с възможно изключение за очите. Освен това забраната във френския случай не е била експлицитно основана на религиозното предназначение на въпросната част от облеклото. Съдът признава легитимността на довода на ответната държава, че лицето играе важна роля в социалното взаимодействие и че хората, които се намират на публични места, открити за всички,

може да не искат да виждат развитие на практики или нагласи, които поставят фундаментално под въпрос възможността за открити междуличностни отношения, които по силата на един уставен консенсус представляват незаменим елемент от колективния живот във въпросното общество. Поради това Съдът приема, че бариерата, която е издигната срещу другите чрез покривало, закриващо лицето, е възприета от ответната държава като нарушаваща правото на другите да живеят в пространство на социализация, което прави съвместното живеене по-лесно; с други думи, държавата може да намира за съществено да придаде особена тежест във връзка с това на взаимодействието между хората и може да приеме, че то е неблагоприятно засегнато от факта, че някои покриват лицата си на публични места. Въпреки че изразява някои съмнения относно необходимостта това предизвикателство да се посрещне чрез закон, предвиждащ обща забрана (предвид малкия брой на засегнатите жени), както и загриженост относно риска за негативно въздействие върху социалната ситуация на въпросните жени, които може да бъдат изолирани, Съдът намира, че ответната държава не е прекрачила своята свобода на усмотрение, особено предвид леките санкции, които се предвиждат (*S.A.S. v. France* [GC]).

74. Органите по Конвенцията винаги са отказвали да признаят основателността на жалби относно принудително отстраняване от **съображения за сигурност** на част от облекло, свързана с религия. Например те са **отхвърлили** жалби относно:

- глобяването на практикуващ сикх за нарушаване на задължението на мотоциклетистите да носят каска; жалбоподателят е твърдял, че неговата религия е изисквала той да носи тюрбан по всяко време, което прави невъзможно носенето на каска (*X. v. the United Kingdom* (dec.);
- задължението на практикуващ сикх да сваля своя тюрбан, когато преминава през скенер, преди да влезе в зоната за излитане на летището (*Phull v. France* (dec.);
- задължение, наложено на молителка, посетила генералното консулство на Франция в Мароко, за да кандидатства за виза, да си сваля покривалото за проверка на самоличността; след като е отказала да направи това, на нея ѝ е отказано да влезе в сградата на консулството и не е могла да получи виза. Съдът е отхвърлил довода на жалбоподателката, че тя е била готова да си сваля покривалото, но само в присъствие на жена; той е преценил, че фактът, че френските консулски власти не са определили служителка от женски пол да установи самоличността на жалбоподателката, не е представлявал превишаване на свободата на усмотрение на държавата по тези въпроси (*El Morsli v. France* (dec.);
- задължението за показване с непокрита глава на снимки за самоличност, предназначени за официални документи, и по-специално задължението, наложено на студентка мюсюлманка, да представи снимка за самоличност, която я показва с непокрита глава, за да си получи университетската диплома (*Karaduman v. Turkey* (dec.); *Araç v. Turkey* (dec.);
- задължението за показване с непокрита глава на снимки за самоличност, предназначени за официални документи, и по-специално отказа на властите да приемат снимка, показваща жалбоподателя сикх, носещ тюрбан (*Mann Singh v. France* (dec.)).

75. Що се отнася до втората хипотеза – **работното място**, – търговско дружество може легитимно да наложи дрескод на служителите си, за да представи определен търговски образ; налагането на този дрескод може понякога да доведе до ограничения върху носенето на религиозни символи (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, § 94). По подобен начин болниците имат широко право на усмотрение при установяване на правила за облекло, предназначено за защита на здравето и безопасността на техните пациенти и медицински персонал (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, § 99). Въпреки това тези интереси, колкото и да са легитимни, не са абсолютни и следва винаги да се балансират срещу правото на индивида да демонстрира своята религия.

76. Например Съдът е установил **нарушение** на член 9 по дело, в което частна компания е уволнила служителка за отказ да прикрие християнския кръст, който е носела, докато някои символи на други религии (тюрбан и хиджаб) са били разрешени (*Eweida and Others v. the United Kingdom*, § 94–95).

77. От друга страна, Съдът **не е установил нарушение** на член 9 по дело, в което медицинска сестра, работеща в гериатрично отделение, е преместена заради това, че е отказала да премахне кръста, който е носела на верижка около врата си, и да го носи като брошка или да го прикрие под висока яка. Пред националните съдилища работодателите на жалбоподателката са обяснили,

че някоя неспокойна пациентка е можело да издърпа верижката и да нарани себе си или жалбоподателката или че кръстът е можело да се наклони напред и да влезе в контакт с отворена рана ([Eweida and Others v. the United Kingdom](#), § 98–100).

78. Що се отнася, накрая, до третата хипотеза за носене на религиозни символи и облекло в **държавни образователни институции**, Съдът винаги е подчертавал, че държавите имат много широка свобода на усмотрение в тази сфера. Не е възможно да се отграничи в Европа като цяло единна концепция за значимостта на религията в обществото, поради което значението или влиянието на публичното изразяване на религиозно убеждение ще се различава според времето и контекста. Съответно правилата в тази сфера ще варират от страна в страна според националните традиции и изискванията, наложени за защита на правата и свободите на другите и за поддържане на обществения ред. Съобразно с това изборът на степента и формата на подобни регулации следва неизбежно да бъде оставен до определена степен на засегнатата държава, тъй като той ще зависи от специфичния национален контекст ([Leyla Şahin v. Turkey](#) [GC], § 109). Делата, които са били разгледани от Съда от тази гледна точка, се разделят на две различни категории въз основа на това дали жалбоподателят, изискващ правото да носи религиозно облекло, е бил преподавател, или студент (ученик).

79. Що се отнася до **преподавателите**, Съдът е балансира правото на преподавателя да демонстрира своята религия срещу зачитането на неутралността на държавното образование и защитата на легитимните интереси на студентите/учениците чрез осигуряване на междурелигиозна хармония. Макар за държавата да е легитимно да наложи на публичните служители, предвид техния статут, задължение за въздържане от всякаква показност при публично изразяване на техните религиозни убеждения, публичните служители са хора и като такива се ползват от защитата на член 9 от Конвенцията. Следователно задачата на Съда е, отчитайки конкретните обстоятелства по всяко дело, да определи дали е бил постигнат справедлив баланс между основното човешко право на свобода на религията и легитимния интерес на една демократична държава да гарантира, че нейната публична функция способства за реализирането на целите, изброени в член 9, § 2 ([Kurtulmus v. Turkey](#) (dec.)). В това отношение следва да се вземе предвид самият характер на професията на учителите в държавните училища, които са носители на образователна власт и представители на държавата в очите на своите ученици, и възможния прозелитизиращ ефект, който носенето на въпросното облекло или символи може да има върху тях. Освен това възрастта на учениците е допълнителен важен фактор, който следва да се вземе предвид, тъй като по-младите ученици са любопитни към много неща и са по-податливи на внушение от по-големите ученици ([Dahlab v. Switzerland](#) (dec.)).

80. Следвайки тази логика, Съдът признава, че държавата има широка свобода на усмотрение, и е обявил за **явно недопустими** жалби относно:

- забрана за учителка в държавно основно училище, отговорна за клас от малки деца (на възраст между четири и осем години), да носи ислямска забрадка при изпълнение на нейните преподавателски задължения. Съдът придава особена важност на факта, че носенето на ислямска забрадка, „моцнен външен символ“, се съгласува трудно с посланията за толерантност, уважение към другите и, преди всичко, равенство и недискриминация, които всички учители в едно демократично общество следва да предават на своите ученици. Освен това Съдът е отхвърлил твърдението на жалбоподателката, че процесната мярка е представлявала дискриминация на основата на пол (член 14 от Конвенцията), тъй като тя е можело да се приложи и към мъж, който при подобни обстоятелства носи облекло, което го идентифицира ясно като член на различна религия ([Dahlab v. Switzerland](#) (dec.));
- дисциплинарна санкция, наложена на жалбоподателка, доцент в държавен университет в Турция, за носене на ислямска забрадка при изпълнение на нейните преподавателски задължения в нарушение на правилата за облекло за публичните служители. Съдът отбелязва, че една демократична държава има право да изисква от своите публични служители да бъдат лоялни към конституционните принципи, на които тя се основава; принципът на секуларизма е един от основните принципи на турската държава; следователно от жалбоподателката, лице с университетска власт и представител на държавата, която има статут на публичен служител по своя свободна воля, може да се очаква да се съобразява

с правилата, изискващи тя да не изразява своите религиозни убеждения публично по натрапчив начин. Съдът също така е отхвърлил твърдението, че процесната мярка представлява дискриминация на основата както на пол, така и на религиозна принадлежност (член 14 от Конвенцията), тъй като за членовете на персонала, които са мъже, са съществували аналогични правила, изискващи от тях да не изразяват своите религиозни убеждения по натрапчив начин ([Kurtulmuş v. Turkey](#) (dec.)); за подобен случай относно отстраняване на учителка от средно училище *İmam-Hatip* вж. [Karaduman v. Turkey](#) (dec.).

81. Що се отнася до **учениците и студентите**, Съдът **не е установил нарушение** на член 9 или **явна необоснованост** на жалбите в следните случаи:

- забрана на студентка по медицина в турски държавен университет да носи ислямска забрадка по време на лекции. Предвид специфичната история на Турция и нейната особена конституционна система, Съдът е признал легитимността на усилията, положени от националните власти, да поддържат принципа на секуларизма – един от основните принципи на турската държава, както е изтъкван от турския Конституционен съд. Съдът намира едно такова понятие за секуларизъм за съвместимо с върховенството на правото и зачитането на правата на човека и демокрацията. Не намирайки нарушение на член 9, Съдът е взел предвид следните съображения: турската конституционна система подчертава равенството между половете – един от основните принципи, на които се опира Конвенцията, и една от целите, преследвани от държавите – членки на Съвета на Европа; въпросът с ислямската забрадка не би могло да се оцени в контекста на Турция, без да се вземе предвид потенциалното въздействие на този символ, представен или възприеман като религиозно задължение за тези, които не я носят; според турските съдилища носенето на забрадка е придобило в тази страна определено политическо значение; в Турция съществуват екстремистки движения, които се стремят да наложат на обществото като цяло своите религиозни символи и концепции за общество, основано на религиозни предписания. На този фон процесните регулации са представлявали мерки, насочени към постигане на гореспоменатите легитимни цели и за защита на плурализма в университета ([Leyla Şahin v. Turkey](#) [GC]);
- забрана за учениците в средните училища *İmam-Hatip* (турски средни училища, финансирани от държавата) да носят ислямска забрадка извън часовете по Коран и забрана за посещаване на учебни часове от ученици, носещи забрадки. Съдът подчертава, че относимите регулации в Турция изискват всички ученици от средното училище да носят униформи и да присъстват в училище с непокрити глави; в училищата *İmam-Hatip* е съществувало едно изключение, а именно че момичетата са могли да покриват главите си по време на часове по Коран. Следователно процесните регулации са съдържали общоприложими разпоредби, приложими за всички ученици без оглед на техните религиозни убеждения; разпоредбите са преследвали легитимната цел за запазване на неутралността на средното образование за непълнолетните, податливи на риск от натиск ([Köse and Others v. Turkey](#) (dec.));
- отказа на френските средни училища да приемат ученици, носещи забрадки, в часове по физическо възпитание и спорт, и тяхното последвало изключване от училище заради нарушаване на изискването за задължително посещаване на училище. Признавайки съвместимостта на френския светски модел с ценностите, на които се основава Конвенцията, Съдът е взел предвид националната съдебна практика, от която става ясно, че носенето на религиозни символи не е само по себе си несъвместимо с принципа на секуларизма в образователните институции, но става такова в зависимост от условията, при които те се носят, и възможните последствия от носенето на такива символи. Съдът е признал, че не е неразумно да се приеме, че носенето на покривало като ислямската забрадка е несъвместимо с практикуването на спорт по съображения, свързани с хигиената и безопасността. Той отбелязва по-специално, че дисциплинарните производства срещу жалбоподателките са удовлетворили изцяло задължението за балансиране на всички налични интереси. Ответната държава следователно не е прекрачила своята свобода на усмотрение ([Dogru v. France](#); [Kervanci v. France](#));

- забрана за ученици в държавните основни и средни училища във Франция да носят „знаци и облекло, с които манифестират демонстративно своята религиозна принадлежност“, която е обща и не се е ограничавала само до часове по физическо възпитание и спорт, и последвалото изключване на ученици за носене на ислямска забрадка или сикхски тюрбан или *keski* (минитюрбан) в сградата на училището. Съдът е сметнал, че целта на защитата на конституционния принцип на секуларизма в съответствие с ценностите, на които се основава Конвенцията, е била достатъчна, за да оправдае процесната мярка. Съдът също така е приел, че решението на директора да откаже разрешение на ученичките мюсюлманки да носят техните забрадки и да ги свалят, след като влязат в класната стая, или да ги заменят с боне или с бандана, които не са свързани с религиозни символи, или да разрешат на учениците сикхи да заменят техните тюрбани с *keski* не е било в нарушение на член 9 от Конвенцията, тъй като то е попадало в свободата на усмотрение на държавата ([Gamaleddyn v. France](#) (dec.); [Aktas v. France](#) (dec.); [Ranjit Singh v. France](#) (dec.); [Jasvir Singh v. France](#) (dec.)).

(e) Религиозна свобода, семейство и образование на децата

82. Член 9 не претендира да регулира брака в какъвто и да е религиозен смисъл и всяка религия е свободна сама да реши въпроса с религиозния брак. По-специално, всяка религиозна общност сама решава дали и в каква степен разрешава съюзи между хора от един и същ пол ([Parry v. the United Kingdom](#) (dec.)). Например Комисията е **отказала** да предостави защитата на член 9 на мъж, осъден на лишаване от свобода заради това, че е осъществил сексуален контакт с момиче под 16-годишна възраст (законовата възраст за съгласие), макар че е бил женен за нея по мюсюлманското право; Комисията също така е заключила, че не е имало данни за нарушение на член 12 от Конвенцията (право на встъпване в брак) ([Khan v. the United Kingdom](#) (dec.)). Комисията също така е отхвърлила жалба от мъж, който е отказал да се ожени за своята партньорка в съответствие с процедурата, предписана от гражданското право, като същевременно е поискал държавата да признае техния съюз, който той е претендирал, че е станал официален с факта на прочитането на пасаж от Стария завет преди техния пръв сексуален контакт, като юридически валиден брак ([X. v. Germany](#) (dec.)).

83. Член 9 не гарантира правото на **развод** ([Johnston and Others v. Ireland](#), § 63). Така Комисията е **обявила за недопустима** жалба по член 9, подадена от практикуващ еврейин, осъден от граждански съд да плати на бившата си жена обезщетение заради това, че е отказал да ѝ даде *get* (разводно писмо) след гражданския развод, което им позволява да се оженият пак по религиозен обред. По това дело жалбоподателят е обяснил, че е очаквал по този начин да запази възможността да се ожени отново за нея, тъй като принадлежал към коляното на Коените, а законът на Мойсей му забранявал да се ожени за разведена жена дори ако е бившата му съпруга. Комисията отбелязва, че отказът да се даде *get* не е „демонстриране на религия“ по смисъла на член 9, особено след като жалбоподателят, който е бил обвинен от Равинския трибунал за този отказ, очевидно се е противопоставил на религиозните предписания, на които се е позовал ([D. v. France](#) (dec.)).

84. Ноторно е, че религиозният начин на живот изисква от своите последователи както придържане към религиозните правила, така и себеотдаване на религиозна работа, която може да заеме значителна част от времето на вярващия, а понякога може да приеме такива екстремни форми като **монашеството** при много от християнските вероизповедания и в по-малка степен също така при будизма и индуизма. Доколкото приемането на такъв начин на живот е резултат от свободно и независимо решение, то е изцяло покрито от гаранциите на член 9 от Конвенцията дори ако то може да доведе до конфликт с членове на семейството, които не одобряват този избор ([Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia](#), § 111).

85. По член 2 от Протокол № 1 Комисията е решила, че правото на родителите да осигурят образованието на своите деца в съответствие със своите религиозни и философски убеждения е един от атрибутите на родителския авторитет, така че то не може да се упражнява от родителя, от когото родителските права са отнети със съдебно решение ([X. v. Sweden](#) (dec.)).

86. Следвайки тези принципи, Комисията е обявила за **недопустими**:

- жалба от полски гражданин, живеещ в Германия, чиято бивша жена е живеела в Швеция с техния малолетен син. В допълнение към отказа на шведските съдилища да му дадат правото да посети своето дете жалбоподателят се е оплакал, че детето се възпитава в лутеранската религия в противоречие с учението на Римокатолическата църква, в която то е било кръстено; неговата бивша жена не е зачела ангажимента си, приет с тържествено обещание по време на тяхната женитба, да възпита детето в католическата религия, както изисква канонът на Римокатолическата църква. Комисията е отхвърлила тази жалба като несъвместима с Конвенцията *ratione personae*, тъй като процесните действия е можело да бъдат приписани само на бившата съпруга на жалбоподателя, която е имала изключителните родителски права над детето и правото и задължението да осигури неговото образование, а не на ответната държава ([X. v. Sweden](#) (dec.), no. 172/56; вж. също жалбите, подадени от същия жалбоподател, [X. v. Sweden](#) (dec.); [X. v. Sweden](#) (dec.), no. 911/60), отхвърлени като по същество идентични с първия случай);
- жалба от политически бежанец от съветска Централна Азия, който се е оплакал, че неговите племенник и племенница са отчуждени от тяхната мюсюлманска вяра, като са отглеждани в католическа институция. Оставяйки настрана въпроса дали жалбоподателят е могъл да действа от името на децата или да претендира, че е бил непряка жертва на твърдяното нарушение, Комисията отбелязва липсата на каквото и да било нарушение на свободата на религията, още повече че по време на решението племенникът и племенницата са били съответно на 20 и на 21 години ([X. v. Germany](#) (dec.);
- жалба на родители евреи срещу решение на шведските органи по социално подпомагане да настанят тяхната малолетна дъщеря в протестантско приемно семейство, а не в еврейско такова, което според тях нарушавало тяхното право да възпитат своите деца в съответствие със своите религиозни убеждения. Относно член 9 от Конвенцията, взет във връзка с член 2 от Протокол № 1, Комисията е отбелязала, че властите са употребили значителни усилия, активно търсейки еврейско приемно семейство с помощта на местния равин, държейки родителите информирани за своите действия и приканвайки ги да изразят своето мнение; но властите не са могли да намерят еврейско приемно семейство в региона ([Tennenbaum v. Sweden](#) (dec.);
- жалба на разведен мюсюлманин, който е бил осъден на лишаване от свобода за отказ да плаща издръжка на своята малолетна дъщеря, поради това че тя си сменила религията, тъй като нейната майка я кръстила в Римокатолическата църква. Според жалбоподателя дете, което е напуснало мюсюлманската вяра (дори под въздействието на майката), трябва да се смята за „несъществуващо“; следователно да се изисква от баща мюсюлманин да плаща издръжка би било в противоречие със свободата на религията. Комисията е приела, че не е имало намеса в свободата на религията на жалбоподателя, тъй като задължението да се плаща издръжка за дете, родителските права за което са били предоставени на другия родител, е общоприложимо и не е имало преки последиствия *per se* в сферата на религията и съвестта ([Karakuzey v. Germany](#) (dec.).

87. Що се отнася до Съда,

- той е обявил за **недопустима** жалба по член 8 (право на зачитане на личния и семейния живот) и по няколко други члена на Конвенцията, подадена от група родители, чиито пълнолетни деца са се присъединили към монашески орден на Македонската православна църква. Жалбоподателите се оплакват, че основавайки монашески орден и приемайки техните деца в него, църквата е нарушила техни права, по-специално правото им да поддържат контакт с децата си, да получат подкрепа от тях на старини и при заболяване и да имат внуци; държавата е следвало поради това да действа срещу църквата за защита на тези права. Съдът отбелязва, че изборът от децата на определен начин на живот е бил свободен, че контактът, уважението и взаимната привързаност между родителите и техните пораснали деца са въпроси изцяло на личната сфера и не могат да породят никакви позитивни задължения на държавата и, най-сетне, че Конвенцията не гарантира правото на едно лице да стане баба/дядо ([Šidakova and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia](#) (dec.);

- той е обявил за **недопустима като явно неоснователна** жалба от майка, която е била членка на раелитското движение и е била разделена със своя партньор, като е упражнявала родителски права съвместно с него. Жалбата е била по повод на съдебно разпореждане, забраняващо ѝ да осъществява контакти на децата с раелитите (с изключение на нея самата и нейния нов партньор) и да ги води на събрания на раелитите. Съдът е приел, че подобна намеса, която е била предвидена от закона и е преследвала легитимна цел (защита на правата на децата и на техния баща), е била също така „необходима в едно демократично общество“. Жалбоподателката е можела да продължи да практикува своята религия лично без ограничения и е можела да прави това също и в присъствието на своите деца, при условие че не осъществява контакт между тях и другите членове на раелитското движение. Съдът също така е подчертал приоритетната цел да се вземат предвид най-добрите интереси на децата, което включва съобразяване на образователните предпочитания на всеки родител и опит да се постигне задоволителен баланс между концепциите на всеки родител, без да се правят каквито и да е оценъчни съждения, и когато е необходимо – установяване на минимални правила за лични религиозни практики. На много сходни основания Съдът не установява данни за дискриминация, забранена от член 14 (*F.L. v. France* (dec.));
- установявайки **нарушение** на член 9, Съдът намира за неубедителни доводите за разпускане на местно поделение на Свидетелите на Йехова и за забрана на неговата дейност на руските съдилища, които поддържат, че тази религиозна общност е упражнявала „психологически натиск“, за да раздели привържениците от техните семейства и да разруши последните. Съдът е приел преди всичко, че решението на Свидетелите на Йехова да се посветят изцяло на своя религиозен живот е било взето свободно, без принуда и по много сходен начин като този на основните „традиционни“ религии по целия свят, и на второ място, че предоставените статистически данни не са достоверни, тъй като те обхващат само шест случая на семейни конфликти на Свидетелите на Йехова, докато подходящият подход би бил да се сравни честотата на разпадания на семейства сред нерелигиозните, сред последователите на религията на мнозинството в страната и сред Свидетелите на Йехова (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, § 109–114);
- той е обявил за **недопустима поради несъвместимост *ratione materiae*** с Конвенцията жалба от баща, който се е противопоставял на това неговата малолетна дъщеря (родителските права над която са дадени на майката) да се кръсти в Римокатолическата църква и да се запише в часове по католически катехизис в училище. Той се е оплакал от отказа на испанските съдилища да разпоредят всяко решение относно религиозното образование на неговата дъщеря да бъде отложено до навършване на пълнолетие, а междуременно той единствен да поеме отговорност за образованието ѝ в този аспект. Съдилищата са установили, че майката, която е имала родителските права, просто се е съобразила с избора на дъщерята и по този начин е гарантирала по подходящ начин нейния най-добър интерес (*Rupprecht v. Spain* (dec.)); за много сходен случай, разгледан по член 2 от Протокол № 2, вж. *X. v. the Netherlands*, (dec.).

88. Що се отнася до **обучението**, член 9 защитава срещу религиозно индоктриниране от страна на държавата (*Angeleni v. Sweden* (dec.); *C.J., J.J. and E.J. v. Poland* (dec.)). Нещо повече, в някои случаи **задължителното посещаване на училище** може да влезе в конфликт с религиозните убеждения на семейството. Така органите по Конвенцията са **отхвърлили**:

- жалба относно отказ на шведския Национален образователен борд да освободи жалбоподателката, ученичка в държавно училище, която се е смятала за атеистка, от часове по религиозно обучение; тя е твърдяла, че такова обучение е изисквало от нея да приеме християнски начин на мислене. Жалбоподателката също така е твърдяла дискриминация в нарушение на член 14, доколкото шведското законодателство в процесния период е предвиждало освобождаване на ученици от такова религиозно обучение, ако те принадлежат към „религиозна конгрегация“ и получават религиозно обучение от последната; това не се е отнасяло за атеистите. Комисията отбелязва, че момичето вече е било в голяма степен освободено от въпросните часове винаги когато те са съдържали елемент на богослужение (пеене на химни и пр.). За останалото Съдът се е съгласил с шведското

правителство, че предлаганото обучение е засягало *религиите*, а не обучението по една конкретна религия – дори ако е застъпвало в по-голяма степен християнството. Жалбоподателката следователно не е била обект на религиозно индоктриниране или принуждавана да участва в някакъв определен тип богослужение (*Angeleni v. Sweden* (dec.); вж. за обратното *Folgerø and Others v. Norway* [GC]);

- жалба от родители, които са твърдели дискриминация поради факта, че според законодателството на Люксембург единственото валидно основание за освобождаване на ученик от часове по религиозно и морално или от морално и социално образование е била привързаността към религиозна вяра, а те са искали техните деца да бъдат освободени въз основа на философски убеждения. Комисията е приела, че при липса на твърдения за религиозно или друго индоктриниране задължението на децата да вземат часове по морално и социално образование не представлява намеса в упражняването на свобода на мисълта или съвестта. Оспорваната разлика в третирането в този случай е преследвала легитимна цел (намаляване на отсъствието на децата, за да се предостави на всички млади хора морално образование) и е била пропорционална на тази цел, доколкото относимото законодателство е предвиждало, че въпросните часове е трябвало по-специално да обхващат изучаването на правата на човека и да бъдат организирани по такъв начин, че да гарантират различието в мненията (*Bernard and Others v. Luxembourg* (dec.);
- жалба от двойка членове на Църквата на адвентистите от седмия ден срещу отказа на общинските власти в Люксембург да предоставят общо освобождаване от задължително училище на техния син в събота, ден за абсолютна почивка за тази религиозна общност. Съдът е решил, че процесната намеса е била оправдана поради необходимостта да се гарантира правото на образование на детето, което има предимство пред религиозните убеждения на неговите родители, и че във въпросния случай е спазено разумно отношение на пропорционалност (*Martins Casimiro and Cerveira Ferreira v. Luxembourg* (dec.).

(f) Проповядване и прозелитизъм

89. Свободата да се демонстрира собствената религия включва по принцип **правото на опит да се убедят и обърнат в собствената религия други хора**, например чрез обучение; в противен случай „свободата на всеки да променя своята религия или убеждения“, залегнала в член 9 от Конвенцията, е вероятно да остане мъртва буква (*Kokkinakis v. Greece*, § 31). От друга страна, член 9 не защитава неподходящия прозелитизъм, като например предлагането на материални или социални облаги или прилагане на недопустим натиск, за да се наберат нови членове на църква (*Larissis and Others v. Greece*, § 45).

90. Така Съдът е установил **нарушение** на член 9 по дело, в което жалбоподателят, член на Свидетелите на Йехова, е бил арестуван и осъден за това, че е отишъл в дома на съпругата на кантор на местната православна църква и е провел религиозна дискусия с нея (*Kokkinakis v. Greece*). Но Съдът е възприел по-нюансиран подход по друго гръцко дело, в което жалбоподателите, офицери от военновъздушните сили в процесния период, са били осъдени от военните съдилища за прозелитизъм спрямо военни служители с по-нисък ранг и цивилни. Що се отнася до опитите да се обърнат в собствената религия *членове на въоръжените сили*, Съдът е установил, че процесното осъждане **не е нарушило** член 9. Той отбелязва, че йерархичните структури, които са особеност на живота във въоръжените сили, оцветяват всеки аспект от отношенията между военния персонал, което прави трудно за един подчинен да отхвърли домогванията на лице с по-висок ранг или да се оттегли от разговор, започнат от него. Така че това, което в гражданския живот би било безвреден обмен на идеи, които реципиентът е свободен да приеме или да отхвърли, би могло в рамките на военния живот да бъде сметнато за форма на тормоз или осъществяване на недопустим натиск при злоупотреба с власт. Не всяка дискусия за религията или по други чувствителни въпроси между лица от различен ранг би попаднала в тази категория. Въпреки това, когато условията го изискват, държавите биха били оправдани да предприемат специални мерки за защита на правата и свободите на подчинените членове на въоръжените сили. Също така Съдът е установил, че осъждането на жалбоподателите за прозелитизъм спрямо *цивилни*, по отношение на които те не са упражнили никакъв натиск или принуда, не е било необ-

ходимо в едно демократично общество и поради това е в **нарушение** на член 9 от Конвенцията ([Larissis and Others v. Greece](#)).

(g) Свобода на богослужението

91. Свободата на религията включва свободата на всеки да демонстрира собствената си религия не само индивидуално и в частен кръг, но също така **съвместно с други хора**, публично и в кръга на онези, с които той/тя споделя своята вяра. Член 9 от Конвенцията изброява различни форми, които демонстрирането на религия може да приеме, а именно богослужение, обучение, практикуване и спазване на ритуали ([Güler and Uğur v. Turkey](#), § 35). Това означава, че член 9 защитава правото на вярващите да се събират мирно с цел богослужение по начин, предписан от тяхната религия ([The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints v. the United Kingdom](#); [Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey](#), § 41). Но член 9, взет самостоятелно или във връзка с член 11 (свобода на събранието), не гарантира общо право на жалбоподателите да се събират, за да демонстрират своята религия където поискат ([Pavliades and Georgakis v. Turkey](#) (dec.), § 29).

92. Така Съдът е установил **нарушение** на свободата на религията в следните случаи:

- мерки, регулиращи религиозния живот на гръцки киприоти от православно вероизповедание, живеещи в анклав в „Севернокипърската турска република“, които са възпрепятствани да участват в религиозни церемонии в местата за богослужение другаде или да посещават манастир ([Cyprus v. Turkey](#) [GC], § 243–246);
- разпръскването от руската полиция на неделно богослужение на Свидетелите на Йехова в заседателната зала на професионално средно училище, която националната организация на Свидетелите на Йехова е наела въз основа на законно сключен договор за наем. Полицейската мярка е била очевидно противозаконна и произволна дори от гледна точка на националното законодателство ([Kuznetsov and Others v. Russia](#)). В друг подобен случай Съдът е установил нарушение заради разпръскването на годишно честване на Свидетелите на Йехова в заседателната зала на Селскостопанската академия, която също е била наета в съответствие с националното законодателство. Процесната операция е била осъществена от голям брой полицейски служители, включително въоръжен отряд на специалните полицейски сили; жалбоподателите са били арестувани и задържани за няколко часа. Оставяйки настрана въпроса за законността на намесата, Съдът намира, че тя очевидно не е била „необходима в едно демократично общество“ ([Krupko and Others v. Russia](#));
- разпръскването от молдовската полиция на молитвено събрание на група мюсюлмани в частен дом и налагане на жалбоподателя на административна глоба за „практикуване на религия, която не е призната от държавата“ ([Masaev v. Moldova](#));
- разтурянето от българската полиция на събрание на привърженици на Обединителната църква на преподобния Муун в дома на един от привържениците, последвано от претърсване на апартамента с разрешение на прокурора, и накрая, конфискуване на книги, записи и други предмети поради това, че религиозната общност не е била регистрирана от държавата. Процесните мерки са били изцяло без правно основание по националното законодателство. Също така националното законодателство е било неясно относно възможността за провеждане на религиозни сбирки, когато въпросната организация не е регистрирана; в процесния период е съществувала административна практика, подкрепена от някои прецеденти на национално ниво, за обявяване на такива сбирки за противозаконни ([Boychev and Others v. Bulgaria](#));
- призоваването на жалбоподателка да се яви в местното полицейско управление и разпитването ѝ за нейните религиозни убеждения, последвано от претърсване на дома ѝ и изземване на книги и записи, и накрая, предупреждение от полицията към жалбоподателката да прекрати сбирките в своя дом на евангелистка конгрегация, към която тя принадлежала. Съдът е заключил, че не е имало никакво законово основание за намесата, тъй като процесните мерки са наложени, без да е имало наказателно разследване, в грубо нарушение на националното законодателство ([Dimitrova v. Bulgaria](#));
- присъдата лишаване от свобода, наложена на жалбоподателите за участие в мюсюлманска религиозна церемония (*mevliüt*), организирана в помещенията на политическа партия

като възпоменание за трима членове на нелегална организация, убити от силите за сигурност. Според Съда простият факт, че въпросната церемония е организирана в помещенията на политическа партия, в които са изложени символи на терористична организация, не лишава участниците от защитата, гарантирана от член 9. В този случай наказанието не съответства на изискванията за яснота и предвидимост, тъй като би било невъзможно да се предвиди, че простото участие в религиозна церемония би попадало в обхвата на Закона за предотвратяване на тероризма ([Güler and Uğur v. Turkey](#)).

93. От друга страна, органите по Конвенцията **не са установили нарушение** на член 9 или са обявили съответните жалби за **явно неоснователни** в следните случаи:

- решение на властите на Обединеното кралство да затворят историческата местност Стоунхендж по време на лятното слънцестоене и да не допуснат група от друиди да честват своята церемония на слънцестоенето там. Комисията приема, че дори да се допусне, че е имало намеса в упражняването на правата по член 9, тя е била насочена към защита на обществената безопасност и е била оправдана по смисъла на член 9, § 2, по-специално защото властите в миналото са употребили значителни усилия да задоволят интересите на лица и организации, интересувани се от Стоунхендж ([Chappell v. the United Kingdom](#) (dec.); вж. също [Pendragon v. the United Kingdom](#) (dec.);
- осъждане да платят глоба, плащането на която е било отложено под условие, за нарушаване на общественото спокойствие на няколко души, противници на абортите, които са влезли в помещенията на клиника за аборти и са се молили на колене в един от коридорите. Комисията признава, че въпросните дейности попадат в обхвата на член 9, но приема, че оспорваната намеса е била явно оправдана в светлината на член 9, § 2 ([Van Schijndel and Others v. the Netherlands](#) (dec.);
- невъзможността на жалбоподател, гражданин на Кипър, който винаги е живял в южната част на острова, да посещава църкви и манастири, разположени в северната част, т.е. на територията на „Севернокипърската турска република“. Съдът отбелязва, че единствената връзка на жалбоподателя със северната част на острова се е състояла в орна земя, която той наследил от своите родители, и че не е имало нищо, което да му попречи да упражнява своите права по член 9 в Южен Кипър ([Josephides v. Turkey](#) (dec.);
- прекъсването от полицията на православна литургия, проведена без предварително разрешение в манастир, сега използван като музей, разположен на територията на „Севернокипърската турска република“. Съдът признава, че в този случай е имало грешка, тъй като жалбоподателите са вярвали добросъвестно, че са имали разрешение, докато за властите, отговорни за културното наследство, въпросното събиране не е било разрешено и е било незаконно. Въпреки това в светлината на всички относими условия – липса на използване на непропорционална сила, необходимостта да се предотвратяват конфликтите в специфичния политически контекст на Северен Кипър и пр. – Съдът е приел, че процесната намеса не е била непропорционална ([Pavlides and Georgakis v. Turkey](#) (dec.).

94. Съдът е обявил следните жалби за **недопустими** поради това, че легитимните интереси, упоменати в член 9, § 2, очевидно са имали приоритет пред интереса на жалбоподателите да спазват определени ритуали, предписани от техните религии:

- общинска забрана на католическа енория да бие камбаната с определена сила на звука преди 7:30 сутринта. Съдът е решил, че намесата е преследвала легитимната цел за защита на правата на другите – в този случай правото на живеещите в околността на почивка през нощта – и е била пропорционална на тази цел. В действителност камбаната е можело да се бие, ако звукът е бил намален; за останалата част от деня не е бил установен никакъв лимит на звука ([Schilder v. the Netherlands](#) (dec.);
- изземане и конфискация на определено количество *аяуаска*, халюциногенно вещество, употребявано по време на церемонии на религията, известна като „Църква Санто Дайме“. Съдът е решил, че въпросната мярка, взета в съответствие със законодателството за наркотиците, е била „необходима в едно демократично общество“ за защита на здравето. Доколкото жалбоподателите са твърдели, че са били жертви на дискриминация в сравнение с християнските църкви, които използват алкохол (вино за причастие) в своите цере-

монии, Съдът е приел, че двете ситуации не са сравними: преди всичко, виното не е обект на законодателството за наркотиците, и второ, обредите на християнските църкви не включват използване на психоактивни вещества с цел интоксикация ([Fränklin-Beentjes and CEFLU-Luz da Floresta v. the Netherlands](#) (dec.)).

95. Съдът също така е обявил за **недопустима** жалба на гръцки православен манастир с оплакване, че инсталирането на телекомуникационни, радио- и телевизионни антени в околността на манастира препятства неговото право на богослужение. Съдът не е установил намеса в правата по член 9, тъй като манастирът е действал от дълго време въпреки наличието на антени и е подновил наема на земята, на която те са били инсталирани ([Jera Moni Profitou Iliou Thiras v. Greece](#) (dec.)).

96. Свободата на богослужението се отнася до **начина, по който се погребват мъртвите**, доколкото това представлява съществен аспект от религиозната практика ([Johannische Kirche and Peters v. Germany](#) (dec.)). Но в случай, в който жалбоподателите се оплакват от забавяне, преди властите да им върнат тялото на тяхната дъщеря, която е починала в болница, в резултат на което те не са могли да я погребат по религиозен обред или да се помолят на нейния гроб, Съдът е решил да разгледа жалбата само по член 8 от Конвенцията (зачитане на личния и семейния живот), поради това че оспорваното действие не е включвало пряка намеса от властите в правата, гарантирани от член 9, а е било само следствие от забавяне, което Съдът е приел, че само по себе си попада под член 8 ([Pannulo and Forte v. France](#) (dec.)).

(h) Места и сгради за богослужение

97. Член 9 от Конвенцията защитава по принцип правото да се откриват и поддържат места или сгради, предназначени за богослужение. Съответно при определени условия експлоатацията на религиозни сгради може да има важни последствия върху упражняването на правото на членовете на религиозни групи да демонстрират своите религиозни убеждения ([The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints v. the United Kingdom](#), § 30; [Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey](#), § 41). Същият принцип се прилага и към **планирането на гробищата**, доколкото то представлява съществен аспект от религиозната практика ([Johannische Kirche and Peters v. Germany](#) (dec.)).

98. Член 9 не гарантира на религиозна общност правото да получи място за богослужение от публичните власти ([Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e. V. v. Germany](#) (dec.)). Самият факт, че публичните власти са толерирали продължителното използване на сграда – собственост на държавата, за религиозни цели в течение на редица години, не поражда никакви позитивни задължения за тези власти ([Juma Mosque Congregation and Others v. Azerbaijan](#) (dec.)), § 60).

99. Разпоредбите на Конвенцията не предполагат също така никакви задължения за даване на специален статут на местата за богослужение. Въпреки това, ако държавата сама предостави специален привилегирован статут на местата за богослужение – отвъд своите задължения по Конвенцията, – тя не може да отказва тази привилегия на определени религиозни групи по дискриминационен начин в противоречие с член 14 ([Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey](#), § 48–49).

100. Като общо правило държавите – страни по Конвенцията, имат широка свобода на усмотрение по проблеми на градското планиране, тъй като законодателството за планиране като цяло се смята за необходимо в съвременното общество за предотвратяване на неконтролираното развитие. Ако националните власти са придали подходяща тежест на свободата на религията при балансирането на различните съображения в планирането, една религиозна организация не може да използва правата, гарантирани от член 9, за да заобиколи съществуващото законодателство за планирането ([ISKCON and Others v. the United Kingdom](#) (dec.)).

101. Така Съдът е установил **нарушение** на свободата на религия по дело, в което жалбоподателите са осъдени на лишаване от свобода и глоба за използване на частна стая, която са наели, за да служи като място за богослужение на Свидетелите на Йехова, без да са получили предварително разрешение от „признат църковен авторитет“ (т.е. местния православен митрополит) и от Министерството на образованието и религиозните въпроси. Съдът е констатирал, че относимите разпоредби на националното законодателство дават прекомерна дискреционна власт на компе-

тентните органи в тази сфера, която те на практика са използвали, за да ограничат дейността на вероизповедания, различни от доминиращата православна църква ([Manoussakis and Others v. Greece](#); вж. също становището на Комисията по делото [Pentidis and Others v. Greece](#), което е довело до заличаване на делото от списъка).

102. От друга страна, Съдът **не е установил нарушение** на член 9 (или е обявил жалбата за **явно необоснована**) в следните случаи:

- решението на гръцките власти, разпореждащи на привърженик на Гръцката православна църква да премести гроба на баща си, за да спомогне за разширяване на път. Комисията отбелязва, че други лица от православно вероизповедание в същата ситуация са преместили доброволно своите фамилни гробове, а църковните власти на Гръцката православна църква, с които жалбоподателят се е свързал, са отказали да се намесят в негова полза. Жалбоподателят също така не е демонстрирал как фактът на преместване на гроба би му попречил да изпълнява своите задължения, предписани от неговите религиозни убеждения, или как изпълнението на тези задължения би изисквало гробът да си остане на оригиналното място ([Daratsakis v. Greece](#) (dec.);
- официалното известие на местните власти, отговорни за градското планиране, към Международното общество за Кришна съзнание относно използване на имение, закупено от това общество. Известието разпорежда ограничаване на неговото използване до това, което е било разрешено по време на покупката (теологически колеж интернат и място за богослужение, с капацитет не повече от хиляда посетители на ден); в действителност използването на имението за религиозни цели оттогава се е разширило много, привличайки големи тълпи и водейки до многобройни жалби от съседи. Съдът е признал, че е имало намеса в упражняването на свободата на религия на сдружението жалбоподател, но че тази намеса е била оправдана по член 9, § 2; той е установил по-специално, че местните власти са правили последователни усилия да постигнат приятелско разрешаване на проблема, а специфичният религиозен интерес на сдружението жалбоподател е взет предвид по адекватен начин в процеса на вземане на решения на национално ниво ([ISKCON and Others v. the United Kingdom](#) (dec.);
- поведението на куратора, назначен от австрийските съдилища да управлява имуществото на сръбската православна общност, чиято гражданска дееспособност в сферата на светското право е била прекратена по право поради схизматичната ситуация на общността по отношение на Белградската патриаршия: кураторът е сключил договори за наем с двама свещеници, назначени от Сръбската патриаршия и компетентния митрополит. Дори ако се предположи, че е имало намеса в упражняването от жалбоподателя на неговите права по член 9, тя е била необходима за защита на правата на другите и е била пропорционална на тази цел, тъй като процесните мерки са били ограничени по обхват, а договорите за наем се е предвиждало да останат в сила само доколкото схизматичната ситуация е продължавала ([Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien v. Austria](#) (dec.);
- отказ на германските власти да дадат на религиозна организация разрешение за строителство на гробище в неразвита защитена зона. Съдът е приел, че процесната намеса, която е основана на законови разпоредби, свързани с планирането, опазването на околната среда и обслужването, е била по-специално мотивирана от факта, че във въпросната зона не е имало други постройки, и е била в съответствие с член 9, § 2 ([Johannische Kirche and Peters v. Germany](#) (dec.);
- отхвърлянето от гръцките местни власти на искане на жалбоподателя да се измени устройственият план, за да му бъде разрешено да построи молитвен дом за „Истинските православни християни“ (гръцките старокалендарци, или *paleoimerologites*) на поземлен участък, който е притежавал; отказът бил мотивиран с липсата на „обществена необходимост“ за изменение на устройствения план, тъй като в общината не е имало достатъчен брой членове на въпросната религиозна общност. Съдът е приел, че обратно на делото [Manoussakis](#), това дело засяга прилагането на общоприложимо законодателство за устройство на територията, което е неутрално. Количественият критерий, който е приложил гръцкият Върховен съд, не може да бъде определен като произволен, тъй като разре-

шение за изменение на устройствения план е могло да се издаде само за строителство на сграда „в обществен интерес“. В такава хипотеза е било разумно да се вземат предвид обективните потребности на религиозната общност, тъй като общественият интерес в рационалното териториално планиране не може да се замени от религиозните потребности на един-единствен човек, а в съседния град е имало молитвен дом за нуждите на „Истинските православни християни“ в региона. Държавата следователно е действала в рамките на своята свобода на усмотрение ([Vergos v. Greece](#));

- глобяването на жалбоподателите, които са били членове на турска протестантска църква, за използване като място за богослужение на частен апартамент, който те са купили, без да са спазили формалностите по тюрското законодателство, по-специално задължителното предварително съгласие на всички съсобственици на сградата. Съдът е приел, че за разлика от делото [Manoussakis](#), формалностите не са засягали признаването или упражняването на каквато и да е религия и следователно не би могло да бъдат разглеждани като равнозначни на предварително разрешение; те не са засягали нищо друго освен защитата на правата и свободите на другите и обществения ред. Съдът също така е отбелязал, че националните власти са балансирани съобразяването на въпросните формалности с изискванията за свобода на религията, като преди всичко са поканили жалбоподателите да се съобразят с тези формалности. В такъв случай процесната намеса би могло да се сметне за оправдана и пропорционална. И най-сетне, Съдът не е установил никакви индикации, които дават възможност да се предположи, че относимото законодателство е било приложено към жалбоподателите по дискриминационен начин в нарушение на член 14 от Конвенцията ([Tanyar and Others v. Turkey](#) (dec.));
- изгонването на мюсюлманска конгрегация от зданието на стара джамия, регистрирана като исторически паметник, в изпълнение на окончателно съдебно решение; въпреки че конгрегацията жалбоподател е използвала сградата в продължение на повече от десет години, тя нито я е притежавала, нито е плащала наем (за разлика от ситуацията в [Manoussakis and Others](#)). По-специално, конгрегацията жалбоподател не е твърдяла, че не би могла свободно да установи място за богослужение на друго място ([Juma Mosque Congregation and Others v. Azerbaijan](#) (dec.)).

103. Съдът също така е разгледал жалба от конкретно лице по член 14 и член 9 от Конвенцията относно забрана за строителство на минарета, която е добавена към швейцарската Федерална конституция чрез референдум. Той решава, че тъй като жалбоподателят не е бил пряко засегнат от процесната мярка и никога не е изразил някакво желание да построи джамия с минаре, той не би могъл да претендира, че е жертва на твърдяното нарушение (вж. [Ouardiri v. Switzerland](#) (dec.)).

104. Комисията е обявила за **допустима** жалба по член 9 за това, че анулирането на акта за собственост на „Института на френските свещеници“, институция на Римокатолическата църква, учреден по каноничното право и разположен в Турция, защитен от Лозанския договор от 1923 г., и регистрирането на въпросната собственост на името на хазната са отрязали института от жизнен ресурс и са направили невъзможно той да предоставя религиозни служби и да осигури оцеляването на църквата ([Institute of French Priests and Others v. Turkey](#) (dec.)). В производството пред Съда делото е приключило с приятелско споразумение ([Institute of French Priests and Others v. Turkey](#) (приятелско споразумение)).

3. Свободата на религията и имиграцията

(а) *Пребиваването и наемането на работа на чужденци на националната територия и свободата на религията*

105. Конвенцията не гарантира като такова правото на влизане и пребиваване на едно лице в държава, на която то не е гражданин. Според добре установен принцип на международното право договарящите се държави имат правото да контролират влизането, пребиваването и извеждането от територията на чужденци ([Perry v. Latvia](#), § 51). Съответно член 9 от Конвенцията **не гарантира като такова правото на чужденец да остане в определена страна**. Експулсирането следователно не е като такова намеса в упражняването на правата, гарантирани от тази разпоред-

ба, освен ако не се установи, че заповедта за експулсиране е била предназначена да ограничи упражняването на тези права и да задуши разпространението на религията или философията на жалбоподателя и неговите последователи ([Omkarananda and the Divine Light Zentrum v. Switzerland](#) (dec.)).

106. Така Съдът е установил **нарушение** на член 9 в следните случаи:

- първоначалният отказ на компетентните национални власти да продължат разрешението за пребиваване на жалбоподател, американски евангелистки пастор, последвано от издаване на различен вид разрешение, придружено от полуформално обяснение, че той повече няма правото да участва в публична религиозна дейност; това ограничение не е имало основание в националното право ([Perry v. Latvia](#));
- връщането на жалбоподател, американски гражданин, активист на Обединителната църква на преподобния Муун, анулиране на неговата виза и предотвратяване на неговото влизане в Русия, макар той да е имал законно пребиваване там от години, а неговият малолетен син е живеел в страната; тази мярка е била очевидно мотивирана от религиозната дейност на жалбоподателя в Русия. Ответната държава твърди, че жалбоподателят е представлявал опасност за националната сигурност, без да обоснове това твърдение ([Nolan and K. v. Russia](#)).

107. Съдът също така е обявил за **допустими** следните жалби, без впоследствие да установи нарушение на член 9:

- отмяната на разрешението за постоянно пребиваване на жалбоподателя, етнически палестинец, проповедник и преподавател по ислямска религия, сертифициран от главния мюфтия на България, и неговото експулсиране от територията на страната поради това, че неговата религиозна дейност е целяла налагането на фундаменталистка версия на исляма и е показвала, че той е свързан с екстремистката организация „Мюсюлмански братя“ ([Al-Nashif v. Bulgaria](#) (dec.)). Намирайки нарушение на член 8 от Конвенцията (право на зачитане на семейния живот), Съдът не е сметнал за необходимо да разгледа другите му оплаквания за нарушаване на неговата свобода на религията ([Al-Nashif v. Bulgaria](#), § 139–142);
- отмяната на разрешените за пребиваване на двама жалбоподатели, двойка членове на Свидетелите на Йехова с австрийско гражданство, заради тяхната претендирана религиозна дейност в България (вж. [Lotter v. Bulgaria](#) (dec.)). Това дело е приключило с приятелско споразумение ([Lotter and Lotter v. Bulgaria](#) (приятелско споразумение)).

108. От друга страна, Комисията е обявила за **недопустима** като явно необоснована жалба относно заповед за експулсиране срещу индийски монах и философ, който е признат за виновен като заплаха за обществения ред поради системни нарушения на спокойствието в квартала, в който живее; тази заповед не е била изпълнена, тъй като междуременно жалбоподателят е признат за виновен за серия престъпления и осъден на 14 години лишаване от свобода и експулсиране от Швейцария за 15 години ([Omkarananda and the Divine Light Zentrum v. Switzerland](#) (dec.)).

109. Освен това член 9 от Конвенцията не гарантира на чужденците правото да получат право на пребиваване с цел получаване на **работа** в договаряща се държава дори когато работодателят е религиозна организация ([Hüsni Öz v. Germany](#) (dec.); [Perry v. Latvia](#); [El Majjaoui and Stichting Touba Moskee v. the Netherlands](#) (заличаване) [GC], § 32). Следвайки този принцип, Комисията е отхвърлила жалба срещу отказ от подновяване на временно разрешение за пребиваване, издадено на мюсюлмански имам и преподавател по религия с турско гражданство, чийто трудов договор е бил прекратен и който е искал да остане в Германия, за да работи – отново като имам – за сдружение, различно от това, което го е поканило първоначално ([Hüsni Öz v. Germany](#) (dec.)).

110. По-наскоро Съдът е обявил за **допустима** жалба относно отказ на холандските власти да издадат разрешение за пребиваване на марокански гражданин, което му е било необходимо, за да започне работа като имам в религиозна фондация въз основа по-специално на това, че последната не е направила достатъчно усилия да намери други кандидати на националния и европейския трудов пазар и не е започнала с опит да наеме своя имам сред тези, които са обучени в Холандия ([El Majjaoui and Stichting Touba Moskee v. the Netherlands](#) (dec.)). Но след ново искане на фондацията жалбоподателят в края на краищата е получил временно разрешение за работа и за

пребиваване в Холандия; Съдът следователно е сметнал, че спорът е разрешен, и е заличил жалбата от списъка в съответствие с член 37, § 1, буква b) от Конвенцията ([El Majaoui and Stichting Touba Moskee v. the Netherlands](#) (заличаване) [GC], § 32).

111. Съдът е намерил **нарушение** на член 14 (забрана за дискриминация) във връзка с член 9 по дело, в което австрийските власти са отказали да освободят Свидетелите на Йехова от изискванията на Закона за наемане на чужденци, което би дало възможност за издаване на разрешение за пребиваване на двойка проповедници, притежаващи филипинско гражданство, които организацията жалбоподател е желала да наеме на работа в Австрия. На практика такова освобождаване по националното право се е допускало само за „признатите религиозни асоциации“, но не и за „регистрираните“ религиозни организации, каквато е била организацията жалбоподател ([Jehovas Zeugen in Österreich v. Austria](#)).

(b) Експулсиране в страна, която нарушава свободата на религията

112. Може ли договаряща се държава да **експулсира** чужди граждани в трета страна, в която те е вероятно да бъдат значително възпрепятствани при упражняване на тяхната религиозна свобода? Вярно е, че отговорността на договаряща се държава може да бъде ангажирана непряко, ако тя налага на хората реален риск от нарушение на техните права в страна извън нейната юрисдикция. Съдът е признал такава отговорност в случаи на риск от нарушение на член 2 (право на живот) и член 3 (защита от изтезание). Практиката на съда в този пункт се основава на фундаменталната важност на тези разпоредби, тъй като гаранциите, които те предвиждат, следва да бъдат ефективни на практика, както и на абсолютната природа на забраната за изтезания и на факта, че тя възплащава международно възприет стандарт. Съдът също така подчертава сериозната и непоправима природа на страданието, за което съществува риск. По-късно Съдът разширява този принцип при определени условия спрямо гаранциите по член 6 (правото на справедлив процес) и член 5 (правото на свобода и забраната за произволно задържане). Въпреки това тези важни съображения не са автоматично приложими за другите разпоредби на Конвенцията. В чисто прагматичен план не може да се изисква експулсиращата договаряща се държава да връща чужденец в страна, в която условията са в пълно и ефективно съответствие с всяка една от гаранциите за правата и свободите по Конвенцията. Дори ако правата, гарантирани в член 9, представляват „един от фундаментите на едно демократично общество“, това е преди всичко стандартът, приложим вътре в договарящите се държави, които са заявили привързаност към демократичните идеали, върховенството на правото и правата на човека. Разбира се, според гореспоменатата практика защита се предоставя на тези, които имат обосновано оплакване, че ще пострадат от преследване по *inter alia* религиозни причини или ще бъдат изложени на реален риск от смърт или сериозно малтретиране и, възможно, от флагрантен отказ от справедлив процес или произволно задържане поради своята религиозна принадлежност (както и по всякаква друга причина). Когато едно лице твърди, че след връщането му в собствената му страна то ще бъде възпрепятствано в своето богослужение по начин, който не достига тези недопустими нива, то може да получи много ограничена, ако изобщо получи някаква подкрепа от член 9 сам по себе си. В противен случай тази разпоредба би задължила на практика договарящите се държави да действат ефективно като непреки гаранти за свобода на богослужението по целия останал свят. Ако например страна извън обхвата на Конвенцията забрани религия, но без да налага никаква мярка за преследване, наказателно обвинение, лишаване от свобода или малтретиране, съмнително е дали Конвенцията би могла да се тълкува като изискваща от една договаряща се страна да предостави на привържениците на това забранено религиозно течение възможност да практикуват тази религия свободно и открито на своята собствена територия. ([Z. and T. v. the United Kingdom](#) (dec.).

113. Въпреки това Съдът не е изключил възможността в изключителни случаи да се ангажира отговорността по член 9 от Конвенцията на държава, която експулсира определено лице, ако жалбоподателят е изправен пред реален риск от флагрантно нарушение на този член в приемащата страна; но според Съда е трудно да си представим случай, при който достатъчно флагрантно нарушение на член 9 не би включвало третиране в нарушение на член 3 от Конвенцията ([Z. and T. v. the United Kingdom](#) (dec.).

114. В светлината на горното Съдът е обявил за явно необоснована жалба, подадена от две християнки с пакистанско гражданство, които твърдят, че ако бъдат експулсирани в Пакистан, не

биха имали възможност да упражняват своето право на свобода на религията. Съдът отбелязва, че жалбоподателките не са успели да докажат преследване на религиозна основа или да обосноват, че са били изправени пред риск от нарушение на член 2 или 3. Никоя от двете жалбоподателки сама не е била обект на някаква физическа атака или възпрепятствана да се придържа към своята вяра. Оценявайки общата ситуация в Пакистан, Съдът отбелязва, че въпреки скорошните атаки срещу църкви и християни християнската общност в Пакистан не е била официално забранена, а пакистанските правоприлагащи органи и съдилища са предприели стъпки за защита на църкви и училища и за арестуване, наказателно преследване и наказване на тези, които са осъществявали атаки. При тези обстоятелства Съдът е установил, че жалбоподателките не са демонстрирали, че те лично са били изправени пред такъв риск или че са били членове на толкова уязвима и заплашена група или в такова несигурно положение като християнки, което би могло да представлява някакво проявление на флагрантно нарушение на член 9 от Конвенцията ([Z. and T. v. the United Kingdom](#) (dec.); вж. също [Razaghi v. Sweden](#) (dec.)).

III. ЗАДЪЛЖЕНИЯТА НА ДЪРЖАВАТА КАТО ГАРАНТ НА СВОБОДАТА НА РЕЛИГИЯТА

1. Негативни задължения: задължение да не се препятства нормалното функциониране на религиозните организации

(a) Правен статут на религиозните организации в договарящите се държави

115. В Европа няма един модел на отношения между държавата и религиозните общности; тъкмо напротив: в Европа съществува голямо разнообразие на конституционни модели, управляващи тези отношения (*Sindicatul "Păstorul cel Bun" v. Romania* [GC], § 138). Настоящите системи може да бъдат разделени в три категории: а) съществуване на държавна църква; б) пълно разделение между държавата и всички религиозни организации; и с) отношения тип конкордат (последната е преобладаващ модел в европейските страни). Съдът е признал, че всичките три типа системи като такива са съвместими с член 9 от Конвенцията.

116. Някои европейски държави имат **държавни църкви** (или официални църкви), ползващи се със специален конституционен статут. Такава система не е сама по себе си в противоречие с член 9 от Конвенцията; в действителност тя е била налице в гореспоменатите държави, когато Конвенцията е била разработена и тези държави са станали страни по нея. Освен това Съдът е приел, че задължението на държавата за неутралност по религиозните въпроси не може да се тълкува като водещо до намаляване на ролята на тази вяра или църква, към която населението на определена страна е принадлежало исторически и културно (*Members of the Gldani Congregation of the Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia*, § 132). Правосубектността на такава църква може да бъде призната по закон (*Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria*, § 157). При всички случаи решението да се продължи или не традицията попада по принцип в свободата на усмотрение на ответната държава. Съдът следва също така да вземе предвид голямото разнообразие в Европа сред съставящите я държави, по-специално в сферата на културното и историческото развитие. Но препратката към една традиция не може да освободи една договаряща се държава от нейното задължение да зачита правата и свободите, гарантирани от Конвенцията и нейните протоколи (*Lautsi and Others v. Italy* [GC], § 68). За да удовлетвори изискванията на член 9, една система на държавна църква следва да включи специфични гаранции за правата и свободите на отделния индивид. По-специално, никой не може да бъде принуждаван да стане член или да му бъде забранено да напусне една държавна църква (*Ásatrúarfélagið v. Iceland* (dec.), § 27; вж. също становището на Комисията по делото *Darby v. Sweden*, § 45).

117. Също така дори в държави, които имат държавна църква, решение, взето от тази църква в сфера, в която тя носи отговорност, не ангажира отговорността на държавата по Конвенцията. Например Комисията е разгледала жалба, подадена от финскоговореща енория на Шведската църква – държавна църква в процесния период – относно решение, взето от Църковното събрание, забраняващо ѝ да използва литургията на Финската лутеранска евангелска църква и налагащо използването на шведската литургия, преведена на фински. Комисията е решила, че църквата и нейните енории са „неправителствени организации“ и че държавата не може да бъде държана отговорна за твърдяно нарушение, произтичащо от Църковното събрание. След като енорията жалбоподател не е била препятствана да напусне Шведската църква, държавата по никакъв начин не се е провалила в изпълнението на своите задължения за защита на свободата на религията на енорията (*Finska församlingen i Stockholm and Hautaniemi v. Sweden* (dec.)).

118. В други държави конституционният модел е основан на принципа на **секуларизма**, който включва пълно отделяне на държавата от всички религиозни общности. Съдът е обявил, че този модел е също съвместим с ценностите, стоящи в основата на Конвенцията (*Leyla Şahin v. Turkey* [GC], § 108; *Dogru v. France*, § 72).

119. Най-сетне, държавите, чиито конституционни модели позволяват това, могат да сключват **споразумение за сътрудничество** с определена църква (или с няколко църкви), предвиждащо специален (данъчен или друг) статут за нея, при условие че има обективно и разумно оправ-

дание за разликата в третирането и ако подобни споразумения може да се сключват и с други църкви, които желаят това (*Alujer Fernández and Caballero Garcia v. Spain* (dec.); *Savez crkava "Riječ života" and Others v. Croatia*, § 85). Държавата може също така да направи една религиозна организация обект на специален режим, различен от останалите, освобождавайки я от задължителна регистрация или обявявайки и признавайки нейната правосубектност *ex lege* (*Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria*). Но ако държавата създаде рамка за предоставяне на статус на юридическо лице на религиозни групи, който имплицира специален статус и специални привилегии по вътрешното право, всички религиозни групи, които поискат такъв, трябва да имат възможност да кандидатстват за такъв статус; решението, което се взема от властите, следва да се основава на справедливи критерии, приложени по недискриминационен начин (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*). Свободата на религията не предполага по никакъв начин, че на религиозните групи или на привържениците на някаква религия следва да се предостави специален правен статус, различен от този на другите юридически лица; ако обаче такъв статут е създаден, той следва да се предоставя по недискриминационен начин (*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfi v. Turkey*, § 45).

120. Държавата може също така да делегира специфични публични задачи и функции на една или повече религиозни организации, при което делегирането на такива задачи и функции и начинът на тяхното финансиране са въпроси в обхвата на свободата на усмотрение на държавата (*Bruno v. Sweden* (dec.); *Lundberg v. Sweden* (dec.)).

121. На последно място, следва да се помни, че в такава деликатна сфера като установяване на отношения между религиозните общности и държавата последната се ползва по принцип с широка свобода на усмотрение (*Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [GC], § 84).

(b) Признаване, регистрация и разпускане на религиозни организации

122. Една от най-радикалните форми на намеса в упражняването на свободата на религията в нейния колективен аспект е **разпускането** на съществуваща религиозна организация. За да бъде призната за „необходима в едно демократично общество“, една такава драстична мярка следва да е изключителна и да е оправдана от много сериозни причини (*Biblical Centre of the Chuvash Republic v. Russia*, § 54).

123. Например Съдът е установил **нарушение** на член 9 във връзка с член 11 от Конвенцията в следните случаи:

- разпускането на местно поделение на Свидетелите на Йехова и забрана на неговата дейност, постановено от руските съдилища по искане на прокуратурата. След проучване на всички мотиви на националните съдилища (твърдял натиск върху семействата на привържениците с цел да ги разбият; твърдяна намеса в личния живот на привържениците и в правото им да избират своите професии; твърдени нарушения на родителските права на родителите, които не принадлежат към Свидетелите на Йехова; твърдяно „промоване на мозъци“ и „контрол над съзнанието“; твърдяно подбуждане към самоубийство или отказ от медицинско лечение, включително забрана за кръвопреливане; твърдяно примамване на деца в организацията чрез хитрост; подбуждане да не се служи в армията, да не се почитат държавните символи и да не се участва в национални чествания), Съдът заключава, че всички твърдения или не са подкрепени от конкретни доказателства, или са засягали съвсем нормални демонстрации на свободата на религията, свободно избрани от привържениците в рамките на тяхната лична автономия, защитени от член 9. Нещо повече, тези демонстрации са били много сходни с практиките на основните „традиционни“ религии по цял свят (постене, аскетизъм, ограничителни предписания за личния живот и др.). Разпускането на организацията следователно е било отявлено непропорционално на преследваните легитимни цели, по-специално, предвид крайно ригидното законодателство, приложено в случая, което не е позволявало възможните закононарушения да бъдат санкционирани с по-малко драстични мерки от разпускане (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*);
- разпускането от руските съдилища на протестантски (петдесятен) библейски център поради това, че е управлявал неделно училище за деца и библейски колеж за възрастни (издавайки сертификати или „дипломи“ за завършено обучение), който не е имал статус на

юридическо лице. Причините за разпускането са били преди всичко фактът, че библейският колеж е бил открит без предварително разрешение, и на второ място, фактът, че двете въпросни учреждения не са спазвали изискванията за хигиена и безопасност, регламентирани в относимото законодателство. Съдът отбелязва, че властите не са отправили към организацията жалбоподател никакво предварително предупреждение, което би й дало възможност да се съобрази с всякакви законови изисквания. Също така организацията жалбоподател не е могла да предвиди последствията от своите действия поради противоречивата практика на руските съдилища, като някои решения са приемали, че център за обучение като въпросното неделно училище не е изисквал специално разрешение ([Biblical Centre of the Chuvash Republic v. Russia](#)).

124. Съществуват и други форми на намеса, които може да бъдат поставени в същата категория като разпускането. Религиозните общности традиционно и универсално са съществували във формата на организирани структури. Поради това, тълкувайки член 9 в светлината на член 11 от Конвенцията, Съдът е приел, че възможността да се учреди юридическо лице, признато от държавата, за да се гарантира възможността за колективни действия в религиозната сфера, е един от най-важните аспекти на свободата на религията, без който тази свобода би изгубила значение. Следователно отказът от признаване на статуса на **юридическото лице** на религиозна общност или да й се даде такъв статус представлява намеса в упражняването на правата, гарантирани от член 9 в тяхното външно и колективно измерение по отношение на самата общност, както и по отношение на нейните членове ([Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova](#), § 105; [Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria](#), § 62). Наистина по член 11 Съдът е приел, че възможността да се учреди юридическо лице, за да е възможно да се действа колективно в сфера от взаимен интерес, е един от най-важните аспекти на свободата на сдружаване, без който това право би било лишено от всякакво значение. Отказ на националните власти да предоставят статус на юридическо лице на сдружение, религиозно или друго, представлява намеса в упражняването на правото на свобода на сдружаване. В това отношение отказът на властите да регистрират определена група засяга пряко както самата група, така и нейните президенти, учредители или индивидуални членове ([Kimlya and Others v. Russia](#), § 84).

125. Простото толериране от националните власти на дейности на непризнати религиозни организации не може да замести формалното признаване, ако то единствено е в състояние да предостави права на засегнатите ([Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova](#), § 129). Дори когато законодателството изрично разрешава функционирането на нерегистрирани религиозни групи, това е недостатъчно, ако националното право запазва редица права, от съществено значение за осъществяване на религиозна дейност за регистрираните организации със статут на юридическо лице ([Sviato-Mykhailivska Parafiya v. Ukraine](#), § 122). Тези права включват притежаването или наемането на собственост, поддържането на банкова сметка, наемането на персонал, осигуряването на правна защита на общността, нейните членове и нейното имущество, строителството на места за богослужение, провеждането на религиозни служби на места, достъпни за публиката, създаването, получаването и разпространението на религиозна литература, създаването на образователни учреждения и поддържането на контакти за международен обмен и конференции ([Kimlya and Others v. Russia](#), § 85–86). Също така един от начините на упражняване на правото да се демонстрира религия, особено за религиозна общност в нейното колективно измерение, е възможността да се осигури правната защита на общността, нейните членове и нейното имущество, така че член 9 следва да се разглежда не само в светлината на член 11, но също така в светлината на член 6, § 1 от Конвенцията за правото на справедлив процес и достъп до съд ([Sviato-Mykhailivska Parafiya v. Ukraine](#), § 152; [Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria](#), § 63).

126. По същата логика фактът, че липсата на статус на юридическо лице на религиозната общност може да се компенсира частично от създаването на спомагателни сдружения, не е решаващ и не разрешава проблема ([Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria](#), § 67).

127. Що се отнася до признаването и регистрацията на религиозни общности, държавите имат право да проверяват дали движение или сдружение провежда под претекст за религиозни цели дейности, които са вредни за населението или застрашават обществената безопасност. Тъй

като не може да се изключи, че програмата на една организация може да прикрива цели и намерения, които са различни от тези, които прокламира, за да се провери, че това не е така, съдържанието на програмата може да бъде сравнявано с дейността на организацията и с позициите, които тя защитава (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, § 105 и 125). По-специално, отказът да се регистрира религиозна организация въз основа на това, че тя не е предоставила на властите описание на основните предписания на въпросната религия, може да бъде оправдан с необходимостта да се установи дали тази организация представлява някаква опасност за демократичното общество и за основните интереси, признати от член 9, § 2 (*Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova v. Moldova* (dec.); *Church of Scientology of Moscow v. Russia*, § 93; *Lajda and Others v. Czech Republic* (dec.)). Въпреки това, макар държавите да имат право да проверяват съответствието на целите и дейностите на една религиозна организация с разпоредбите на действащото законодателство, те следва да използват това право пестеливо и по начин, съвместим с техните задължения по Конвенцията и с възможност за контрол от органите по Конвенцията (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, § 100).

128. **Срокът**, в който властите следва да разгледат молба за признаване или регистрация и да проверят съответствието, както е посочено по-горе, следва да бъде разумно кратък (*Relionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, § 79). По подобен начин, когато в правната система на държавата съществуват религиозни организации, които са привилегирани в сравнение с други (например имат статус на публичноправни юридически лица), държавата може по изключение да наложи по-дълъг срок за проверка, особено в случая на новоучредени и непознати религиозни групи. Но това едва ли е оправдано по отношение на религиозни групи с продължително съществуване на международно ниво, които са също така установени отдавна в страната и следователно познати на компетентните власти (*Relionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, § 97–98).

129. Така Съдът е установил **нарушение** на член 9 от Конвенцията (самостоятелно или във връзка с член 14) в следните случаи:

- отказ на молдовските власти да дадат юридическо признание на Бесарабската митрополия, автономна православна църква, действаща под ръководството на Букурещката патриаршия (Румънската православна църква), поради това че подобно признание би накърнило интересите на Молдовско-Кишиневската митрополия, която е под ръководството на Московската патриаршия (Руската православна църква) и която е била вече призната от правителството. Без юридическо признание църквата жалбоподател не е била в състояние да изпълнява своите дейности; нейните свещеници не са могли да провеждат църковни служби, нейните членове не са могли да се събират, за да практикуват своята религия, и нещо повече – без статус на юридическо лице тя не е могла да се ползва от правна защита на своето имущество или да се защитава от заплахи. Отказвайки признание, поради това че църквата жалбоподател е била само една „схизматична група“ по отношение на другата православна църква, молдовското правителство не е изпълнило своето задължение за неутралност и безпристрастност. В останалата част твърденията на правителството, включващи обвинения към църквата жалбоподател в подронване на териториалната цялост на страната и на социалната стабилност, са обявени за явно неоснователни (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*);
- в същия контекст като предходния случай: отказ на местен орган на власт да издаде на жалбоподателите сертификат, който им е нужен, за да регистрират Бесарабската митрополия, поради това че Молдовско-Кишиневската митрополия е била вече регистрирана и е действала във въпросния регион; Съдът е установил, че процесната намеса не е била „предвидена в закона“ (*Fusu Arcadie and Others v. The Republic of Moldova*);
- отказ на компетентния административен орган да регистрира църквата жалбоподател въпреки съдебно решение, разпореждащо да го направи; в този случай Съдът е приел, че процесната намеса не е била „предвидена в закона“ (*Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova and Others v. Moldova*);
- закъснение от 20 години между подаването пред австрийските власти на молба за юридическо признание на конгрегация на Свидетелите на Йехова и решението на властите да й предоставят статут на „регистрирана“ религиозна организация. Съдът също така устано-

явява дискриминация в нарушение на член 14 в резултат от отказа да ѝ се предостави статут на „признато религиозно дружество“, което включва както статут на публичноправно юридическо лице, така и серия от привилегии по националното право, поради това, че конгрегацията не е функционирала на територията на Австрия в продължение на минимум десет години. Ответното правителство не е демонстрирало наличието на обективно и разумно оправдание за различието в третирането, особено предвид факта, че „десетгодишното“ изискване не е било приложено към друга религиозна общност в сходна ситуация с тази на Свидетелите на Йехова ([Relionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria](#));

- отказа на руските власти да регистрират две местни поделения на Сциентологичната църква като „религиозни организации“, което би им дало автоматично статут на юридически лица, поради това, че те не са функционирали в Русия като „религиозни групи“ (без статут на юридическо лице) в продължение на поне 15 години. Установявайки нарушение на член 9, тълкуван в светлината на член 11, Съдът отбелязва, че ответното правителство не се е позовало на никаква първостепенна обществена потребност в подкрепа на процесното ограничение или на каквато и да е относима и достатъчна причина, оправдаваща такъв продължителен период на изчакване; по-специално, никога не е твърдяно, че жалбоподателите – като група или като отделни лица – са предприемали или са имали намерение да предприемат противозаконни действия или са преследвали цели, различни от тези на богослужение, обучение, практикуване и спазване на ритуали. Причината за отказа от регистрация е била чисто формална, неотнормирана към функционирането на въпросните групи, а единственото „правонарушение“, за което жалбоподателите са признати за виновни, е било тяхното намерение да подадат молба за регистрация на сдружение с „религиозен характер“, което не е съществувало в региона от поне 15 години ([Kimlya and Others v. Russia](#)). По друго, много сходно дело един от мотивите за отказ на молбата за регистрация е бил фактът, че местният общински съвет не е бил компетентен да издаде такъв сертификат. За разлика от делото *Кимля*, Съдът е установил, че намесата не е била „предвидена в закона“ и че следователно не е било необходимо да се обсъжда въпросът за нейната пропорционалност ([Church of Scientology of St Petersburg and Others v. Russia](#));
- произволният и дискриминационен отказ на хърватското правителство да сключи с жалбоподателите – няколко реформистки църкви, споразумение в сферата на обществения интерес, което им дава възможност да предоставят религиозно образование в държавните училища и да гарантира гражданскоправните последици от браковете, сключени от техните пастори. В този случай правителството е обосновало своя отказ с факта, че жалбоподателите не са удовлетворили нито поотделно, нито заедно „историческите и количествените кумулативни критерии“, установени в правителствена инструкция, издадена за целите на сключване на такива споразумения. Въпреки това няколко други общности са били освободени от количествения критерий, а що се отнася до историческия критерий („исторически религиозни общности от европейския културен кръг“), правителството не е обяснило защо църквите жалбоподатели от протестантската реформистка традиция не са успели да го удовлетворят. Поради това Съдът е установил нарушение на член 14 от Конвенцията ([Savez crkava "Riječ života" and Others v. Croatia](#)).

130. От друга страна, Съдът е обявил за **явно неоснователни** жалби, подадени от две групи последователи на Обединителната църква на Сан Мьон Муун съответно в Чешката република и в България:

- в първия случай, който Съдът е разгледал по член 11 във връзка с член 9, жалбоподателите са се оплакали от отказа на чешките власти да регистрират тяхната организация като църква със съответната юридическа правосубектност на две основания: първо, отказа на жалбоподателите да предоставят на властите основен документ, обясняващ тяхното учение, и второ, нарушението от тях на общия режим за събиране на подписи от „лица, приемащи учението на църквата“. След като направили допълнителни проверки, властите са отхвърлили много от събраните подписи поради това, че те са само на симпатизанти, а не на вярващи с догматична връзка с църквата; Съдът е приел това тълкуване на за-

кона като разумно и непроизволно. Но броят на останалите подписи е бил под 10 000, които се изискват по закон за регистриране на църква. Приемайки, че този брой може да изглежда непропорционален на пръв поглед, Съдът отбелязва, че новият закон, който е приет междуременно, ги е намалил на 300 и че нищо не е препятствало жалбоподателите да подадат нова молба за регистрация на тяхната църква ([Lajda and Others v. Czech Republic](#) (dec.);

- във втория случай, който Съдът е разгледал по член 9, жалбоподателите са се оплакали от косвен отказ на българското правителство да регистрира тяхната организация. Съдът отбелязва, че жалбоподателите не са получили формален отказ за регистрация; те са получили писмо от правителството, с което се приканват да допълнят и да обяснят представените документи, но са решили да не следват тези инструкции. Предвид обстоятелствата по делото Съдът е заключил, че отношението на правителството не разкрива нито тактика на забавяне, нито някакъв косвен отказ ([Boychev and Others v. Bulgaria](#)).

131. Що се отнася до **отказите от пререгистрация** на религиозна организация, която е била вече призната от държавата, с които тя е лишена от статут на юридическо лице или принизена до по-нисък правен статут, Съдът предпочита да разглежда този тип дела по член 11 от Конвенцията (свобода на сдружаване) във връзка с член 9. Така Съдът е установил **нарушение** на член 11 в следните случаи:

- отказ на руските власти да пререгистрат местно поделение на Армията на спасението, като с това са го лишили от статус на юридическо лице с мотиви, които Съдът смята, че са или лишени от всякакво правно основание по националното право, или са произволни и неразумни („чуждестранният произход“ на жалбоподателя; твърденият недостиг на информация за неговата религиозна принадлежност; твърденият „паравоенен“ характер на жалбоподателя; неговото твърдяно намерение за нарушаване на руското законодателство и т.н.) ([Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia](#), § 74–75);
- отказ на руските власти да пререгистрат местното поделение на Сциентологичната църква, отхвърляйки най-малко 11 молби за пререгистрация на взаимно противоречиви и произволни основания (твърдяна непълнота на документацията без индикации за това кои точно документи липсват; искане за предоставяне на оригинали, а не на копия, макар такова изискване в закона да липсва и др.; [Church of Scientology of Moscow v. Russia](#)). По подобно много сходно дело Съдът е установил нарушение на член 11 в резултат от отказ за пререгистриране на местно поделение на Свидетелите на Йехова ([Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia](#));
- законодателна промяна, според която някои от религиозните организации, които преди нея са признати в Унгария като „църкви“, са принизени до „сдружения“ – много по-нисък статус, даващ значително по-малко предимства като права и привилегии ([Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary](#)).

132. Член 9, § 1 от Конвенцията не отива дотам да изисква от договарящите се държави да дадат на **религиозните бракове** еднакъв статус и еднакви правни последици с гражданския брак ([X. v. Germany](#) (dec.); [Khan v. the United Kingdom](#) (dec.); [Spetz and Others v. Sweden](#) (dec.); [Serif v. Greece](#), § 50; [Serife Yipit v. Turkey](#) [GC], § 102). Също така член 9 не обхваща модалностите на религиозния брак в смисъл, че те са изцяло в полето на компетентност на всяка отделна религиозна общност. По-специално, всяка религиозна общност е свободна да реши дали и в каква степен разрешава съюзите на лица от един и същ пол ([Parry v. the United Kingdom](#) (dec.)). Не е в противоречие с член 9 и това държавата да изисква **забраните за брак** да бъдат публикувани в съответствие с гражданското право и да откаже да признае валидността на религиозна публикация на забраните в рамките на проблем, свързан с наемането на работа ([Von Pelser v. Italy](#) (dec.)).

133. Комисията е **отхвърлила** жалба на белгийски гражданин относно факта, че белгийската система на общност на доходите между съпрузите за целите на данъчното облагане поставя в неравностойно положение женените двойки; според жалбоподателя двойките, според чиято религия бракът е свещено тайнство, не са в състояние да избегнат негативните данъчни последици в сравнение с тези, живеещи в свободно съжителство. Комисията не е установила нарушение на правото на жалбоподателя на свобода на религията, като е приела, че сравняването на положението на женена двойка с това на двойка, живееща в свободно съжителство, чрез концентриране,

каквото прави жалбоподателят, единствено върху сферата на данъчното облагане, пренебрегвайки другите права и задължения, породени от брака върху съпрузите в професионален или в морален план, е изкуствено ([Hubaux v. Belgium](#) (dec.)).

134. Държавата не е задължена да признае според националната си правна система решения на **религиозните съдилища** ([Serif v. Greece](#), § 50).

135. Също така правото да се демонстрира религия чрез „обучение“ не отива дотам, че да включва задължение на държавите да разрешат **религиозно образование в публичните училища** ([Savez crkava "Riječ života" and Others v. Croatia](#), § 57). Въпреки това, ако държавата реши да предостави този вид привилегия на някои религиозни общности, специалните права и привилегии попадат в обхвата на член 9, като забраната на дискриминация, провъзгласена в член 14 от Конвенцията, става приложима ([Savez crkava "Riječ života" and Others v. Croatia](#), § 58).

136. Също така, ако според националното право свещенослужителите на някои вероизповедания са оправомощени да сключват бракове, които имат правна сила според гражданското право, или да разглеждат и решават някои гражданскоправни спорове (например по семейни и наследствени въпроси), държавата има легитимен интерес да предприеме специални мерки за защита от измама на лицата, чиито правоотношения може да бъдат засегнати от действията на свещенослужителите ([Serif v. Greece](#), § 50).

(с) Използване от държавата на пейоративен език срещу религиозна общност

137. Използването в официални документи на пейоративни изрази срещу религиозни общности може да представлява нарушение на правата, гарантирани в член 9, доколкото то може да има негативни последици за упражняването на свободата на религията ([Leela Förderkreis e. V. and Others v. Germany](#), § 84).

138. Комисията е обявила за **недопустими** жалби относно следните ситуации:

- отхвърлянето от компетентния национален съд на искане от организацията жалбоподател да се забрани нейното споменаване в публикация на германското федерално правителство, озаглавена „Така наречените младежки секти и психогрупи във Федерална република Германия“. Комисията отбелязва, че правото на организацията жалбоподател да демонстрира своята религия не е било нарушено, тъй като процесната публикация не е имала никакви преки последици за упражняването на това право. Публикацията е била произведена с единствената цел да се информира широката публика, още повече че според националните съдилища някои от дейностите на организацията жалбоподател – например пропагандирането на заместването на медицинското лечение с религиозна вяра – оправдава предупреждаването на обществото за тях ([Universelles Leben e. V. v. Germany](#) (dec.));
- статия, публикувана от баварското Министерство на образованието в образователно списание с цел предупреждаване на учениците за твърдените опасности от сциентологията и отказът на националните съдилища да издадат временно съдебно разпореждане срещу разпространението на статията. Според Комисията процесната статия е била насочена към сциентологията изобщо – като движение, действащо на световно ниво, – а не към индивидуалните привърженици на това движение, каквито са жалбоподателите. Доколкото жалбоподателите са се оплаквали от негативните нагласи към тях на техните съседи и на местната преса, не са били налице индикации за причинна връзка между процесната статия и тези факти; във всеки случай ефектите от статията са били твърде индиректни и далечни, за да имат някакво влияние върху техните права по член 9; жалбата е била следователно несъвместима с Конвенцията *ratione personae* ([Keller v. Germany](#) (dec.)).

139. Съдът **не е установил нарушение** на член 9 по дело, в което жалбоподателите – организации, посветени на учението на Бхагаван Шри Раджниш (Ошо), се оплакват от непрекъснатата употреба в определени официални комуникации на германското федерално правителство и на негови членове на термини като „секта“, „младежка секта“, „психосекта“, „псевдорелигия“, „деструктивно религиозно движение“, „движение, манипулиращо своите членове“, и пр. по отношение на техните учения. Германският Федерален конституционен съд е решил, че правителството има право да използва повечето от тези изрази; от друга страна, използването на изрази като „псевдорелигия“ и „деструктивно религиозно движение“ и обвиненията в манипулация са в противоречие с Конституцията. Изхождайки от презумпцията, че е имало намеса в правата, гаранти-

рани от член 9, Европейският съд по правата на човека е приел, че намесата е преследвала легитимни цели (обществената сигурност и защитата на обществения ред и правата и свободите на другите) и е била пропорционална на тези цели. Наистина при изпълнение на техните задължения да информират обществеността по въпроси от публичен интерес федералните власти са имали намерение единствено да привлекат вниманието на гражданите към феномен, който те са смятали за тревожен, тоест появата на множество нови религиозни движения и тяхната привлекателност за младите хора. Единствената цел, преследвана от властите, е била да се даде възможност на хората, където е възможно, да действат с пълно познаване на фактите и да се избегне причиняването на затруднения само поради незнание. Освен това поведението на правителството по никакъв начин не е пречило организациите-жалбоподатели да упражняват своите права, гарантирани по член 9 от Конвенцията; нещо повече, германските власти в края на краищата са спрели да използват процесните термини в резултат от препоръките, формулирани в експертен доклад ([Leela Förderkreis e. V. and Others v. Germany](#)).

140. Съдът също така е обявил за **недопустима** жалба, подадена от група членове на Свидетелите на Йехова, оплакващи се от това, че френското правителство е нарушило тяхното право на свобода на религията, като е дало статус на сдружение в обществен интерес на Националния съюз на асоциациите за защита на семейството и индивида (НСАЗСИ), който е имал за цел „борба с нарушенията на човешките права и основни свободи“, осъществени от „деструктивни секти“, което сдружение жалбоподателите обвиняват в открита враждебност към тяхната религиозна общност. Съдът е сметнал, че държавата не може да бъде държана отговорна за действията на сдружения, на които, вземайки предвид техните устави, е предоставила статус на сдружения в обществен интерес. Фактът на предоставяне на такъв статус не е имал за резултат предоставяне на публична власт, за което предоставяне Конвенцията приписва отговорност изцяло на държавата. Ако жалбоподателите смятат, че действията на НСАЗСИ са нарушили техните права, подобни обвинения е следвало да се разгледат в рамките на съответните процедури пред компетентните национални съдилища. Съдът в края на краищата е решил, че жалбоподателите не биха могли да претендират, че са „жертви“ на твърдяното нарушение, а техните оплаквания попадат извън неговата юрисдикция *ratione personae* ([Gluchowski and Others v. France](#) (dec.)).

(d) Финансови и данъчни мерки

141. В сферата на финансирането и данъчното облагане на религиозните общности на европейско ниво няма единен стандарт, тъй като тези въпроси са тясно свързани с историята и традициите на всяка отделна страна. Държавите следователно се ползват от особено широка свобода на усмотрение в тази сфера ([Alujer Fernández and Caballero Garcia v. Spain](#) (dec.)).

142. Една религиозна организация не може да се позовава на член 9 от Конвенцията, за да изисква специален данъчен статут под претекст за религиозна свобода ([Association Sivananda de Yoga Vedanta v. France](#) (dec.)). Следователно свободата на религията не включва това на църквите или на техните членове да бъде предоставян данъчен статут, различен от този на другите данъкоплатци ([Alujer Fernández and Caballero Garcia v. Spain](#) (dec.)). Също така член 9 не може да бъде тълкуван като предоставящ право на освобождаване от всякакви данъци на местата за богослужение ([Iglesia Bautista “El Salvador” and Ortega Moratilla v. Spain](#) (dec.)). Но икономическа, финансова или фискална мярка, предприета срещу религиозна организация, може понякога да представлява намеса в упражняването на правата, гарантирани от член 9 от Конвенцията, доколкото може да се демонстрира, че тя създава реална и сериозна пречка за упражняването на тези права. По-специално, при определени обстоятелства въпроси, свързани с поддържането и използването на религиозните сгради, включително направените разходи поради данъчния статут на тези сгради, могат да имат сериозни последици върху упражняването на правото на членовете на религиозните групи да демонстрират своите религиозни убеждения ([The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints v. the United Kingdom](#), § 30; [Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey](#), § 41).

143. Така Съдът е установил **нарушение** на член 9 в следните случаи:

- облагането с данък на индивидуалните дарения, получени от Сдружение Свидетели на Йехова на Франция, съпроводено с лихва за забава и допълнителни такси, които са направили от сдружението жалбоподател обект на стандартното данъчно облагане за

сдружения, изключвайки го от данъчните облекчения, запазени за някои други сдружения, включително религиозни. Процесните мерки, които обхващат всички индивидуални дарения, получени от сдружението жалбоподател, съставляващи 90% от неговите ресурси, са имали като ефект орязване на неговите жизнени ресурси, като по този начин са го лишили от възможността да гарантира свободата на своите членове да упражняват техните религиозни убеждения. Съдът е сметнал, че въпросната намеса не е изпълнила изискването за законност поради много непрецизната формулировка на разпоредбата на Общия данъчен кодекс, която е била приложена ([Association Les Témoins de Jéhovah v. France](#) (по същество); за много сходно дело със същия изход вж. [Église Évangélique Missionnaire et Salaün v. France](#));

- облагането с данък на индивидуалните дарения, получени от две сдружения на аумистката общност, и строителството на храмове в манастира на Мандаром. Преди данъчната корекция двете сдружения са решили да се прекратят и да прехвърлят всички свои активи на сдружение, преследващо много сходни цели, така че то да може да продължи обществената дейност на въпросното вероизповедание; данъчните органи тогава започнали производство пред компетентния съд и предизвикали отмяна на финансовия превод. Съдът е признал, че тъй като процесната мярка е била насочена към спазване на ритуали и към мястото за богослужение на въпросната религия, тя е представлявала намеса в упражняването на правата, защитени от член 9 от Конвенцията; Съдът е установил нарушения на същото основание като по делото [Association Les Témoins de Jéhovah \(Association Culturelle du Temple Pyramide v. France](#) и [Association des Chevaliers du Lotus d'Or v. France](#)).

144. От друга страна, Съдът е обявил за **недопустима** жалба, която е сходна с тези, споменати по-горе, с изключение на факта, че макар сдружението жалбоподател да е функционирало частично на базата на индивидуални дарения, облагането с данък на последните не е имало за ефект отрязването на жизнените ресурси на сдружението или спъване на неговата религиозна дейност ([Sukyo Mahikari France v. France](#) (dec.), § 20).

145. Съдът е установил **нарушение** на член 14 от Конвенцията (забрана за дискриминация) във връзка с член 9 в следните случаи:

- отказ от освобождаване на общността Свидетели на Йехова от плащане на данък наследство и данък прехвърляне на собственост поради това, че по националното право такова освобождаване може да се направи единствено за „призната религиозна организация“, но не и за „регистрирани религиозни организации“, каквато е била организацията жалбоподател ([Jehovas Zeugen in Österreich v. Austria](#));
- отказ на турската Дирекция по религиозните въпроси да плаща сметките за електричество на религиозен център на алевитите, включващ *cemevi* (място за богослужение на алевитите) по същия начин, както тя е плащала сметките за енергийни разходи на джамии, църкви и синагоги. Този отказ се основава на непризнаването на *cemevi* като „място за богослужение“, което на свой ред е резултат от отказа на турските власти да признаят алевизма като отделна религия, а не като клон на исляма. Съдът е приел, че това различно третиране не е имало обективно и разумно оправдание ([Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfi v. Turkey](#)).

146. От друга страна, Съдът **не е установил нарушение** на член 14 във връзка с член 9 относно отказ на властите на Обединеното кралство да освободят изцяло от определени данъци мормонски храм (който е затворен за публиката и достъпен само за мормони, които са притежавали специална препоръка), макар че те са предоставили такова освобождаване на мормонски параклиси и стейк центрове, които са отворени за публиката. Съдът изказва съмнения дали спорът попада в обхвата на член 9. Но дори ако се предположи, че тази разпоредба е приложима, твърдяната разлика в третирането е имала обективно и разумно оправдание: то е основано на идеята, че достъпът на широката публика до религиозни церемонии е полезно за обществото като цяло, тъй като той би могъл да разсея подозренията и да разбие предразсъдъците в едно общество на религиозни различия. Също така мормонската църква не е била третирана по-различно от другите религиозни общности, включително от Англиканската църква, чиито частни параклиси са били подложени на същия данъчен режим като мормонските храмове. Нещо повече, като място за бо-

гослужение въпросният храм въпреки това се е ползвал с 80% намаление на ставките (*The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints v. the United Kingdom*).

147. По подобен начин органите по Конвенцията са **отхвърлили** жалби относно следните ситуации:

- отказа на испанските данъчни власти да освободят евангелска протестантска църква от поземлен данък върху прилежащия терен към нейното място за богослужение, макар че Римокатолическата църква се е ползвала от такова освобождаване. Комисията не е установила дискриминация в този случай, тъй като освобождаването от данъчно облагане, от което се е ползвала Римокатолическата църква, е било предвидено в споразуменията, сключени между ответната държава и Светия престол, които са налагали взаимни задължения и на двете страни. От друга страна, предвид факта, че църквата жалбоподател никога не е поискала сключване на такова споразумение с държавата, тя не е поела същите задължения, каквито Римокатолическата църква е поела към нея (*Iglesia Bautista “El Salvador” and Ortega Moratilla v. Spain* (dec.));
- факта на облагане с корпоративен данък на сдружението жалбоподател, което се е занимавало с обучение по йога, поради това, че е формирало печалба от предлаганите уроци по йога. Комисията е отхвърлила твърдението на сдружението жалбоподател, че то е било жертва на дискриминация в сравнение с религиозните дейности на другите общности, и по-специално тези на Римокатолическата църква, чийто статут на нестопанска организация е признат от държавата. При липсата на статут на религиозна асоциация сдружението жалбоподател не е било в аналогична или дори в сравнима ситуация с тази на религиозните асоциации (*Association Sivananda de Yoga Vedanta v. France* (dec.));
- решението на германските власти и съдилища да поставят дарението, което е направено на жалбоподателя – ислямска асоциация, от Партията на демократичния социализъм при режима на бившата Германска демократична република (ГДР) под управлението на Попечителската агенция [Тройханд] и изземането на съответните активи. Съдът отбелязва, че процесната мярка е разпоредена при извънредни обстоятелства, свързани с обединението на Германия; по-специално, мярката е била предприета по силата на общите разпоредби, въведени в ГДР по време на периода преди обединението, за да се провери произходът на активите, принадлежащи на политически партии и свързани организации. След като установява, че процесната намеса е била в съответствие с член 1 от Протокол № 1 (защита на собствеността), Съдът стига до същия извод и относно член 9. Той е изразил съмнения относно съществуването на намеса в упражняването на свободата на религията, тъй като процесната мярка не е засягала нито вътрешната организация на сдружението жалбоподател, нито неговото официално признаване от държавата. Във всеки случай въпросната мярка е била предвидена в закона, преследвала е легитимната цел за защита на обществения морал и правата и свободите на другите и не е била непропорционална на тези цели (*Islamische Religionsgemeinschaft in Berlin e. V. v. Germany* (dec.)).

148. В някои европейски държави съществува **религиозен данък** (църковен данък, вероизповеден данък и пр.), събиран или от държавата, която след това го превежда на конкретни религиозни организации, или пряко от религиозните организации, които могат да наложат плащания чрез производства в националните съдилища. В други държави данъкоплатците могат законно да разпределят определен процент от своя данък за определена религиозна организация. Съществуването на такъв религиозен данък само по себе си не повдига въпрос по член 9 от Конвенцията, тъй като правото на държавата да събира такъв данък е една от „легитимните цели“ по смисъла на член 9, § 2 (*Wasmuth v. Germany*, § 55). Също така член 1 от Протокол № 1 относно защитата на собствеността признава експлицитно правомощието на държавата да събира данъци (*C. v. the United Kingdom* (dec.)). Въпреки това широката свобода на усмотрение, която държавата има по въпроси, свързани с църковния данък, не означава, че в тази сфера не могат никога да възникнат проблеми, свързани с религиозната свобода. Напротив, Съдът е заявил, че може да съществуват ситуации, в които намеса, свързана с църковния данък, е значителна, а балансирането на конкуриращите се интереси може да доведе до намиране на нарушение (*Wasmuth v. Allemagne*, § 61).

149. Събирането от църква с помощта на държавата на вноски, които нейните членове трябва да плащат, само по себе си не представлява намеса в дейностите, изброени в член 9, § 1 („богослужение, обучение, практикуване и спазване на ритуали“). Положението на членовете на религиозна организация в тази връзка е сравнимо със задължението да се правят вноски в частна организация, в която едно лице членува, а член 9 не може да бъде тълкуван като даващ право на лицето да остане член на църквата и заедно с това да бъде освободено от правните, и по-специално – от финансовите задължения, произтичащи от това членство в съответствие с автономните правила на въпросната църква ([E. and G.R. v. Austria](#) (dec.)).

150. Разбира се, макар държавата да може да събира църковен данък или подобни вноски за определена църква, такава мярка **може да се отнася само до членовете на последната** – освен в изключителни случаи, когато въпросната църква изпълнява също така определени функции, свързани с обществени услуги, които по самата си природа са нерелигиозни, и когато въпросният данък се използва само за финансиране на тези нерелигиозни функции:

- Комисията е установила **нарушение** на член 9 от Конвенцията по дело, в което жалбоподателят, който е работил в Швеция, но който не е имал шведски статут на „пребиваващ“ в съответствие със закона, е бил заставен да плаща църковен данък за Шведската църква (лутеранска църква, която е имала статут на държавна църква в процесния период), към която той не е принадлежал, без каквато и да било възможност за освобождаване (виж становището на Комисията по делото [Darby v. Sweden](#), § 57–60). Но когато делото попада в Съда, той решава да го разгледа в светлината не на член 9, а на член 14 от Конвенцията във връзка с член 1 от Протокол № 1 (дискриминация между пребиваващи и такива, които нямат статут на пребиваващи, при упражняване на тяхното право на защита на собствеността) и намира **нарушение** на тази разпоредба ([Darby v. Sweden](#), § 34–35);
- Съдът е обявил за **явно необоснована жалба**, подадена от шведски гражданин, който не е бил член на Шведската църква, но въпреки това е трябвало да плати „дисидентски данък“, възлизащ на 25% от стандартния църковен данък. Съдът отбелязва, че вноската, изисквана от жалбоподателя в този случай, е трябвало да финансира нерелигиозната дейност, изпълнявана от Шведската църква в интерес на цялото население, като организиране на погребения, грижа за стари хора и поддържане на националното архитектурно наследство; също така цифрата 25% не е била определена произволно, а е била изчислена въз основа на дела на тези дейности от общата стопанска дейност на църквата ([Bruno v. Sweden](#) (dec.); [Lundberg v. Sweden](#) (dec.)).

151. Всички горесцитирани дела засягат *физически лица*. Но едно *търговско дружество*, функциониращо изключително с цел печалба, не може, дори ако е основано и се управлява от философска асоциация, да се позовава на член 9, за да избегне плащането на църковен данък, събиран въз основа на закон, приложим към всички търговски дружества ([Company X. v. Switzerland](#) (dec.); [Kustannus OY Vapaa Ajatteliija AB and Others v. Finland](#) (dec.)).

152. Безспорно църковният данък не е сам по себе си в противоречие със свободата на религията, когато националното законодателство позволява на едно лице да **напусне въпросната църква**, ако то желае това. Въпреки това националните власти имат широка свобода на усмотрение да решават при какви условия едно лице може валидно да се смята за решило да напусне едно вероизповедание; те следователно могат да изискват ясно и недвусмислено изразяване на волята на лицето в това отношение ([Gottesmann v. Switzerland](#) (dec.)).

153. Органите по Конвенцията не са установили **никакво нарушение** на член 9 (самостоятелно или във връзка с член 14, който забранява дискриминацията) в следните случаи:

- прилагането по отношение на жалбоподателите, двойка римокатолици, на австрийската система на църковни вноски, изискваща от тях да плащат редовни вноски към Римокатолическата църква; в случай че не платят, църквата е имала право да започне гражданско производство срещу тях, за да осигури плащането на въпросните суми. Комисията е отбелязала, че въпросното задължение е могло да бъде избегнато, ако жалбоподателите бяха напуснали църквата; въвеждайки експлицитно такова задължение в законодателството, държавата е създала достатъчно гаранции за упражняване от жалбоподателите на тяхната свобода на религията; от друга страна, жалбоподателите не могат да извличат от член 9 от Конвенцията никакво „право“ да запазят своето членство в

Римокатолическата църква, като същевременно бъдат освободени от задълженията, наложени от нея. Също така фактът, че държавата предоставя своите граждански съдилища на разположение на църквите на същото основание, както и на всички други физически или юридически лица за осигуряване изпълнението на задължение, не повдига въпрос относно правото на защита на собствеността по член 1 от Протокол № 1 ([E. and G.R. v. Austria](#) (dec.);

- задължението, наложено на жалбоподателите от швейцарските власти, за плащане със задна дата на църковен данък по силата на членството им в Римокатолическата църква за период, в който според техните твърдения те не са били членове на тази църква. Фактически националните власти са признали прекратяването на тяхното членство в църквата едва от момента, в който всеки от тях експлицитно и ясно е изразил желание повече да не принадлежи към нея. Те са обосנוвали, че простият факт на задраскване в съответното място в рубриката „религия“ на техните данъчни декларации не е достатъчен за целта ([Gottesmann v. Switzerland](#) (dec.);
- изборът, даден на жалбоподателите, група испански евангелисти протестанти, при определяне на процент от техния подоходен данък, предназначен или за финансова подкрепа на Римокатолическата църква, или за други дейности в обществен интерес, но не и за тяхната собствена църква. Съдът отбелязва, че религиозната общност, към която жалбоподателите са принадлежали, не се е опитала да сключи споразумение с испанската държава, с което да направи възможно използването на желаното разпределение, въпреки че националното законодателство е давало такава възможност. Специалните фискални привилегии, дадени на Римокатолическата църква, са били основани на споразумения на ответната държава със Светия престол, които са налагали взаимни задължения върху двете страни, например изискващи църквата да предостави своето историческо, художествено и документално наследство на разположение на испанското общество като цяло ([Alujer Fernández and Caballero Garcia v. Spain](#) (dec.);
- възможността, предоставена на италианските данъкоплатци, да разпределят осем хилядни от техния подоходен данък към държавата, към Римокатолическата църква или към една от институциите, представляващи другите пет религии, които са се съгласили да приемат такава субсидия, след като сключат специално споразумение с държавата. Противно на твърденията на жалбоподателя, Съдът е установил, че законодателството е давало възможност на данъкоплатците да се въздържат от това да направят такъв избор, така че процесните разпоредби не са налагали задължение за разкриване на собствените религиозни убеждения ([Spampinato v. Italy](#) (dec.);
- национално законодателство, даващо възможност на всички законно признати религиозни общности да определят процент от своя данък за съответната си общност, но също така отпускащо определени суми от държавния бюджет за националната църква (Исландската лутеранска църква), чиито свещенослужители имат статут на държавни служители ([Ásatrúarfélagið v. Iceland](#) (dec.).

154. Следва да се отбележи, че горните случаи засягат или специфичен църковен данък, или доброволни вноски от страна на данъкоплатците на определен процент от техния общ данък, който те са платили на данъчните власти. Но член 9 от Конвенцията не дава на данъкоплатеца никакви права по отношение на **общата държавна фискална и бюджетна политика**, където няма пряка, проследима връзка между плащането на определената сума и нейното по-нататъшно използване. Съответно Комисията е **отхвърлила** жалба на квакер пацифист, който е отказал да плати определен процент от своя данък, освен ако не се убеди, че той няма да бъде насочен към финансиране на военния сектор. Комисията е приела, че задължението да се плащат данъци е задължение от общ характер, което няма специфично въздействие като такова върху отказа по съвест; неговата неутралност се илюстрира по-специално от факта, че данъкоплатците не могат да влияят на разпределението на техните данъци или да решават за това разпределение, след като данъците са събрани ([C. v. the United Kingdom](#) (dec.), потвърдено от [H. and B. v. the United Kingdom](#) (dec.). Комисията е стигнала до същия извод по делото на френски адвокат, който се е противопоставял на абортите и който е настоявал на правото си да не плаща специфичен процент от данъка, който се използва за финансиране на аборти ([Bouessel du Bourg v. France](#) (dec.).

155. По-късно Комисията прецизира, че не е имало нарушение на свободата на религията дори когато държавата е използвала бюджетните приходи, получени от общо данъчно облагане, за подкрепа на определени религиозни общности или техните религиозни дейности (вж. становището на Комисията в [Darby v. Sweden](#), § 56).

156. Относно **задължителното застраховане и социално осигуряване** през 60-те години на XX век Комисията е разгледала няколко жалби на холандски протестанти реформатори, които, позовавайки се на член 9, са настоявали на своето право да не сключват различни задължителни застраховки и да не бъдат свързвани с определени органи и механизми, създадени от държавата. Техните доводи са следните: преди всичко, Бог изпраща както просперитета, така и бедствията на човечеството и следователно е забранено да се опитваме да предотвратяваме или да ограничаваме предварително ефектите от възможните нещастия. На второ място, в Библията Бог заповядва на всички християни да предоставят препитание на възрастните и на немошните; ако това е така, изземвайки тази дейност и установявайки държавна пенсия за старост, властите са нарушили изрична Божия заповед, а жалбоподателите не желаят да бъдат асоциирани с този грях. В тази група дела Комисията е **отхвърлила** следните жалби:

- жалба от търговец на мляко относно наказанието, които са му наложени поради неговия отказ да се присъедини към здравноосигурителна схема, което е законодателно пред условие за занимание с животновъдство; дори ако предположим, че е имало намеса в упражняването на правата, гарантирани от член 9, тя е била „необходима в едно демократично общество“ за защита на „общественото здраве“, която цел би могла разумно да включва предотвратяване на заболяванията по животните (вж. [X. v. the Netherlands](#) (dec.);
- жалба от Реформираната църква и двама нейни представители, които, без да се противопоставят на всички форми на застраховане, въпреки това са искали да бъдат освободени от задължението да правят вноски в пенсионна схема за старост. Комисията е отбелязала, че законодателството на Нидерландия е освобождавало отказниците по съвест от това да правят пряко вноски в схемата, замествайки тези вноски с равностойни плащания под формата на данъци. Националното законодателство следователно е взело достатъчно предвид специфичните интереси на Реформираната църква и поради това не е имало нарушение на член 9 по това дело (вж. [Reformed Church of X. v. the Netherlands](#) (dec.);
- жалба от мъж, който твърди дискриминация, тъй като законодателството на Нидерландия освобождава от задължителни вноски в пенсионна схема за старост (изисквайки засегнатите да плащат равностойна вноска под формата на данъци) само лицата, които по религиозни причини се противопоставят официално на всички форми на застраховане, което не се е прилагало към жалбоподателя ([X. v. the Netherlands](#) (dec.);
- жалба от търговец, който се е противопоставял на всички форми на застраховане и който е бил осъден на глоба и конфискация на служебното му превозно средство поради това, че го е управлявал без задължителната застраховка „Гражданска отговорност“. Жалбоподателят е признал, че той е подлежал на освобождаване по силата на закона, но тъй като е трябвало въпреки това да плаща равностойни вноски под формата на данъци, е сметнал този вариант за морално неприемлив. Комисията е приела, че намесата, от която той се е оплаквал, е „необходима в едно демократично общество“ за защита на „правата на другите“, тоест на трети лица, които могат да станат жертви на потенциални Происшествия ([X. v. the Netherlands](#) (dec.).

157. Малко по-наскоро Комисията също така е отхвърлила подобна жалба, подадена от холандски общопрактикуващ лекар, който е следвал антропософски принципи, претендиращи за правото на необвързаност с професионална пенсионна схема, както е изисквал законът. Комисията е приела, че задължението за участие в пенсионна схема се е прилагало към всички общопрактикуващи лекари на изцяло неутрална основа и не би могло да се твърди, че е било тясно обвързано по какъвто и да е начин с религията или убежденията на жалбоподателя ([V. v. the Netherlands](#) (dec.).

158. Съдът е установил, че **не е имало нарушение** на член 14 (забрана за дискриминация) във връзка с член 9 в случай, при който здравноосигурителен фонд е изисквал от лидерите на християнско сдружение, „насочено към постигане на пълно човешко самоусъвършенстване чрез изкуство и красота“, да се присъединят към общата социалноосигурителна система, поради това,

че тяхната дейност, за която сдружението е поемало всички относими разходи, е „платена“, а не „доброволна“ по смисъла на закона. Сдружението жалбоподател е сметнало, че то е жертва на дискриминация в сравнение с духовните водачи на вероизповеданията, чиято религиозна дейност не попадала в общата социалноосигурителна система, както и в сравнение с други доброволни работници във федерацията, към която сдружението жалбоподател е принадлежало. Съдът е приел, че според френското законодателство монасите и монахините са били обект на общата социалноосигурителна система, като запазвали възможността да бъдат приети и в специална схема; но когато вземали участие в дейности, неприсъщи на тяхното религиозно обучение, те били обект на общата социалноосигурителна система ([Office Culturel de Cluny v. France](#) (dec.)).

(e) Мерки, предприемани срещу политически партии, инспирирани от религии

159. Член 9 нито забранява субсидирането на политически партии, нито предоставя право на участие в избори като политическа партия ([X., Y. and Z. v. Germany](#) (dec.)).

160. Съдът никога не е твърдял, че създаването на **политическа партия, инспирирана от постулатите на религия**, е форма на „демонстриране на религия“, защитена от член 9 от Конвенцията. От друга страна, той е разглеждал жалби, подадени от такива партии, оплакващи се от мерки, предприети от държавите срещу тях. В това отношение той е приемал, че една политическа партия може да насърчава промяна на законодателството или на правната и конституционната уредба на държавата при две условия: първо, средствата, използвани за тази цел, следва да са законни и демократични; второ, предлаганата промяна следва сама да е в съответствие с основните демократични принципи. От това по необходимост следва, че политическа партия, чиито лидери подбуждат към насилие или формулират политика, която не зачита демокрацията или която цели унищожаването на демокрацията и пренебрегването на правата и свободите, признати от нея, не може да търси защита от Конвенцията срещу санкции, наложени на това основание. При условие че съответства на изискванията на една демокрация, споменати по-горе, политическа партия, вдъхновена от моралните ценности, налагани от определена религия, не може да се смята поначало за враждебна на основните принципи на демокрацията, както са формулирани в Конвенцията ([Refah Partisi \(the Welfare Party\) and Others v. Turkey](#) [GC]; [Staatkundig Gereformeerde Partij v. the Netherlands](#) (dec.), § 71). От друга страна, всяка договаряща се държава може легитимно да предотврати прилагането в своята юрисдикция на частноправни норми, които са религиозно инспирирани и са в нарушение на общественения ред и на ценностите на демокрацията за целите на Конвенцията ([Refah Partisi \(the Welfare Party\) and Others v. Turkey](#) [GC], § 128).

161. Например Съдът е установил:

- **липса на нарушение** на член 11 от Конвенцията (свобода на сдружаване) в случай на разтуряне на турска политическа партия и временната забрана на нейните лидери да заемат подобни длъжности във всички други политически партии. Съдът отбелязва, че въпросната партия се е опитвала да установи политическа система, основана на ислямското право, шериата (което би било несъвместимо с демокрацията), и система на едновременно функциониране на различни правни системи, допускаща дискриминация въз основа на пола на страните като полигамията и привилегии за мъжкия пол по дела за развод и наследство (което би било противно на равенството на половете – една от фундаменталните ценности, защитени от Конвенцията) ([Refah Partisi \(the Welfare Party\) and Others v. Turkey](#) [GC], § 128);
- **недопустимост поради несъвместимост *ratione materiae*** с Конвенцията на жалба, подадена от „глобална ислямистка политическа партия“, оплакваща се от забрана от съответните германски власти на нейната дейност в Германия. Съдът е сметнал, че доколкото тя е искала насилственото унищожаване на Държавата Израел и изгонване и избиване на нейните обитатели, тази партия не може да разчита на защитата на членове 9, 10 и 11 в съответствие с член 27 от Конвенцията (забрана за злоупотреба с основни права) ([Hizb Ut-Tahrir and Others v. Germany](#) (dec.));
- **недопустимост поради явна неоснователност** на жалба, подадена от Холандската реформирана протестантска партия, оплакваща се от решение на Върховния съд на Нидерландия в смисъл, че държавата следва да предприеме (неконкретизирани) действия за преустановяване на практиката на въпросната партия за изключване на жени от нейни-

те управителни органи или от нейните кандидатски листи за избори, която практика е била мотивирана от искрена вяра, основана на някои пасажи от Библията. Съдът е разгледал жалбата по членове 9, 10 и 11 от Конвенцията, без да ги разграничава. Оставяйки настрана въпроса дали партията жалбоподател е можела да се смята за жертва, преди срещу нея да са предприети конкретни действия, Съдът обявява, че позицията на партията за ролята на жените в политиката е във флагрантно противоречие с ценностите на Конвенцията. Съдът не е сметнал за решаващ факта, че нито една жена не е извила желание да бъде издигната за кандидат от партията жалбоподател ([Staatkundig Gereformeerde Partij v. the Netherlands](#) (dec.)).

2. Негативни задължения: зачитане на автономията на религиозните организации

(a) Принципът на автономията на религиозните организации

162. Религиозните общности традиционно и повсеместно са съществували под формата на организирани структури. По дела относно начина на организиране на въпросните религиозни общности член 9 от Конвенцията следва да се тълкува в светлината на член 11, който защитава сдруженията срещу неоправданата намеса на държавата. Разгледано от този ъгъл, правото на вярващите на свобода на религията включва очакването, че на общността ще бъде позволено да функционира мирно, без произволна намеса от страна на държавата. **Автономното съществуване на религиозните общности** е от първостепенна необходимост за плурализма в едно демократично общество и поради това е въпрос, стоящ в самата сърцевина на защитата, която член 9 предлага. То пряко засяга не само организацията на общността като такава, но също така ефективното упражняване на правото на свобода на религията от всички нейни активни членове. Ако организационният живот на общността не е защитен от член 9 от Конвенцията, всички други аспекти на свободата на религия на индивида биха били уязвими ([Hassan and Tchaouch v. Bulgaria](#) [GC], § 62 и 91; [Fernández Martínez v. Spain](#) [GC], § 127). **Вътрешната структура** на една религиозна организация и правилата, регулиращи нейното членство, следва да се разглеждат като средство, чрез което тези организации са в състояние да изразяват своите убеждения и да поддържат своите религиозни традиции ([Sviato-Mykhailivska Parafiya v. Ukraine](#), § 150).

163. Горният принцип на автономията означава, че държавата не може да задължи една религиозна общност да приема нови членове или да изключва съществуващи членове. Религиозните сдружения следва да са напълно свободни да определят по свое усмотрение начина, по който се приемат нови членове и се изключват съществуващи членове ([Sviato-Mykhailivska Parafiya v. Ukraine](#), § 146 и 150).

164. Когато осъществяват своята дейност, религиозните общности се подчиняват на правила, които често се разглеждат от последователите им като имащи божествен произход. Религиозните церемонии имат своето значение и сакрална стойност за вярващите, ако са водени от духовни служители (епископи, свещеници, пастори, равини, имами, мюфтии), които са оправомощени за целта в съответствие с тези правила. Личността на тези духовни служители е несъмнено от важно значение за всеки член на общността. Участието в живота на общността е по този начин специфично демонстриране на религия, защитено от член 9 от Конвенцията ([Hassan and Tchaouch v. Bulgaria](#) [GC], § 62; [Mirolubovs and Others v. Latvia](#), § 80).

165. Например Съдът е установил нарушение на член 9 в резултат от мерки за регулиране на религиозния живот на гръцките киприоти от православно вероизповедание в „Севернокипърската турска република“. Властите на последната не са одобрили назначаването на свещеници в региона, въпреки че бил останал един-единствен свещеник за целия регион ([Cyprus v. Turkey](#) [GC], § 243–246).

166. Наказването на лице само заради това, че е действало като религиозен водач на група, която го е следвала по свое желание – дори ако фактът на неговото водачество не е бил признат от държавата, – не може да се смята за съвместимо с изискванията на религиозния плурализъм в едно демократично общество ([Serif v. Greece](#), § 51). Съдът е установил, че е налице **нарушение** на член 9 поради това, че жалбоподателят, гръцки мюсюлмански теолог, е бил осъден за „узурпиране на функциите на духовен водач на „позната религия“ и за това, че „публично е носил облекло на такъв духовен водач, без да има право на това“. В действителност жалбоподателят е бил из-

бран за мюфтия на областта Родопи от група мюсюлмани, без да е признат от държавата, която е назначила друго лице на поста мюфтия. Той наистина е взел участие в редица религиозни чествания като мюфтия, но никога не се е опитвал да упражнява съдебните и административните функции, предвидени в законодателството на държавата за мюфтиите и другите духовни водачи на „признатите религии“ (*Serif v. Greece*). По подобно дело, този път относно лицето, избрано за мюфтия на Ксанти, Съдът е стигнал до същия извод, обръщайки внимание, че теоретичната възможност за съвместно съществуване на двама мюфтии, което би могло да предизвика напрежение сред местните жители, не е била достатъчна да легитимира процесната намеса, тъй като тъкмо държавните органи са призвани да осигурят взаимната толерантност между съперничаещи си групи (*Agga v. Greece* (no. 2); вж. също *Agga v. Greece* (no. 3); *Agga v. Greece* (no. 4).

167. По отношение на Армията на спасението, чиято вътрешна структура е основана на система от рангове, подобни на тези в армията, и на носене на униформа, Съдът е приел, че тази ситуация би могло да се разглежда като легитимно демонстриране на религиозните убеждения на тази организация. Съответно не би могло сериозно да се твърди, че това означава, че Армията на спасението е накърнила неприкосновеността и безопасността на държавата (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*, § 92).

(b) Държавна намеса във вътрешнорелигиозните или в междурелигиозните конфликти

168. Едно „демократично общество“ се характеризира с плурализъм, толерантност и широта на кръгзора. Макар индивидуалните интереси да трябва понякога да се подчиняват на тези на групата, демокрацията не означава постоянно надмощие на мнението на мнозинството: следва да се постига баланс, който гарантира, че хората от малцинствата се третират справедливо и се избягва всяка злоупотреба с господстващо положение (*Leyla Şahin v. Turkey* [GC], § 108). Плурализмът и демокрацията следва също така да се основават на диалог и на дух на компромиси, включващи по необходимост различни отстъпки от страна на отделните лица или групите от лица, които са оправдани с цел поддържане и насърчаване на идеалите и ценностите на едно демократично общество (*S.A.S. v. France* [GC], § 128). В едно демократично общество, в което съществуват съвместно няколко религии сред едно и също население, може да възникне необходимост да се наложат ограничения на тази свобода, за да се съвместят интересите на различните групи и за да се гарантира уважението към убежденията на всички. Но при упражняване на своите регулаторни правомощия в тази сфера и в отношенията си към различните религии, вероизповедания и убеждения държавата има задължение да бъде неутрална и безпристрастна. Залогът в случая е запазването на плурализма и доброто функциониране на демокрацията (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, § 115–116).

169. От тази гледна точка Съдът често е подчертавал ролята на държавата като неутрален и безпристрастен организатор на практикуването на различни религии, вярвания и убеждения, отбелязвайки, че тази роля благоприятства обществения ред, религиозната хармония и толерантност в едно демократично общество (*Bayatyan v. Armenia* [GC], § 120; *S.A.S. v. France* [GC], § 127). Това се отнася както към отношенията между вярващи и невярващи, така и към отношенията между последователите на различните религии, вярвания и убеждения (*Lautsi and Others v. Italy* [GC], § 60).

170. Това задължение за неутралност не може да бъде тълкувано като способно да намали ролята на една вяра или църква, с които населението на определена страна е свързано исторически и културно (*Members of the Gldani Congregation of the Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia*, § 132). Всъщност решението дали да се продължи, или не една традиция попада по принцип в свободата на усмотрение на съответната държава. Съдът следва също така да вземе предвид факта, че Европа се характеризира с едно голямо разнообразие между съставлящите я държави, по-специално в сферата на културното и историческото развитие. Но позоваването на традицията не може да освободи една договаряща се държава от нейното задължение да зачита правата и свободите, на които Конвенцията и протоколите към нея са посветени (*Lautsi and Others v. Italy* [GC], § 68).

171. Задължението за неутралност и безпристрастност на държавата е несъвместимо с каквито и да е правомощия от нейна страна да прави оценка на легитимността на религиозните вярвания или на начина, по който те биват изразявани (*Manoussakis and Others v. Greece*, § 47;

[Bayatyan v. Armenia](#) [GC], § 120). По подобен начин, когато упражняването на правото на свобода на религията или на някой от неговите аспекти е подчинено според националното право на система на предварително разрешение, включването в процедурата за даване на разрешение на признатата религиозна институция – по-специално институция, принадлежаща на различно вероизповедание, йерархия или убеждение – не може да се съгласува с изискванията на член 9, § 2 от Конвенцията ([Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova](#), § 117; [Vergos v. Greece](#), § 34).

172. Задължението за неутралност не позволява на държавата да решава въпроса с **религиозната принадлежност** на индивид или група, което е отговорност единствено на върховните духовни органи на въпросната общност ([Miroļubovs and Others v. Latvia](#), § 89–90). С други думи, държавата не може произволно да „наложи“ или „преквалифицира“ религиозната принадлежност на индивидите или групите против волята им. Така Съдът е установил нарушение на член 9 в следните случаи:

- невъзможността на жалбоподателя да осигури замяната на записа „ислям“ в своята лична карта с думата „алевит“, тъй като държавният орган, отговорен по въпросите на мюсюлманската религия, е сметнал, че алевитската религия е само разклонение на исляма ([Sinan Işık v. Turkey](#), § 45–46);
- решение, взето от латвийската Дирекция по религиозните въпроси в рамките на остър конфликт в местната православна старообрядна общност (привърженици на Руската православна старообрядна църква); решението, което е било взето, се е основавало на две становища на експерти, никой от които не е принадлежал към православната старообрядна религия; според тях, вземайки участие от свещеник на Руската православна църква, жалбоподателите *ipso facto* са си сменили вероизповеданието. Прилагането на това решение е довело до изгонването на жалбоподателите от тяхното място за богослужение ([Miroļubovs and Others v. Latvia](#), § 33–36 и 88–89).

173. Действия на държавата, които облагодетелстват един лидер на разделена религиозна общност или предприети с цел да се принуди общността да се **обедини под едно ръководство** против волята си, също представляват намеса в свободата на религията. В демократичните общества държавата няма нужда да предприема мерки за насърчаване на едно тълкуване на религията за сметка на други или да принуждава разделена религиозна общност или част от нея да се слива под едно единно ръководство ([Hassan and Tchaouch v. Bulgaria](#) [GC], § 78; [Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova](#), § 117). Когато група привърженици и/или духовни водачи на една религия се отдели от общността, към която те са принадлежали преди това, или дори решава да смени вероизповеданието, такъв акт е случай на колективно упражняване на свободата на всеки „да променя своята религия или убеждения“, която е експлицитно гарантирана от член 9, § 1 от Конвенцията ([Miroļubovs and Others v. Latvia](#), § 93). Ролята на държавните органи не е да премахнат причината за напрежението чрез премахване на плурализма, а да гарантират, че съперническите си групи проявяват търпимост една към друга дори когато те са произлезли от една и съща група ([Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova](#), § 123).

174. Ролята на държавата като върховен гарант на религиозния плурализъм може понякога да изисква тя да посредничи между противопоставящи се страни; неутралното **посредничество** между групи от вярващи по принцип не би представлявало намеса в правата на вярващите по член 9 от Конвенцията, макар че държавните органи следва да бъдат предпазливи в тази особено деликатна област ([Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria](#), § 80). Във всеки случай всяко решение на държавните органи в тази сфера следва да бъде основано на приемлива оценка на относимите факти ([Sviato-Mykhailivska Parafiya v. Ukraine](#), § 138).

175. Например Съдът е установил **нарушение** на член 9 от Конвенцията в следните случаи:
- отказ на молдовските власти да дадат юридическо признание на Бесарабската митрополия – автономна православна църква, действаща под ръководството на Букурещката патриаршия (Румънската православна църква), поради това, че подобно признание би накърнило интересите на Молдовско-Кишиневската митрополия, която е под ръководството на Московската патриаршия (Руската православна църква) и която е била вече призната от правителството. Отказвайки признание поради това, че църквата жалбоподател била само една „схизматична група“ по отношение на Руската църква, и обявявайки, че

последователите на църквата жалбоподател могат да демонстрират своята религия в другата православна църква, призната от държавата, молдовското правителство не е изпълнило своето задължение за неутралност и безпристрастност (*Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*);

- произволен отказ на украинските власти да признаят и да регистрират измененията в устава на православна енория, както са приети от общото събрание на нейните членове, според които енорията преминава от юрисдикцията на Руската православна църква (Московската патриаршия) към юрисдикцията на Украинската православна църква (Киевската патриаршия). Един от основните аспекти на произвола, отбелязан по това дело, е във факта, че украинските власти и съдилища са пренебрегнали изцяло вътрешната организация на енорията, както е определена от нейния устав, сметнали са за енорияши лица, които не са имали статут на такива според устава, и са заключили, че въпросното общо събрание е нелегитимно, тъй като тези енорияши не са присъствали. Тъй като националните съдилища не са успели да поправят произволните действия на административните органи, Съдът е установил нарушение на член 9 от Конвенцията във връзка с членове 6, § 1 и 11 (*Sviato-Mykhailivska Parafiya v. Ukraine*).

176. Делото *Mirojubovs and Others* засяга намесата на държавата в спор, който е разкъсвал въпросната религиозна общност. Но държавата може понякога да бъде въввлечена във вътрешно-религиозен спор, за чието пораждање тя е допринесла пряко. В това отношение следва да се отбележат три решения на Съда по три сходни дела срещу България. Всички тези дела следва да се разглеждат в специфичния исторически и политически контекст в тази страна, която през 1989 г. започна бърз преход от комунистически тоталитарен режим към демокрация. След 1989 г. българската държава провежда политика на намеса във вътрешното функциониране на двете най-големи религиозни общности в страната – православната църква и мюсюлманите. Правителството първоначално се опитва да осигури замяната на лидерите на двете религиозни организации поради твърдяното им сътрудничество със стария комунистически режим. Тази политика веднага поражда разцепление във всяка от въпросните религиозни общности. Впоследствие, след последователни парламентарни избори, всяко ново правителство предприема мерки, с които се опитва да обедини всяка от двете общности под едно ръководство на религиозни сановници, смятани за политически лоялни към управляващата партия, отхвърляйки лидерите на опозиционната група. Също така според стандартната административна практика на българските власти Законът за вероизповеданията е тълкуван като забраняващ дейността на две паралелни организации, принадлежащи към едно и също вероизповедание, и изискващ единно ръководство на всяко вероизповедание, което единствено да бъде признато от държавата (за общо резюме на ситуацията вж. *Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria*, § 68 и 127).

177. В този контекст Съдът е установил **нарушение** на член 9 от Конвенцията по всичките три дела, както следва:

- намесата на българското правителство в избора на лидери на мюсюлманската общност чрез признаване, без да се предоставят мотиви и обяснения на лидерите на групата, противопоставяща се на жалбоподателите, като единствените легитимни представители на цялата общност. Макар българският Върховен съд да е решил, че Министерският съвет следва да разгледа молбата за регистрация, представена от първия жалбоподател, правителството е отказало да се съобрази с това разпореджане. Съдът е приел, че процесната намеса не е била „предвидена от закона“, тъй като е била произволна и основана на законови разпоредби, които са позволявали неограничена свобода на преценка на изпълнителната власт (*Hassan and Tchaouch v. Bulgaria* [GC]);
- фактът, че националните власти са организирали мюсюлманска обединителна конференция, за да се сложи край на гореспоменатото разцепление, и са се намесили много активно в подготовката и провеждането на конференцията, особено в подбора на делегатите. Жалбоподател по това дело е Висшият духовен съвет на мюсюлманската общност, представляващ страната, противна на тази на г-н Хасан и г-н Чауш и отказваща да признае легитимността на въпросната конференция. В този случай българските власти са упражнили натиск над разделената мюсюлманска общност с цел да я принудят да приеме единно ръководство, вместо просто да отбележат неуспеха на усилията за обединение и ако е не-

обходимо, да продължат да действат като медиатори на двете страни в дух на диалог. Съдът е приел, че процесната намеса е била „предвидена от закона“ и е преследвала легитимна цел, но не е била пропорционална на тази цел ([Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria](#));

- държавна намеса в спор, който е разкъсвал Българската православна църква и който самото правителство е подклаждало през 1992 г., обявявайки за невалидно избирането на патриарх Максим да ръководи църквата и назначавайки вместо него временно ръководство (т.нар. алтернативен синод). Вземайки предвид специфичните обстоятелства по делото, Съдът е отхвърлил довода на правителството, че членовете на „алтернативния синод“ и техните последователи са били свободни да създадат и регистрират тяхна собствена църква успоредно с църквата, ръководена от патриарх Максим. Спорът в действителност е засягал не отказа да се признае религиозна организация, а намесата на държавата във вътрешните работи на общност, разкъсвана между две йерархии, всяка от които е разглеждала другата като неканонична въз основа на доводи, които видимо не са били нито изфабрикувани, нито неразумни. Помагайки на една от страните в спора да получи изключителна представителна власт и контрол върху дейността на цялата православна общност, изолирайки противната страна и изпращайки правоприлагащите органи да подпомогнат изгонването на привържениците на синода жалбоподател от местата за богослужение, които те са заемали, българската държава не е изпълнила своето задължение за неутралност ([Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church \(Metropolitan Inokentiy\) and Others v. Bulgaria](#); вж. също [Sotirov and Others v. Bulgaria](#) (dec.).

178. От друга страна, Съдът **не е установил нарушение** на член 9 (самостоятелно или във връзка с член 14 от Конвенцията) по дело за твърдяно неизпълнение на окончателно решение, предоставящо на гръкокатолическа енория достъп до гробището, което е било общо с православната енория, в контекста на промяна на вероизповеданието, предприета от бивш православен свещеник и няколко енорияши, които се обърнали във вярата на Гръкокатолическата църква. Съдът е отбелязал, че властите са предприели подходящи и разумни мерки, за да успокоят спора (включително чрез предоставяне на средства за строителство на нова гръкокатолическа черква и на ново гробище). Що се отнася до оспорваното решение, енорията жалбоподател не е демонстрирала необходимото усърдие за осигуряване на неговото подходящо изпълнение ([Greek Catholic Parish Pesceana and Others v. Romania](#) (dec.), § 43).

179. Държавната намеса в междурелигиозен или вътрешноизповеден спор трябва да се разграничи от самия факт на извличане от националните власти на **неизбежните светски заключения** от съществуващ религиозен спор, когато те самите не са допринесли за неговото създаване и в които те не са взели страна ([Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e. V. v. Germany](#) (dec.); вж. също [Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien v. Austria](#) (dec.). Например Съдът е обявил за **недопустима** като явно необоснована жалба от гръцка православна общност относно задължителното връщане на държавата на църква, с която общността е разполагала повече от 150 години. През 1828 г. крал Лудвиг I Баварски е направил сградата достъпна за „гръцката религиозна общност при условие на държавна собственост“. През 70-те години на XX век обаче общността е прекъснала отношенията си с местната митрополия на Константинополската патриаршия, към която е принадлежала преди това, и се е прехвърлила към юрисдикцията на Истинската православна църква. След поредица от дела, заведени от държавата Бавария, германските съдилища решават, че безвъзмездното отдаване на сградата от 1828 г. трябва да се счита за отменено и че сградата на църквата трябва да се върне на държавата за последващо прехвърляне към митрополията. Съдилищата считат, че използването на спорната сграда от общността жалбоподател е станало несъвместимо с намеренията на първоначалния дарител (крал Лудвиг I), който е пожелал да дари църквата на група, която действително е представител на местната гръцка православна общност и е в общение с Гръцката православна църква и Константинополската патриаршия; но общността жалбоподател вече не е отговаряла на тези условия. Предвид доводите, представени от националните съдилища, Съдът не е установил наличието на намеса от страна на националните власти във вътрешнорелигиозен спор и нарушение на принципа на неутралност от страна на държавата ([Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e. V. v. Germany](#) (dec.).

180. **Правото на използване на религиозна сграда** е централно също и по делото [Miroļubovs and Others](#), в което жалбоподателите, поддръжници на Старообрядната църква на Латвия, са били лишени от ползването на своята църква в полза на съперничаща им група, тъй като Дирекцията по вероизповеданията е решила, че те са променили вероизповеданието си *de facto* и вече не са могли легитимно да представляват въпросната религиозна общност. Установявайки **нарушение** на член 9 от Конвенцията, Съдът е направил внимателно разграничение между този случай и [Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e. V.](#); той е подчертал, че латвийските власти действително са се намесили в религиозния спор, вместо да се ограничат до извличането на правни заключения от него на светско ниво ([Miroļubovs and Others v. Latvia](#), § 94).

(с) Спорове между религиозни организации и техни членове (последователи и духовни водачи)

181. Държавите не са длъжни да изискват от религиозните общности, попадащи под тяхна юрисдикция, да гарантират свобода на религията и на изразяването на привържениците и духовните водачи на съответната религия ([X. v. Denmark](#) (dec.)). Общата черта на много религии е, че те определят доктриналните стандарти на поведение, с които техните последователи трябва да се съобразяват в личния си живот ([Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia](#), § 118). Следователно член 9 от Конвенцията не осигурява никакво право на несъгласие в рамките на религиозната организация. Зачитането на автономията на религиозните общности, признати от държавата, предполага по-специално, че държавата трябва да приеме правото на такива общности да реагират в съответствие с техните собствени правила и интереси на всички дисидентски движения, възникващи в тях, които биха могли да представляват заплаха за тяхната сплотеност, образ или единство. Следователно не е задача на националните органи да действат като арбитър между религиозните организации и различните дисидентски фракции, които съществуват или могат да възникнат в тях ([Sindicatul "Păstorul cel Bun" v. Romania](#) [GC], § 165; [Fernández Martínez v. Spain](#) [GC], § 128). По същия начин член 9 не гарантира на вярващите правото да избират религиозните водачи на своята общност или да се противопоставят на решенията на религиозната организация относно избора или назначаването на духовни водачи ([Kohn v. Germany](#) (dec.); [Sotirov and Others v. Bulgaria](#) (dec.)). В случай на доктринално или организационно несъгласие между религиозна общност и един от нейните членове свободата на религията на последния се упражнява чрез свободата му да напусне въпросната общност ([X. v. Denmark](#) (dec.); [Miroļubovs and Others v. Latvia](#), § 80).

182. Независимо от това член 9, § 1 не може да бъде тълкуван като даващ на дадено лице каквото и да е „право“ да задължава църквата да „отмени“ кръщението или миропомазването, получено от него в детството ([X. v. Iceland](#) (dec.)).

183. Органите по Конвенцията са обявили за **недопустими** жалби относно следните случаи:

- решение на датското Църковно министерство да започне дисциплинарно производство срещу духовен служител на датската национална (лутеранска) църква заради това, че е направил кръщението на децата подчинено на допълнително условие, което не е било изисквано от църквата ([X. v. Denmark](#) (dec.);
- решение на епархийско поделение на Шведската национална (лутеранска) църква по време на събитията, потвърдено от правителството, да обяви жалбоподателя за некавалифициран за поста на викарий, защото се противопоставял на ръкополагането на жени и не проявявал готовност да сътрудничи с жените свещеници ([Karlsson v. Sweden](#) (dec.);
- жалбоподател, свещеник в Англиканската църква, който се противопоставял на решение на Синода на църквата да ръкополага жени ([Williamson v. the United Kingdom](#) (dec.);
- решение на Съвета по брака на Петдесятното движение да отмени правото на жалбоподателите да провеждат брачни церемонии, признати от държавата, с мотива, че те вече не принадлежат към въпросното движение ([Spetz and Others v. Sweden](#) (dec.);
- бивш член на Административния съвет на еврейската общност в ХанOVER, който се оплаква от изпълнението от страна на германските съдилища на решение, постановено от арбитражния съд на Централната еврейска консистория на Германия, с което се обявява, че той е загубил поста си, и се разпорежда изгонването му от помещенията на тази общ-

ност; в този случай не е имало намеса от страна на държавата, тъй като тя се е ограничила да изпълни процесното решение, без да проверява неговата основателност, като по този начин зачита вътрешната автономия на еврейската общност ([Kohn v. Germany](#) (dec.).

(d) Спорове между религиозни организации и техни служители

184. Вследствие на своята автономия религиозните общности могат да изискват известна лоялност от тези, които работят за тях или ги представляват. Общата черта на много религии е, че те определят доктриналните стандарти на поведение, към които техните последователи следва да се придържат в личния си живот ([Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia](#), § 118). Естеството на длъжността, заемана от тези лица, е важен елемент, който трябва да бъде взет предвид при преценката на пропорционалността на ограничителната мярка, предприета от съответната държава или религиозна организация. По-специално, **специфичната мисия**, възложена на съответното лице в религиозна организация, е от значение при определянето на това дали това лице трябва да бъде обект на **повишено задължение за лоялност** ([Fernández Martínez v. Spain](#) [GC], § 131). При това трябва да се обърне особено внимание на близостта между дейността на жалбоподателя и прокламираната мисия на въпросната религиозна организация ([Schüth v. Germany](#), § 69).

185. В конкретния случай на **учители по религиозно образование** не е неразумно една църква или една религиозна общност да очаква особена лоялност от тях, доколкото те може да бъдат разглеждани като нейни представители. Несъответствието между идеите, които трябва да бъдат преподавани, и личните убеждения на учителя може да повдигне въпрос за доверието към него, ако учителят активно и публично пропагандира срещу тези идеи. Разумно е да се приеме, че за да предизвиква доверие, религията трябва да бъде преподавана от лице, чийто начин на живот и публични изявления не са в открито противоречие с въпросната религия – особено там, където се предполага, че религията направлява личния живот и личните убеждения на своите последователи ([Fernández Martínez v. Spain](#) [GC], § 137–138).

186. Освен това простото твърдение на религиозна общност, че съществува действителна или потенциална заплаха за нейната автономия, не е достатъчно, за да оправдае каквато и да било намеса в конкурентни права на нейни служители, които също са защитени от Конвенцията (по-специално от членове 8, 9, 10 и 11). В допълнение въпросната религиозна общност също трябва да покаже предвид обстоятелствата по конкретния случай, че твърденият риск е вероятен и съществен и че оспорваната намеса в правото на зачитане на личния живот не надхвърля това, което е необходимо, за да се елиминира този риск, и не служи на друга цел, несвързана с упражняването на автономията на религиозната общност. Оспорваната намеса не трябва също така да засяга същността на въпросното право. Съответно, когато Съдът е призван да се произнесе относно конфликт между правото на автономия на една религиозна общност и конкурентното право на друго лице, което също е защитено от Конвенцията, националните съдилища трябва да извършат задълбочено проучване на обстоятелствата по делото и задълбочено балансиране между конкурентните интереси. Държавата е призвана да гарантира и двете права и ако защитата на едното води до намеса в другото, да избере подходящите средства, за да направи тази намеса пропорционална на преследваната цел. Държавата има широка свобода на усмотрение по тези въпроси ([Fernández Martínez v. Spain](#) [GC], § 123 и 132).

187. При извършването на гореспоменатото балансиране и двете права трябва да се третират като заслужаващи еднакво внимание: изходът от производството пред Съда по принцип не трябва да се променя в зависимост от това дали жалбата е подадена по член 9 от религиозна организация, претендираща да е жертва на нарушено право на автономия, или по друг член от Конвенцията, гарантиращ конкурентно право на друга страна по спора ([Sindicatul "Păstorul cel Bun" v. Romania](#) [GC], § 160).

188. Съгласно Конвенцията работодател, чиято етика е основана на определена религия или философско убеждение, може да наложи специфични задължения за лоялност към своите служители. Но решение за уволнение, основаващо се на нарушение на такова задължение, не може да бъде подложено само въз основа на правото на автономия на работодателя на ограничен съдебен контрол, упражняван от съответния национален трудов съд, без да се вземе предвид естеството

на въпросната длъжност и без да се балансират надлежно интересите в съответствие с принципа на пропорционалност (*Schüth v. Germany*, § 69).

189. Освен това при горепосоченото балансиране между конкуриращите се интереси фактът, че служител, уволнен от работодател – църква, ще има ограничени възможности да си намери друга работа, е от изключителна важност. Това е особено вярно, когато работодателят има доминираща позиция в даден сектор на дейност и се ползва от някои дерогации от общото трудово право или когато уволненият служител има специфични квалификации, които правят трудно, ако не и невъзможно намирането на нова работа извън наелата го църква, какъвто е бил случаят в *Schüth v. Germany* (*Fernández Martínez v. Spain* [GC], § 144; *Schüth v. Germany*, § 73).

190. Така например Съдът установява **нарушение** на позитивните задължения на ответната държава по **член 8** от Конвенцията (право на зачитане на личния живот) в случая на органист и диригент на хор на немска католическа енория, който е бил уволнен (с дължимо предизвестие) поради това, че като напуснал съпругата си и започнал извънбрачна връзка с друга жена, която е очаквала дете от него, той е нарушил задължението си за лоялност към Католическата църква, която смята такава ситуация за прелюбодеяние и нарушение на непрекратимостта на брака. След като германските съдилища са решили делото срещу жалбоподателя, Съдът не е атакувал техните решения по същество, но е критикувал начина, по който те са достигнали до това заключение. Съдилищата не са обяснили достатъчно защо интересите на църквата работодател натежават твърде много над тези на жалбоподателя и не са балансирали правата на жалбоподателя и на църквата по начин, който е съвместим с Конвенцията. По-специално, интересите на църквата не са били балансирани с правото на жалбоподателя на зачитане на неговия личен и семеен живот, а изключително с неговия интерес да запази своя пост; въпросът за близостта на дейността на кандидата и прокламираната мисия на църквата не са били надлежно разгледани, както не са били разгледани и възможностите му да си намери друг пост, съответстващ на квалификацията му. Националните съдилища не са обсъдили надлежно факта, че жалбоподателят не се е противопоставял на позициите, възприети от Католическата църква, а по-скоро не е успял да ги спазва на практика. Освен това Съдът констатира, че приемането от страна на жалбоподателя на задължение за лоялност към Католическата църква, когато той е подписал трудовия си договор, не може да се разглежда като еднозначен личен ангажимент да живее във въздържание в случай на раздяла или развод (*Schüth v. Germany*).

191. От друга страна, Съдът не е установил нарушение на член 8 в следните случаи:

- уволняването (без надлежно предизвестие) на европейския директор на отдела за връзки с обществеността на Църквата на Исус Христос на светиите от последните дни (Мормонската църква) в Германия, след като е разкрил пред своя началник, че е имал извънбрачна връзка. За разлика от *Schüth*, Съдът е приел доводите на трудовите съдилища, като е установил, че те са доказали в достатъчна степен, че задълженията за лоялност, наложени на жалбоподателя, са приемливи, тъй като те са били предназначени да защитят доверието към Мормонската църква предвид сериозността на прелюбодеянието в нейните учения и важната публична позиция, която жалбоподателят е заемал в нея. Германските съдилища също така са предоставили достатъчно обяснения защо работодателят не е бил задължен да наложи по-леко наказание, като например предупреждение (*Obst v. Germany*);
- невъзобновяването на трудовия договор на жалбоподателя, секуларизиран католически свещеник, който е бил освободен от безбрачие от Светия престол и е бил женен, и който преди това е бил нает като учител по католическа религия и етика в държавно средно училище; това решение се основава на меморандум от местния диоцез, в който се споменава, че публикации в пресата за семейното му положение и принадлежността му към Движението за незадължително безбрачие на свещениците са причинили „скандал“ по смисъла на каноничното право. Преди всичко Съдът отбелязва, че една по-малко ограничителна мярка спрямо жалбоподателя със сигурност няма да има същата ефективност по отношение на запазването на доверието към църквата, и второ, че последиците от решението да не се подновява договорът му не изглежда да са били прекомерни предвид обстоятелствата по делото, като се има предвид по-специално фактът, че жалбоподателят

се е поставил съзнателно в ситуация, напълно противоположна на предписанията на църквата (*Fernández Martínez v. Spain* [GC]).

192. Що се отнася до конкуриращите се права на работник или служител, гарантирани от член 9 от Конвенцията, Съдът **не е установил нарушение** на позитивните задължения, произтичащи от тази разпоредба, в случая на учителка, която е била наета в дневен център, управляван от Германската протестантска църква, и е била освободена без надлежно уведомление на основание, че едновременно е била и активен член на общността, известна като „Вселенската църква-Братството на човека“, чиито учения били считани от протестантската църква за абсолютно несъвместими със собствената ѝ доктрина. Националните съдилища са извършили задълбочена оценка на обстоятелствата по случая и са направили щателно балансиране на засегнатите конкурентни интереси. В никакъв случай не е било неоснователно интересът на жалбоподателя да запази поста си да отстъпи пред този на протестантската църква да запази доверието към себе си в очите на широката общественост и на родителите на децата, посещаващи детската градина, чрез избягване на всякакъв риск от това децата да бъдат повлияни от учител, който е член на религиозна общност, чиито учения противоречат на предписанията на въпросната църква (*Siebenhaar v. Germany*).

193. Що се отнася до **свободата на изразяване** на лицата, наети от религиозни организации, защитена от **член 10** от Конвенцията, Комисията е обявила за **недопустима** жалба от лекар, нает от германска католическа болница, който е бил уволнен заради подписване на отворено писмо, публикувано в пресата, с което се изразява мнение за абортите, противоречащо на позицията на Католическата църква. Като признава, че жалбоподателят не се е отказал от свободата си на изразяване само поради факта, че е приел работа в католическа болница, Комисията е отбелязала, че той е приел доброволно задължение за лоялност към църквата, което е ограничило неговата свобода на изразяване до определена степен. За да защити тази свобода, жалбоподателят е имал достъп до националните съдилища, чиято съдебна практика е потвърдила, че правото на църквите да налагат възгледите си на своите служители не е неограничено и че прекомерните изисквания са неприемливи. Всъщност не е било необосновано да се предположи, че постът на лекар в една католическа болница е включвал упражняването на една от фундаменталните мисии на църквата и че задължението за въздържане от публикуване на изявления за абортите, противоречащи на позицията на църквата, не е прекомерно с оглед на основното значение, което тя придава на този въпрос (*Rommelfanger v. Germany* (dec.)).

194. От друга страна, Съдът е установил **нарушение** на член 10, що се отнася до неподновяването на трудовия договор на професор по философия на правото в Миланския католически университет на Светото сърце, след като Конгрегацията на Светия престол за католическо образование му е отказала одобрението си поради това, че някои от неговите възгледи „са били очевидно несъвместими с католическата доктрина“ – макар че не са конкретизирани тези възгледи. Съдът е отбелязал, че не е задължение на държавните органи да преценяват съдържанието на решението на конгрегацията. Но жалбоподателят не е бил предупреден за претенциите, които са му били отправени, относно неортодоксалните му възгледи, а националните съдилища са ограничили своята преценка за легитимността на процесното решение до факта, че съветът на Юридическия факултет е отбелязал липсата на одобрение. Съобщаването на тези факти по никакъв начин не би включвало преценка на съдебните органи относно съвместимостта между възгледите на жалбоподателя и католическата доктрина; от друга страна, то би дало възможност на жалбоподателя да разбере и следователно да оспори твърдяната несъвместимост между въпросните възгледи и неговата дейност като преподавател в католическия университет. Важността, която следва да се придаде на интереса на университета да осигури преподаване, основано на католическата доктрина, не би могла да отиде дотам да подрони самото съдържание на процесуалните гаранции, които следва да бъдат предоставени на жалбоподателя по член 10 от Конвенцията (*Lombardi Vallauri v. Italy*).

195. Що се отнася до възможната **свобода на сдружаване** на свещенослужителите и другите духовни водачи на една религия, Съдът следва преди всичко да установи дали въпросните лица са осъществявали своята мисия в рамките на „трудово правоотношение“ за целите на **член 11** от Конвенцията. Ако това е така, задача на националните съдилища е да осигурят спазването както на свободата на сдружаване, така и на правото на автономия в рамките на религиозните общ-

ности в съответствие с приложимото право, включително Конвенцията. Когато става дума за намеса в правото на свобода на сдружаване, от член 9 на Конвенцията следва, че религиозните общности имат право на собствено мнение по всякакви колективни действия, предприемани от техните членове, които могат да накърнят тяхната автономия, и това мнение следва по принцип да бъде зачитано от националните власти. Но само твърдение от религиозна общност, че е налице действителна или потенциална заплаха за нейната автономия, не е достатъчно, за да направи всякаква намеса в синдикалните права на нейните членове съвместима с изискванията на член 11 от Конвенцията. Следва да е видно в светлината на обстоятелствата по конкретното дело, че твърденият риск е реален и съществен, а процесната намеса в свободата на сдружаване не отива отвъд това, което е необходимо, за да се предотврати този риск, и не служи на някаква друга цел, неотнормирана към упражняването на автономията на религиозната общност ([Sindicatul "Păstorul cel Bun" v. Romania](#) [GC], § 159).

196. В съответствие с тези принципи Съдът **не е установил** нарушение на член 11 от Конвенцията в случай на отказ от страна на румънските власти да признаят и регистрират синдикат, създаден от група свещеници и светски служители на Румънската православна църква, на основание, че архиепископът не е дал своето съгласие и благословия. Отказът се е основавал на каноничното право и на устава на църквата, които са били одобрени с правителствено решение и са били включени във вътрешното право. В светлината на всички доказателства пред него Съдът е приел, че въпреки особеностите, присъщи на тяхното положение и духовна мисия, членовете на духовенството на Румънската православна църква са изпълнявали своята мисия в контекста на „трудово правоотношение“ и по принцип биха могли да претендират за свобода на сдружаване по смисъла на член 11, особено след като румънските съдилища вече изрично са признали синдикалните права на членовете на свещеничеството и на светските служители на Православната църква. От друга страна, Съдът констатира, че процесната намеса може да се счита за пропорционална на преследваните легитимни цели и следователно е съвместима с изискванията на член 11, § 2 от Конвенцията. Като отказва да регистрира синдиката жалбоподател, държавата просто отказва да участва в организацията и дейността на Румънската православна църква, като по този начин спазва задължението си за неутралност. Молбата за регистрация на синдиката не отговаря на изискванията на устава на църквата, тъй като нейните членове не са спазвали специалната процедура за създаване на такава асоциация. Освен това нищо не е препятствало членовете на синдиката жалбоподател да се възползват от правото си съгласно член 11 от Конвенцията, като създадат сдружение от този тип, което преследва цели, съвместими с устава на църквата, и не поставя под съмнение традиционната йерархична структура и процедурите за вземане на решения ([Sindicatul "Păstorul cel Bun" v. Romania](#) [GC]).

197. Що се отнася до правото на **достъп до съд**, гарантирано от **член 6, § 1** от Конвенцията, Съдът е обявил за **недопустима** жалба, подадена от двама бивши свещеници от Чехословашката хуситска църква, които са били уволнени с решение на техния епархийски съвет. Те са поискали от съдилищата да признаят незаконосъобразността на гореспоменатото решение и изплащане на просрочените им заплати. Чешките съдилища са решили делото в тяхна полза, що се отнася до втората точка (просрочени заплати), но не и що се отнася до първата (незаконосъобразност на решението), тъй като са сметнали, че не са компетентни да преразглеждат основателността на решение, за което църквата е била единствената компетентна юрисдикция поради своя автономен статут. Съдът е приел, че искът, предявен от жалбоподателите, не се отнася до спорно „право“, признато от вътрешното право, и че следователно жалбата е несъвместима *ratione materiae* ([Dudová and Duda v. Czech Republic](#) (dec.)).

3. Позитивни задължения

(a) *Защита срещу физически, вербални или символични атаки от трети лица*

198. Лицата, които са избрали да упражняват свободата да демонстрират своята религия, нямат основание да очакват да бъдат защитени от всякакви критики, докато правят това. Напротив, членовете на една религиозна общност трябва да толерират и да приемат отричането от страна на другите на техните религиозни вярвания и дори разпространяването от страна на другите на доктрини, враждебни на тяхната вяра ([Dubowska and Skup v. Poland](#) (dec.)). Независимо от това отго-

ворността на държавата може да бъде ангажирана, когато религиозните вярвания станат обект на противопоставяне или отхвърляне по начин, който възпрепятства тези, които се придържат към такива вярвания, да упражняват свободата си да ги имат или изразяват. В такива случаи държавата може да бъде призвана да гарантира мирното ползване на правата, гарантирани по член 9, на притежателите на тези убеждения (*Church of Scientology and Others v. Sweden* (dec.); *Begheluri v. Georgia*, § 160). Всъщност държавата може да има някои позитивни задължения, присъщи на ефективното зачитане на правата, гарантирани от член 9 от Конвенцията, което може да включва предприемането на мерки, предназначени да осигурят зачитане на свободата на религията дори в сферата на отношенията между индивидите. Такива мерки могат при определени обстоятелства да представляват правно средство за гарантиране, че дадено лице няма да бъде обезпокоявано в богослужението си от дейността на другите (*Dubowska and Skup v. Poland* (dec.)).

199. Когато група лица организира публична демонстрация, за да се противопостави на вярванията или практиките на дадена религиозна общност, две основни права влизат в конфликт: правото на демонстрантите на свобода на изразяване и на мирно събрание (членове 10 и 11 от Конвенцията) и правото на религиозната общност мирно да демонстрира своята вяра без неоправдана външна намеса. Всички тези права се ползват от еднаква защита по Конвенцията; никое от тях не е абсолютно и упражняването им може да бъде обект на ограниченията, предвидени във втория параграф на гореспоменатите разпоредби. Конвенцията не създава *a priori* някаква йерархия между тези права: по принцип те заслужават еднакво зачитане. Следователно те трябва да бъдат балансирани едно спрямо друго по такъв начин, че да се зачита тяхното значение в едно общество, основано на плурализъм, толерантност и широта на кръгзора. При това държавата трябва да спазва следните три принципа:

- (a) доколкото това е разумно възможно, държавата трябва да гарантира, че двете конкурентни права са защитени; това е задължение на националните органи дори когато действията, които могат да възпрепятстват свободното упражняване на едно от двете права, са подбудени от частни лица;
- (b) съответно държавата трябва да гарантира създаването на подходяща правна рамка, поспециално за защита на горепосочените права от атаки на трети страни, и трябва да предприеме ефективни действия, за да гарантира спазването на правата на практика;
- (c) Съдът трябва да упражнява правомощията си за европейски надзор, за да провери в светлината на фактите по делото като цяло дали националните органи са постигнали справедлив баланс между различните конкуриращи се права, залегнали в Конвенцията. Правейки това, Съдът не трябва да се възползва от предимството, предоставено от възможността за разглеждане на делото в светлината на отминалото време, *a posteriori*. Нито трябва просто да замести със собственото си мнение мнението на националните власти, които във всеки конкретен случай са много по-добре поставени, за да преценят къде е подходящият баланс и как най-добре той да бъде постигнат. Това е особено вярно, когато полицията трябва на практика да постигне този баланс. Като се имат предвид трудностите при контролирането на съвременните общества, позитивните задължения на полицията или на другите органи трябва да се тълкуват по начин, който не им налага невъзможна или непропорционална тежест (*Karaahmed v. Bulgaria*, § 91–96).

200. В духа на тези насоки за разсъждение Съдът е установил **нарушение**:

- на член 9, самостоятелно и във връзка с член 14 от Конвенцията (забрана за дискриминация), в случай на физическо нападение срещу мирно събрание на Свидетелите на Йехова от група лица, водена от лишен от сан православен свещеник, по време на което жалбоподателите са били жестоко бити и унижавани; тяхната религиозна литература била изгорена пред очите им. Полицията е отказала да се намеси незабавно на място, за да защити жалбоподателите; впоследствие жалбоподателите са били изправени пред пълно безразличие от страна на съответните власти, които поради враждебност към религията на Свидетелите на Йехова са отказали да приложат относимото законодателство или да предприемат каквито и да било действия по техните жалби (*Members of the Gldani Congregation of the Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia*; вж. също *Begheluri v. Georgia*);

- само на член 9 (но не и на член 14) в случай на демонстрация, която се е превърнала в насилствена – но е била законна, тъй като преди това е била обявена за законосъобразна – и която е била организирана от членове на политическа партия в протест срещу петъчните молитви, провеждани вътре и извън джамията в София, България (изразявала се е в заплашителни викове и жестове, хвърляне на яйца, поставяне на високоговорителите на балкона на джамията, за да се приглуши призивът към молитва, опит за изгаряне на молитвени постелки, физически нападения на членовете на конгрегацията от демонстранти, които са си пробили път към джамията, и т.н.). В този случай българските власти не са направили всичко, което би могло основателно да се очаква от тях, за да гарантират свободата и на двете страни да упражняват съответните си права. Знаейки за силно негативната позиция, възприета от въпросната партия спрямо исляма и турците, властите са могли да сведат до минимум риска от насилие, като определят конкретни места за демонстрантите на безопасно разстояние от джамията, но те не са направили това. Освен това броят на полицейските служители, които са присъствали на място, очевидно не е бил достатъчен, за да се контролира ситуацията, и те са се държали твърде пасивно, за да защитят членовете на конгрегацията. И накрая, разследването, започнато от властите след събитията, не е отговаряло на необходимите критерии за ефективност ([Karaahmed v. Bulgaria](#)).

201. Освен това член 9 (подобно на членове 10 и 11) не може да се тълкува като разрешаващ на лице, което не е съгласно с религиозна организация по определен въпрос, да прекъсне или да предизвика смущение по време на церемония. Съдът е обявил за **явно неоснователна** жалба от румънска православна монахиня, която е участвала активно в разобличаването на предполагаеми злоупотреби в йерархията на своята църква и е била осъдена на глоба за предизвикване на смущение по време на церемония, провеждана от румънския православен патриарх, и викайки (или казвайки силно), че той „не заслужава да му се молят“. Тъй като наложената глоба е била насочена към санкциониране на нарушаването на общественото спокойствие, а не към изразяването на мнение, Съдът е приел, че властите са реагирали в рамките на нормалната си свобода на преценка по тези въпроси ([Bulgaru v. Romania](#) (dec.)).

202. Нещо повече, Съдът е постановил, че **провокативните изображения на обекти на религиозно почитане** могат в някои случаи да нарушат правата на вярващите съгласно член 9 ([Otto-Preminger-Institut v. Austria](#), § 47). Въпреки това до този момент Съдът почти неизменно е разглеждал този вид дела по член 10 от Конвенцията (свобода на изразяване), като се е произнасял по жалби от лица, които са санкционирани за нарушаване на необходимото уважение към чувствата на вярващите ([Otto-Preminger-Institut v. Austria](#); [Wingrove v. the United Kingdom](#); [İ.A. v. Turkey](#); [Giniewski v. France](#); [Klein v. Slovakia](#); вж. също [X. Ltd. and Y. v. the United Kingdom](#) (dec.)).

203. От друга страна, органите по Конвенцията досега неизменно са отхвърляли жалбите, подадени по член 9 от лица, чиито религиозни чувства са били засегнати. По-специално, правото на свобода от намеса в правата, гарантирани от член 9, не предполага задължително и при всички обстоятелства право да се предизвика конкретна форма на производство срещу тези, които чрез творба или публикация засягат чувствата на дадено лице или на група от лица ([Dubowska and Skup v. Poland](#) (dec.)). Органите по Конвенцията са отхвърлили този вид жалби в следните случаи:

- отхвърляне поради липса на процесуална легитимация на иск от Сциентологичната църква за вреди във връзка с враждебни коментари за сциентологията, направени от професор по теология в рамките на лекция и впоследствие публикувани в местен вестник, защото не е било установено, че въпросните коментари са възпрепятствали жалбоподателите да упражняват правата си по член 9 ([Church of Scientology and Others v. Sweden](#) (dec.));
- отказ от страна на властите в Обединеното кралство да образуват наказателно производство срещу Салман Рушди и негов издател за написване и съответно публикуване на романа „Сатанински строфи“, който се смята за богохулен от ислямска гледна точка ([Choudhury v. the United Kingdom](#) (dec.));
- решение на полската прокуратура за прекратяване на наказателното производство за публична обида към религиозните чувства на вярващи срещу главния редактор на

седмично списание за публикуване на неговата корица на изображение на „Св. Богородица Ченстоховска и дете“ – икона, която е дълбоко почитана в цяла Полша, – замествайки лицата и на двете с противогази. Прокуратурата е установила, че изображението е използвано за илюстриране на информация за замърсяването на въздуха в Полша и че не е имало умисъл за накърняване на религиозните чувства. Комисията отбелязва, че жалбоподателите са имали вътрешноправно средство за защита срещу оскърблението на своите религиозни чувства, което те са използвали. Жалбата им е била отхвърлена от прокурора след щателна оценка на всички обстоятелства по делото и на конкурентните интереси. В този случай жалбоподателите не са били възпрепятствани да упражнят правата си по член 9, а само фактът, че в крайна сметка властите са установили, че не е извършено престъпление, не може сам по себе си да се разглежда като отказ да се защитят правата, гарантирани от тази разпоредба. По същата причина Комисията е установила, че не е имало дискриминация, забранена от член 14 ([Dubowska and Skup v. Poland](#) (dec.); [Kubalska and Kubalska-Holuj v. Poland](#) (dec.);

- жалба срещу Дания, подадена от марокански гражданин, живеещ в Мароко, и две марокански сдружения, създадени и действащи в тази страна, които се оплакват от отказа на датските власти да забранят и да накажат публикуването на серия от карикатури на пророка Мохамед. Съдът отбелязва, че няма връзка за целите на юрисдикцията по смисъла на член 1 от Конвенцията между жалбоподателите и Дания по отношение на какъвто и да е „екстериториален акт“ ([Ben El Mahi and Others v. Denmark](#) (dec.).

(b) Религията на работното място, в армията и в съда

204. Що се отнася, на първо място, до правото на **членовете на въоръжените сили** да демонстрират своята религия по време на изпълнение на задълженията си, Съдът е приел, че държавите могат да въвеждат дисциплинарни правила за своите армии, които забраняват конкретни поведения, особено нагласи, враждебни на съществуващия ред, отразяващ изискванията на военната служба. Например Съдът е установил, че **не е имало намеса** в религиозната свобода на военен съдия, който е имал ранг на полковник в турските военновъздушни сили, тъй като „**поведението и отношението му разкриват, че е приел незаконни фундаменталистски мнения**“. Съдът е посочил, че избирайки да следва военната си кариера, жалбоподателят сам е приел система на военна дисциплина, която по самото си естество предполага възможността за поставяне върху някои от правата и свободите на членовете на въоръжените сили на ограничения, които не могат да бъдат наложени на цивилни граждани. Жалбоподателят в границите, наложени от изискванията на военния живот, е могъл да изпълнява религиозните задължения, наложени от неговата религия; що се отнася до оспорваната мярка, тя не се е основавала на неговите религиозни мнения и вярвания, нито на начина, по който е изпълнявал религиозните си задължения, а на поведението и отношението му, нарушавайки по този начин военната дисциплина и принципа на секуларизма ([Kalaç v. Turkey](#); за подобни случаи вж. [Çinar v. Turkey](#) (dec.), [Acarca v. Turkey](#) (dec.), [Sert v. Turkey](#) (dec.).

205. По други турски дела органите по Конвенцията са посочили, че в конкретния контекст на Турция специфичните ограничения за военната служба могат да включват задължение на военния персонал да се въздържа от участие в мюсюлманското фундаменталистско движение, чиято цел и програма е да гарантира приоритета на религиозните норми ([Yanaşık v. Turkey](#) (dec.); [Tepeli and Others v. Turkey](#) (dec.). По-специално фактът, че турска военна академия забранява на кадетите, които свободно са избрали военна кариера и които могат да изпълняват своите религиозни задължения в границите, наложени от военния живот, да се присъединяват към ислямско фундаменталистско движение, не представлява намеса в свободата на религията и съвестта ([Yanaşık v. Turkey](#) (dec.).

206. Съдът е следвал подобна логика по дело на руска **съдийка**, която е била освободена от длъжността си поради неспазване на задълженията, присъщи на съдебната власт, и подкопаване на нейния авторитет. Жалбоподателката в този случай е използвала ролята си на съдия за насърчаване на интересите на своята религиозна общност и за сплашване на страните в производството пред нея (например тя се е молела публично по време на съдебни заседания, обещавала е на

някои страни в производството благоприятен изход от делото им, ако се присъединят към нейната църква, и публично критикувала морала на някои партии от християнска гледна точка). Поради това жалбоподателката не е била освободена въз основа на нейната принадлежност към църквата или поради това, че е имала някакъв друг „статус“, а поради специфичните си действия, които са били несъвместими с изискванията на съдебната длъжност и са нарушавали принципа на върховенството на правото. Поради това Съдът е решил, че е имало намеса в упражняването на правата на жалбоподателката по членове 10 и 9, но че тази намеса е била пропорционална на преследваните легитимни цели ([Pitkevich v. Russia](#) (dec.)).

207. Още по-рано във времето Комисията е **отхвърлила** жалба, подадена от адвокат, който също е бил ръкоположен за католически свещеник (въпреки че никога не е изпълнявал свещенически задължения). Той се оплаква (по член 9 самостоятелно и във връзка с член 14) от отхвърлянето от страна на белгийския министър на правосъдието на молбата му за заместник-съдия поради това, че съдебната длъжност е несъвместима с църковен статус по белгийското право. Преди всичко, Комисията е счела, че жалбоподателят по никакъв начин не е бил възпрепятстван в упражняването на своята религия, включително на свещеническите му задължения, а от друга страна, че Конвенцията не осигурява сама по себе си право да се кандидатства за съдебна длъжност ([Demeester v. Belgium](#) (dec.); вж. обаче по член 3 от Протокол № 1, [Seyidzade v. Azerbaijan](#)).

208. В рамките на трудовите **правоотношения в публичния сектор** Съдът е установил **нарушение** на член 9 от Конвенцията по дело, свързано с уволнението на жалбоподателката, управителка на плувен басейн в държавно професионално училище в България, поради нейното членство в протестантска евангелска общност, на общия фон на политическа/медийна кампания срещу тази общност. Въпреки че оспорваното уволнение е било в съответствие с трудовото законодателство и официално се е основавало на промяна в квалификационните критерии за нейния пост и въвеждането на нови критерии, които жалбоподателката не е изпълнила, анализът на фактите по случая като цяло е довел Съда до заключението, че действителната причина за мярката са били религиозната принадлежност и убеждения на жалбоподателката. Освен това правителството не е предоставило доказателства, че е имало някакви достоверни обвинения, че жалбоподателката се е занимавала с прозелитизъм в училището или е извършила някакви професионални нарушения ([Ivanova v. Bulgaria](#)).

209. **Ритуалните предписания** на определени религии (да не се бъркат с *етичните* предписания, споменати в § 52–61 по-горе) понякога може да се сблъскат с професионалните задължения на техните последователи, които следователно изискват техният работодател (независимо дали е публичен, или частен) да предприеме специфични мерки за **пригаждане**. Съдът обаче е установил, че в член 9 не е уредено право на отпуск от работа за конкретни религиозни празници ([Kosteski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia](#), § 45).

210. В случаите, разгледани от тази гледна точка, Комисията винаги е **отказвала** да предостави на жалбоподателите защитата на член 9, § 1 от Конвенцията въз основа на това, че предприетите срещу тях действия са мотивирани не от религиозните им убеждения, а от конкретни договорни задължения между тях и техните работодатели. Комисията се произнася по този начин в следните случаи:

- отказ от страна на образователните власти в Обединеното кралство да предоставят на жалбоподателя, държавен учител по мюсюлманско вероучение, отпуск, за да присъства на петъчните молитви в джамията. Той е бил принуден да подаде оставка и по-късно е бил преназначен на половин работно време с по-ниска заплата. Комисията е отказала да разгледа подробно въпроса дали и до каква степен ислямът е изисквал да се присъства на петъчните съвместни молитви в джамията; той само е отбелязал, че жалбоподателят по собствена воля е приел учебни задължения по силата на своя договор, като по този начин се е поставил в положение да не може едновременно да работи с образователните власти и да присъства на петъчните молитви. Освен това през първите шест години работа в училището жалбоподателят не е вземал отпуск в петък, нито е информирал работодателя си, че може да поиска отпуск в нормалните учебни часове, за да присъства на молитва в джамията. Освен това с оглед на потребностите при организирането на образователна система Комисията не се е сметнала за компетентна да замени със своята оценка оценка-

та на националните власти за най-добрата политика в тази област (*X. v. the United Kingdom* (dec.);

- уволнение на служител на Финландските държавни железници заради неспазването на нормалното работно време поради това, че Църквата на адвентистите от седмия ден, към която е принадлежал, е забранявала на членовете си да работят след залез-слънце в петък. Освен това Комисията не е открила признаци на религиозна дискриминация (член 14 от Конвенцията) поради това, че националното законодателство е предвиждало, че неделя е обичайният седмичен ден за почивка (*Konttinen v. Finland* (dec.);
- уволнение на служителка от работодател в частния сектор (туристическа агенция) след нейния отказ да работи в неделя (*Stedman v. Royaume Uni* (dec.)).

211. По подобен начин Съдът **не е установил нарушение** на член 9 от Конвенцията в случай на дисциплинарни санкции (под формата на временни удръжки от заплатите), наложени на жалбоподател, служител на Електрическата компания на Македония, компания за комунални услуги, който е обявил, че е мюсюлманин, поради това че е отсъствал от работа два пъти в рамките на една година по случай мюсюлманските религиозни празници. Вътрешните съдилища са признали, че законът предоставя на гражданите с мюсюлманска вяра правото на платен отпуск по време на религиозните им празници. В конкретния случай обаче искреността на жалбоподателя по отношение на неговата твърдяна принадлежност към тази религия е била под съмнение, защото той не е знаел основните принципи на тази религия и защото преди това винаги е празнувал християнски празници. Поради това националните съдилища са установили, че жалбоподателят е претендирал да бъде мюсюлманин само за да се ползва от допълнителни дни на отпуск. Съдът е приел, че когато законът урежда привилегия или специално освобождаване на членовете на дадена религиозна общност – особено в областта на заетостта, – не е несъвместимо с член 9 да се изисква от съответното лице да предостави известна степен на обосноваване на принадлежността си към тази общност (в съответствие със същата логика, както в случаите на отказ по съвест, когато кандидатът трябва по принцип да може да докаже искреността на своите убеждения). Съответно, като изразява съмнения дали делото се отнася до „демонстриране“ на предполагаемата религия на жалбоподателя, Съдът установява, че намесата, за която се оплаква, е била „необходима в едно демократично общество“ за защита на правата на другите по смисъла на член 9, § 2. Той също така е установил, че не е имало дискриминация по смисъла на член 14 (*Kosteski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*).

212. Що се отнася до **религиозната свобода на страни в съдебни производства**:

- Комисията е обявила за **недопустима** жалба, подадена от двама австрийски граждани от еврейската религия, които са били ответници в гражданско производство, оплакващи се от отказ на съда да отложи изслушването, което е трябвало да се проведе по време на еврейския празник Сукот. Разглеждайки случая основно по член 6, § 1 (право на справедлив съдебен процес), Комисията е установила липса на експедитивност от страна на жалбоподателите, тъй като им е отнело твърде дълго време, за да уведомят съда за несъвместимостта. Той също така отхвърля оплакванията на жалбоподателите по член 9 самостоятелно и във връзка с член 14 (забрана за дискриминация) (*S.H. and H.V. v. Austria* (dec.);
- Съдът не е установил нарушение на член 9 от Конвенцията в случай на отказ от съдебен орган да отложи съдебно заседание, на което жалбоподателят, адвокат от еврейската религия, е трябвало да присъства като представител на един от двамата тъжители по наказателно дело; датата на изслушването съвпадала с еврейски религиозен празник. Жалбоподателят не е присъствал на изслушването, което продължило в негово отсъствие. Съдът е постановил, че жалбоподателят е трябвало да очаква, че искането му ще бъде отхвърлено в съответствие с действащите правни норми, и че би могъл да уговори да бъде заменен за въпросното заседание (*Francesco Sessa v. Italy*).

(c) Религиозната свобода за затворниците

213. От националните власти се изисква да спазват свободата на религията на затворниците, като се въздържат от всякаква неоправдана намеса в упражняването на правата, предвидени в член 9 от Конвенцията, и ако е необходимо да предприемат позитивни действия за улесняване на

свободното упражняване на тези права, като се имат предвид специфичните изисквания на затворническата среда. По-специално фактът, че затворниците трябва да се молят, да четат религиозни книги и да медитират в присъствието на други затворници, е неудобство, което е практически неизбежно в затвора, но което не противоречи на самата същност на свободата да се демонстрира собствената религия (*Kovaļkovs v. Latvia* (dec.)). От друга страна, като общо правило член 9 не предоставя на лишените от свобода нито правото на прозелитизъм в институцията, в която са настанени, нито правото да демонстрират своята религия извън тази институция (*J.L. v. Finland* (dec.)).

214. Също така член 9 не дава на затворниците правото да бъдат признавани за „политически затворници“ със специален статус, различен от този на другите затворници, нито правото да бъдат освободени от общите правила, уреждащи живота в затвора, като например задължението да работят, да носят затворнически униформи и да почистват килиите си (*McFeeley and Others v. the United Kingdom* (dec.); *X. v. the United Kingdom* (dec.)). Комисията също така е решила, че член 9 не налага на държавите никакво общо задължение да предоставят на затворниците съоръжения, които те смятат за необходими за упражняване на своята религия или за развиване на тяхната житейска философия (вж. *X. v. Austria* (dec.), no. 1753/63).

215. Съдът е установил нарушение на член 9 от Конвенцията в следните случаи:

- невъзможността лицата, осъдени на смърт, чиято присъда впоследствие е била заменена с доживотен затвор, да бъдат посещавани от свещеник (*Poltoratski v. Ukraine*, § 163–171, ECHR 2003-V; *Kuznetsov v. Ukraine*, § 143–151);
- отказ от страна на съответния съдия да разреши на жалбоподателя, който е бил задържан под стража, да участва в религиозните празненства, провеждани в затворническия параклис, който отказ не е имал никакво основание по националното право (*Igors Dmitrijevs v. Latvia*);
- отказ от страна на администрацията на затвора да предостави на жалбоподателя будист безмесна храна, въпреки че това не би било прекомерна тежест за затвора (*Jakóbski v. Poland*).

216. От друга страна, органите по Конвенцията са установили, че **не е имало нарушение** на член 9 в следните случаи:

- забрана на будистки затворник да отглежда козя брадичка (причината за това е необходимостта да не се затруднява идентификацията му) и отказ да му се върнат неговите молитвени мъниста, които са били оставени на съхранение при настаняването му в затвора. Комисията е счела, че тези ограничения са били в съответствие с член 9, § 2, доколкото са целели защита на обществения ред (вж. *X. v. Austria* (dec.), no. 1753/63);
- твърдяната невъзможност на гражданин на Обединеното кралство, настанен в затвор в Германия, да участва в англиканска служба или да получава посещения от англикански свещеник. Комисията е установила, че жалбоподателят всъщност е имал достъп до протестантско богослужение и до протестантски пастори (*X. v. Germany* (dec.));
- забраната на будистки затворник да изпраща статии за публикуване в будистко списание, въпреки че жалбоподателят не е обяснил защо практикуването на неговата религия е свързано или изисква публикуването на такива статии (*X. v. the United Kingdom* (dec.)), и отказ да се даде разрешение на друг будистки затворник да се абонира за римокатолическо списание, въпреки че последното е съвсем очевидно лишено от всякаква връзка с неговата религия (вж. *X. v. Austria* (dec.), no. 1753/63);
- условията за задържане на православен евреин, на когото е била предложена кашерна вегетарианска храна и на когото е било разрешено да получава посещения от светски еврейски посетител, съпровождан от затворническия капелан, като главният равин е одобрил усилията на властите да защитят религиозните права на жалбоподателя (*X. v. the United Kingdom* (dec.));
- задържането от администрацията на затвора на философска/религиозна книга, поръчана от даоистки затворник, на основание, че съдържа глава с илюстрации на бойни изкуства; тази намеса е била необходима за защита на „правата и свободите на другите“ (*X. v. the United Kingdom* (dec.));

- отказ на директора на затвора да впише жалбоподателя в регистъра на затвора като привърженик на религията уика. Комисията е приела, че когато вписването в такъв регистър включва специфични привилегии и улеснения с цел подпомагане на лицето в практикуването на неговата религия, би било разумно декларираната религия да е възможно да се идентифицира; но жалбоподателят не е предоставил информация, която позволява да се установи обективното съществуване на такава религия ([X. v. the United Kingdom](#) (dec.)). В подобен случай Комисията е отхвърлила жалбата на затворник, който твърди, че е „поклонник на светлината“ (*Lichtanbeter*), но който не е обяснил как се практикува неговата религия или как властите са възпрепятствали тази практика ([X. v. Germany](#) (dec.));
- серия от дисциплинарни наказания, наложени на жалбоподател за отказ да носи униформа в затвора и да чисти килията си. Жалбоподателят е заявил, че като сикх той не признава никакъв авторитет между себе си и своя Бог, по-специално поради твърдението му, че е „политически затворник“ (откъдето и отказът да носи униформа); освен това, тъй като той е бил от висша каста, е било „културно неприемливо“ за него да чисти подове (откъдето е и отказът да чисти килията си). Комисията обявява първата жалба (относно униформата) за несъвместима с Конвенцията (частично *ratione materiae* и частично *ratione personae*), а втората за явно неоснователна: дори да се предположи, че е имало намеса в свободата на религията на жалбоподателя, тя е била необходима за защита на здравето и оправдана по смисъла на член 9, § 2 ([X. v. the United Kingdom](#) (dec.));
- дисциплинарно наказание, наложено на затворник за това, че отказва да работи в печатница на основание, че като привърженик на веганизма той счита, че е морално неприемливо да работи с продукти, за които се твърди, че са тествани върху животни (бои). Дори ако се приеме, че е имало намеса в правата на жалбоподателя по член 9, тя е била в съответствие с член 9, § 2. От една страна, Комисията е приела довода на ответното правителство, че е необходимо да има система за разпределение на работа, която се възприема като справедлива и без привилегии, а от друга страна, тя отбелязва снизходителността на наказанието ([W. v. the United Kingdom](#) (dec.));
- отказ да се даде разрешение на жалбоподател, считан за опасен и поставен на специален режим на задържане с висока степен на сигурност, да присъства на литургия, въпреки че е могъл да гледа литургията от килията си, и който никога не е твърдял, че е бил възпрепятстван да получава посещения от свещеник ([Indelicato v. Italy](#) (dec.)); за подобен случай, [Natoli v. Italy](#) (dec.);
- отказ от страна на администрацията на затвора да предостави на жалбоподателя, привърженик на движението „Харе Кришна“, отделна стая, където е можел да чете, да се моли, да медитира и да чете религиозни материали, както и конфискация на неговите ароматни пръчици (последните на основание необходимостта да се зачитат правата на другите затворници) ([Kovalkovs v. Latvia](#) (dec.)).

217. Съдът също така е отхвърлил жалбите на жалбоподател, извършил серия от много тежки престъпления и принудително настанен в психиатрична болница. Тъй като жалбоподателят е заявил, че е член на Свидетелите на Йехова, болницата му е позволила да поддържа връзка с тази религиозна организация; той обаче е бил предупреден да не проповядва и да не разпространява листовки на други пациенти и на болничния персонал. Съдът е счел, че тази мярка е необходима, за да се поддържа редът в болницата и да се защитят интересите на другите пациенти. В останалата част Съдът е приел, че правата на жалбоподателя по член 9 са били спазени ([J.L. v. Finland](#) (dec.)).

СПИСЪК НА ЦИТИРАНИТЕ ДЕЛА

Практиката, цитирана в това ръководство, се позовава на решения, постановени от Европейския съд по правата на човека и на решения или доклади на Европейската комисия по правата на човека.

Освен ако не е посочено друго, всички позовавания се отнасят до решения по същество, постановени от камара на Съда. Съкращението (dec.) обозначава друго решение на Съда, а [GC] – че делото е било разгледано от Голямата камара.

Хипервръзките към делата, цитирани в електронната версия на ръководството, отправят към базата данни [HUDOC](http://hudoc.echr.coe.int) (<<http://hudoc.echr.coe.int>>), която предоставя достъп до практиката на Съда (решения на Голямата камара, на камара или на комитет, други решения не по същество, комуникирани дела, съвещателни мнения и правни резюмета от Информационния бюлетин за съдебната практика), на Комисията (решения и доклади) и на Комитета на министрите (резолюции).

Съдът постановява своите решения на английски и/или на френски език, двата негови официални езика. Базата данни HUDOC на сайта на Съда съдържа и преводи на много важни дела на почти тридесет неофициални езика и връзки към около сто онлайн сборници по практиката, издадени от трети страни.

—A—

[Abrahamsson v. Sweden](#), no. 12154/86, 5 October 1987
[Acarca v. Turkey](#) (dec.), no. 45823/99, 3 October 2002
[Agga v. Greece](#) (no. 2), nos. 50776/99 and 52912/99, 17 October 2002
[Agga v. Greece](#) (no. 3), no. 32186/02, 13 July 2006
[Agga v. Greece](#) (no. 4), no. 33331/02, 13 July 2006
[Ahmet Arslan and Others v. Turkey](#), no. 41135/98, 23 February 2010
[Aktas v. France](#) (dec.), no. 43563/08, 30 June 2009
[Al-Nashif v. Bulgaria](#) (dec.), no. 50963/99, 25 January 2001
[Al-Nashif v. Bulgaria](#), no. 50963/99, 20 June 2002
[Alexandridis v. Greece](#), no. 19516/06, 21 February 2008
[Alujer Fernández and Caballero Garcia v. Spain](#) (dec.), no. 53072/99, 14 June 2001
[Angeleni v. Sweden](#) (dec.), no. 10491/83, Commission decision of 3 December 1986, DR 51, p. 41
[Araç v. Turkey](#) (dec.), no. 9907/02, 19 September 2006
[Arrowsmith v. the United Kingdom](#), no. 7050/75, rapport de la Commission du 12 October 1978, DR 19
[Ásatrúarfélagið v. Iceland](#) (dec.), no. 22897/08, 18 September 2012
[Association Cultuelle du Temple Pyramide v. France](#), no. 50471/07, 31 January 2013
[Association des Chevaliers du Lotus d'Or v. France](#), no. 50615/07, 31 January 2013
[Association Les Témoins de Jéhovah v. France](#), no. 8916/05, 30 June 2011
[Association Sivananda de Yoga Vedanta v. France](#) (dec.), no. 30260/96, Commission decision of 16 April 1998

—B—

[B.C. v. Switzerland](#) (dec.), no. 19898/92, Commission (Plenary), 30 August 1993, DR 75, p. 223
[Baciu v. Romania](#) (dec.), no. 76146/12, 17 September 2013
[Balsytė-Lideikienė v. Lithuania](#) (dec.), no. 72596/01; 24 November 2005
[Bayatyan v. Armenia](#) [GC], no. 23459/03, ECHR 2011
[Begheluri v. Georgia](#), no. 28490/02, 7 October 2014
[Ben El Mahi and Others v. Denmark](#) (dec.), no. 5853/06, ECHR 2006-XV
[Bernard and Others v. Luxembourg](#) (dec.), no. 17187/90, Commission decision of 8 September 1993, DR 75, p. 57
[Biblical Centre of the Chuvash Republic v. Russia](#), no. 33203/08, 12 June 2014
[Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova and Others v. Moldova](#), no. 952/03, 27 February 2007
[Blumberg v. Germany](#) (dec.), no. 14618/03, 18 March 2008
[Boffa and Others v. San Marino](#) (dec.), no. 26536/95, Commission decision of 15 January 1998, DR 95, p. 27
[Boychev and Others v. Bulgaria](#), no. 77185/01, 27 January 2011

[Bouessel du Bourg v. France](#) (dec.), no. 20747/92, Commission decision of 18 February 1993
[Bruno v. Sweden](#) (dec.), no. 32196/96, 28 August 2001
[Bukharatyan v. Armenia](#), no. 37819/03, 10 January 2012
[Buldu and Others v. Turkey](#), no. 14017/08, 3 June 2014
[Bulgaru v. Romania](#) (dec.), no. 22707/05, 15 May 2012
[Buscarini and Others v. San Marino](#) [GC], no. 24645/94, ECHR 1999-I

—C—

[C. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 10358/83, Commission decision of 15 December 1983
[C.J., J.J. and E.J. v. Poland](#) (dec.), no. 23380/94, 16 January 1996
[C.R. v. Switzerland](#) (dec.), no. 40130/98, 14 October 1999
[Canea Catholic Church v. Greece](#), 16 December 1997, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-VIII
[Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova v. Moldova](#) (dec.), no. 12282/02, 14 June 2005
[Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France](#) [GC], no. 27417/95, ECHR 2000-VII
[Chappell v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 12587/86, Commission decision of 14 July 1987
[Chassagnou and Others v. France](#) [GC], nos. 25088/94, 28331/95 and 28443/95, ECHR 1999-III
[Choudhury v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 17439/90, Commission decision of 5 March 1991
[Church of Scientology and Others v. Sweden](#) (dec.), no. 8282/78, Commission decision of 14 July 1980, DR 21, p. 109
[Church of Scientology of Moscow v. Russia](#), no. 18147/02, 5 April 2007
[Church of Scientology of St Petersburg and Others v. Russia](#), no. 47191/06, 2 October 2014
[Cinar v. Turkey](#) (dec.), no. 39334/98, 9 July 2002
[Company X. v. Switzerland](#) (dec.), no. 7865/77, Commission decision of 27 February 1979, DR 16, p. 85
[Cserjés v. Hungary](#) (dec.), no. 45599/99, 5 April 2001
[Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey](#), no. 32093/10, 2 December 2014
[Cyprus v. Turkey](#) [GC], no. 25781/94, ECHR 2001-IV

—D—

[D. v. France](#) (dec.), no. 10180/82, Commission decision of 6 December 1983, DR 35, p. 199
[Dahlab v. Switzerland](#) (dec.), no. 42393/98, ECHR 2001-V
[Daratsakis v. Greece](#), no. 12902/87, Commission decision of 7 October 1987
[Darby v. Sweden](#), no. 11581/85, 23 October 1990, Series A no. 187, p. 17–18
[Dautaj v. Switzerland](#) (dec.), no. 32166/05, 20 September 2007
[Demeester v. Belgium](#) (dec.), no. 8493/79, Commission decision of 8 October 1981
[Deschomets v. France](#) (dec.), no. 31956/02, 16 May 2006
[Dimitras and Others v. Greece](#), nos. 42837/06, 3237/07, 3269/07, 35793/07 and 6099/08, 3 June 2010
[Dimitras and Others v. Greece](#) (no. 2), nos. 34207/08 and 6365/09, 3 November 2011
[Dimitras and Others v. Greece](#) (no. 3), nos. 44077/09, 15369/10 and 41345/10, 8 January 2013
[Dimitrova v. Bulgaria](#), no. 15452/07, 10 February 2015
[Dogru v. France](#), no. 27058/05, 4 December 2008
[Dubowska and Skup v. Poland](#) (dec.), nos. 33490/96 and 34055/96, Commission decision of 18 April 1997, DR 89, p. 156
[Dudová and Duda v. Czech Republic](#) (dec.), no. 40224/98, 30 January 2001

—E—

[E. and G.R. v. Austria](#) (dec.), no. 9781/82, Commission decision of 14 May 1984, DR 37, p. 42
[Efstratiou v. Greece](#), 18 December 1996, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-VI
[Église Évangélique Missionnaire et Salaün v. France](#), no. 25502/07, 31 January 2013
[El Majjaoui and Stichting Touba Moskee v. the Netherlands](#) (strike out) [GC], no. 25525/03, 20 December 2007
[El Majjaoui and Stichting Touba Moskee v. the Netherlands](#) (dec.), no. 25525/03, 14 February 2006
[El Morsli v. France](#) (dec.), no. 15585/06, 4 March 2008
[Erçep v. Turkey](#), no. 43965/04, 22 November 2011
[Eweida and Others v. the United Kingdom](#), nos. 48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/10, ECHR 2013 (extracts)

—F—

- [F.L. v. France](#) (dec.), no. 61162/00, 3 November 2005
[F.P. v. Germany](#) (dec.), no. 19459/92, Commission decision of 29 March 1993
[Fernández Martínez v. Spain](#) [GC], no. 56030/07, ECHR 2014 (extracts)
[Feti Demirtaş v. Turkey](#), no. 5260/07, 17 January 2012
[Finska Församlingen i Stockholm and Hautaniemi v. Sweden](#) (dec.), no. 24019/94, Commission decision of 11 April 1996, DR 85, p. 94
[Folgerø and Others v. Norway](#) [GC], no. 15472/02, ECHR 2007-III
[Francesco Sessa v. Italy](#), no. 28790/08, ECHR 2012 (extracts)
[Fränklin-Beentjes and CEFLU-Luz da Floresta v. the Netherlands](#), (dec.), no. 28167/07, 6 May 2014
[Fusu Arcadie and Others v. The Republic of Moldova](#), no. 22218/06, 17 July 2012

—G—

- [Gamaleddyn v. France](#) (dec.), no. 18527/08, 30 June 2009
[Giniewski v. France](#), no. 64016/00, ECHR 2006-I
[Glas Nadejda EOOD and Anatoli Elenkov v. Bulgaria](#), no. 14134/02, 11 October 2007
[Gluchowski and Others v. France](#) (dec.), no. 44789/98, 14 December 1999
[Gottesmann v. Switzerland](#) (dec.), no. 10616/83, Commission decision of 4 December 1984, DR 40, p. 284
[Gough v. the United Kingdom](#), no. 49327/11, 28 October 2014
[Greek Catholic Parish Pesceana and Others v. Romania](#) (dec.), no. 35839/07, 14 April 2015
[Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e. V. v. Germany](#) (dec.), no. 52336/99, 18 September 2007
[Grzelak v. Poland](#), no. 7710/02, 15 June 2010
[Güler and Uğur v. Turkey](#), nos. 31706/10 and 33088/10, 2 December 2014
[Gündüz v. Turkey](#) (dec.), no. 59997/00, 9 November 2004
[Gütl v. Austria](#), no. 49686/99, 12 March 2009

—H—

- [H. and B. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 11991/86, Commission decision of 18 July 1986
[Hasan and Eylem Zengin v. Turkey](#), no. 1448/04, 9 October 2007
[Hassan and Tchaouch v. Bulgaria](#) [GC], no. 30985/96, ECHR 2000-XI
[Hernandez Sanchez v. Spain](#) (dec.), no. 30479/96, Commission decision of 4 September 1996
[Herrmann v. Germany](#) [GC], no. 9300/07, 26 June 2012
[Hizb Ut-Tahrir and Others v. Germany](#) (dec.), no. 31098/08, 12 June 2012
[Hoffmann v. Austria](#), 23 June 1993, Series A no. 255-C
[Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church \(Metropolitan Inokentiy\) and Others v. Bulgaria](#), nos. 412/03 and 35677/04, 22 January 2009
[Hubaux v. Belgium](#) (dec.), no. 11088/84, Commission decision of 9 May 1988
[Hüsnü Öz v. Germany](#) (dec.), no. 32168/96, Commission decision of 3 December 1996

—I—

- [İ.A. v. Turkey](#), no. 42571/98, ECHR 2005-VIII
[Iera Moni Profitou Iliou Thiras v. Greece](#) (dec.), no. 32259/02, 21 November 2002
[Iglesia Bautista “El Salvador” and Ortega Moratilla v. Spain](#) (dec.), no. 17522/90, Commission decision of 11 January 1992, DR 72, p. 256
[Igor Dmitrijevs v. Latvia](#), no. 61638/00, 30 November 2006
[Indelicato v. Italy](#) (dec.), no. 31143/96, 6 July 2000
[Inhabitants of Leeuw-St. Pierre v. Belgium](#) (dec.), no. 2333/64, Commission decision of 15 July 1965, *Year book* 8
[Institute of French Priests and Others v. Turkey](#) (dec.), no. 26308/95, Commission decision of 19 January 1998, DR 92, p. 15
[Institute of French Priests and Others v. Turkey](#) (friendly settlement), no. 26308/95, 14 December 2000
[ISKCON and Others v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 20490/92, Commission decision of 8 March 1994, DR 76, p. 90
[Islamische Religionsgemeinschaft in Berlin e. V. v. Germany](#) (dec.), no. 53871/00, ECHR 2002-X
[Ismailova v. Russia](#), no. 37614/02, 29 November 2007
[Ivanova v. Bulgaria](#), no. 52435/99, 12 April 2007

—J—

[J.L. v. Finland](#) (dec.), no. 32526/96, 16 November 2000
[Jakóbski v. Poland](#), no. 18429/06, 7 December 2010
[Jasvir Singh v. France](#) (dec.), no. 25463/08, 30 June 2009
[Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia](#), no. 302/02, 10 June 2010
[Jehovas Zeugen in Österreich v. Austria](#), no. 27540/05, 25 September 2012
[Jenik v. Austria](#) (dec.), nos. 37794/07, 11568/08, 23036/08, 23044/08, 23047/08, 23053/08, 23054/08 and 48865/08, 20 November 2012
[Johannische Kirche and Peters v. Germany](#) (dec.), no. 41754/98, ECHR 2001-VIII
[Johnston and Others v. Ireland](#), 18 December 1986, Series A no. 112
[Jones v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 42639/04, 13 September 2005
[Josephides v. Turkey](#) (dec.), no. 21887/93, 24 August 1999
[Juma Mosque Congregation and Others v. Azerbaijan](#) (dec.), no. 15405/04, 8 January 2013

—K—

[K. v. the Netherlands](#) (dec.), no. 15928/89, Commission decision of 13 May 1992
[K. and V. v. the Netherlands](#) (dec.), no. 11086/84, Commission decision of 16 July 1987
[Karaahmed v. Bulgaria](#), no. 30587/13, 24 February 2015
[Kalaç v. Turkey](#), 1er July 1997, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-IV
[Karaduman v. Turkey](#) (dec.), no. 16278/90, Commission decision of 3 May 1993, DR 74, p. 93
[Karaduman v. Turkey](#) (dec.), no. 41296/04, 3 April 2007
[Karakuzey v. Germany](#) (dec.), no. 26568/95, Commission decision of 16 October 1996
[Karlsson v. Sweden](#) (dec.), no. 12356/86, Commission decision of 8 September 1988, DR 57, p. 172
[Keller v. Germany](#) (dec.), no. 36283/97, Commission decision of 4 March 1998
[Kenar v. Turkey](#) (dec.), no. 67215/01, 1 December 2005
[Kervanci v. France](#), no. 31645/04, 4 December 2008
[Khan v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 11579/85, Commission decision of 7 July 1986, DR 48, p. 253
[Kimlya and Others v. Russia](#), nos. 76836/01 and 32782/03, ECHR 2009
[Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark](#), 7 December 1976, Series A, no. 23
[Klein v. Slovakia](#), no. 72208/01, 31 October 2006
[Knudsen v. Norway](#) (dec.), no. 11045/84, Commission decision of 8 March 1985, DR 42, p. 258
[Kohn v. Germany](#) (dec.), no. 47021/99, 23 March 2000
[Kokkinakis v. Greece](#), 25 May 1993, Series A no. 260-A
[Kontakt-Information-Therapie \(KIT\) and Hagen v. Austria](#) (dec.), no. 11921/86, Commission decision of 12 October 1988, DR 57, p. 81
[Konttinen v. Finland](#) (dec.), no. 24949/94, 3 December 1996, DR 87, p. 69
[Köse and Others v. Turkey](#) (dec.), no. 26625/02, ECHR 2006-II
[Kosteski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia](#), no. 55170/00, 13 April 2006
[Koppi v. Austria](#), no. 33001/03, 10 December 2009
[Kuznetsov and Others v. Russia](#), no. 184/02, 11 January 2007
[Kovaļkovs v. Latvia](#) (dec.), no. 35021/05, 31 January 2012
[Krupko and Others v. Russia](#), no. 26587/07, 26 June 2014
[Kubalska and Kubalska-Holuj v. Poland](#) (dec.), no. 35579/97, Commission decision of 22 October 1997
[Kurtulmuş v. Turkey](#) (dec.), no. 65500/01, ECHR 2006-II
[Kustannus OY Vapaa Ajatteliija AB and Others v. Finland](#) (dec.), Commission decision of 15 April 1996, DR 85, p. 29
[Kuznetsov v. Ukraine](#), no. 39042/97, 29 April 2003

—L—

[Lajda and Others v. Czech Republic](#) (dec.), no. 20984/05, 3 March 2009
[Lang v. Austria](#), no. 28648/03, 19 March 2009
[Larissis and Others v. Greece](#), 24 February 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-I
[Lautsi and Others v. Italy](#) [GC], no. 30814/06, ECHR 2011 (extracts)
[Le Cour Grandmaison and Fritz v. France](#) (dec.), nos. 11567/85 and 11568/85, Commission decision of 6 July 1987, DR 53, p. 150
[Leela Förderkreis e. V. and Others v. Germany](#), no. 58911/00, 6 November 2008
[Leyla Şahin v. Turkey](#) [GC], no. 44774/98, ECHR 2005-XI
[Löffelmann v. Austria](#), no. 42967/98, 12 March 2009
[Logan v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 24875/94, Commission decision of 6 September 1996, DR 86, p. 74
[Lombardi Vallauri v. Italy](#), no. 39128/05, 20 October 2009

[Lotter v. Bulgaria](#) (dec.), no. 39015/97, 6 February 2003
[Lotter and Lotter v. Bulgaria](#) (friendly settlement), no. 39015/97, 19 May 2004
[Lundberg v. Sweden](#) (dec.), no. 36846/97, 28 August 2001

—M—

[Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary](#), nos. 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 and 56581/12, ECHR 2014 (extracts)
[Mann Singh v. France](#) (dec.), no. 24479/07, 13 November 2008
[Manoussakis and Others v. Greece](#), 26 September 1996, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-IV
[Martins Casimiro and Cerveira Ferreira v. Luxembourg](#) (dec.), no. 44888/98, 27 April 1999
[Marty v. Switzerland](#) (dec.), no. 21566/93, Commission decision of 30 August 1993
[Masaev v. Moldova](#), no. 6303/05, 12 May 2009
[McFeeley and Others v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 8317/78, Commission decision of 15 May 1980, DR 20, p. 44
[Members of the Gldani Congregation of the Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia](#), no. 71156/01, 3 May 2007
[Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova](#), no. 45701/99, ECHR 2001-XII
[Mignot v. France](#) (dec.), no. 37489/97, Commission decision of 21 October 1998
[Miroļubovs and Others v. Latvia](#), no. 798/05, 15 September 2009
[Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia](#), no. 72881/01, ECHR 2006-XI
[Murphy v. Ireland](#), no. 44179/98, ECHR 2003-IX (extracts)

—N—

[N.F. v. Italy](#), no. 37119/97, ECHR 2001-IX
[Natoli v. Italy](#) (dec.), no. 26161/95, Commission decision of 18 May 1998
[Nolan and K. v. Russia](#), no. 2512/04, 12 February 2009
[Nyyssönen v. Finland](#) (dec.), no. 30406/96, Commission decision of 15 January 1998

—O—

[Obst v. Germany](#), no. 425/03, 23 September 2010
[Office Culturel de Chuny v. France](#) (dec.), no. 1002/02, 22 March 2005
[Omkarananda and the Divine Light Zentrum v. Switzerland](#) (dec.), no. 8118/77, Commission decision of 19 March 1981, DR 25, p. 118
[Otto-Preminger-Institut v. Austria](#), 20 September 1994, Series A no. 295-A
[Ouairi v. Switzerland](#) (dec.), no. 65840/09, 28 June 2011

—P—

[Palau-Martinez v. France](#), no. 64927/01, ECHR 2003-XII
[Pannulo and Forte v. France](#) (dec.), no. 37794/97, 23 November 1999
[Parry v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 42971/05, ECHR 2006-XV
[Pavlidis and Georgakis v. Turkey](#) (dec.), nos. 9130/09 and 9143/09, 2 July 2013
[Pendragon v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 31496/98, Commission decision of 19 October 1998
[Pentidis and Others v. Greece](#), 9 June 1997, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-III
[Perry v. Latvia](#), no. 30273/03, 8 November 2007
[Phull v. France](#) (dec.), no. 35753/03, ECHR 2005-I
[Pichon and Sajous v. France](#) (dec.), no. 49853/99, ECHR 2001-X
[Pitkevich v. Russia](#) (dec.), no. 47936/99, 8 February 2001
[Poltoratski v. Ukraine](#), no. 38812/97, ECHR 2003-V
[Pretty v. the United Kingdom](#), no. 2346/02, ECHR 2002-III

—Q—

—R—

[Ranjit Singh v. France](#) (dec.), no. 27561/08, 30 June 2009
[Razaghi v. Sweden](#) (dec.), no. 64599/01, 11 March 2003
[Refah Partisi \(the Welfare Party\) and Others v. Turkey](#) [GC], nos. 41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98, ECHR 2003-II
[Reformed Church of X. v. the Netherlands](#) (dec.), no. 1497/62, Commission decision of 14 December 1962
[Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria](#), no. 40825/98, 31 July 2008
[Representation of the Union of Councils for Jews in the Former Soviet Union and the Union of Jewish Religious organisations of Ukraine v. Ukraine](#) (dec.), no. 13276/05, 1st April 2014

[Revert and Legallais v. France](#) (dec.), nos. 14431/88 and 14432/88, Commission decision of 8 September 1989, DR 62, p. 309

[Rommelfanger v. Germany](#) (dec.), no. 12242/86, Commission decision of 6 September 1989, DR 62, p. 151

[Rupprecht v. Spain](#) (dec.), no. 38471/10, 19 February 2013

—S—

[S.A.S. v. France](#) [GC], no. 43835/11, ECHR 2014 (extracts)

[S.H. and H.V. v. Austria](#) (dec.), no. 19860/91, Commission decision of 13 January 1993

[Sadik Amet and Others v. Greece](#) (dec.), no. 64756/01, 10 October 2002

[Salonen v. Finland](#) (dec.), no. 27868/95, Commission decision of 2 July 1997, DR 90, p. 60

[Saniewski v. Poland](#), (dec.), no. 40319/98, 26 June 2001

[Savda v. Turkey](#), no. 42730/05, 12 June 2012

[Savez crkava „Riječ života“ and Others v. Croatia](#), no. 7798/08, 9 December 2010

[Schüth v. Germany](#), no. 1620/03, ECHR 2010

[Schilder v. the Netherlands](#) (dec.), no. 2158/12, 16 October 2012

[Scientology Kirche Deutschland e. V. v. Germany](#) (dec.), Commission decision of 7 April 1997, DR 89, p. 163

[Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien v. Austria](#) (dec.), no. 20966/92, Commission decision of 30 November 1994

[Serif v. Greece](#), no. 38178/97, ECHR 1999-IX

[Şerife Yipit v. Turkey](#) [GC], no. 3976/05, 2 November 2010

[Sert v. Turkey](#) (dec.), no. 47491/99, 8 July 2004

[Sevidzade v. Azerbaijan](#), no. 37700/05, 3 december 2009

[Siebenhaar v. Germany](#), no. 18136/02, 3 February 2011

[Šijakova and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia](#) (dec.), no. 67914/01, 6 March 2003

[Sinan Işık v. Turkey](#), no. 21924/05, ECHR 2010

[Sindicatul „Păstorul cel Bun” v. Romania](#) [GC], no. 2330/09, ECHR 2013 (extracts)

[Skugar and Others v. Russia](#) (dec.), no. 40010/04, 3 december 2009

[Sofianopoulos and Others v. Greece](#) (dec.), nos. 1977/02, 1988/02 and 1997/02, ECHR 2002-X

[Sotirov and Others v. Bulgaria](#) (dec.), no. 13999/05, 5 July 2011

[Spampinato v. Italy](#) (dec.), no. 23123/04, 29 March 2007

[Spetz and Others v. Sweden](#) (dec.), no. 20402/92, Commission decision of 12 October 1994

[Staatkundig Gereformeerde Partij v. the Netherlands](#) (dec.), no. 58369/10, 10 July 2012

[Stedman v. Royaume Uni](#) (dec.), no. 29107/95, Commission decision of 9 April 1997, DR 89, p. 104

[Sukyo Mahikari France v. France](#) (dec.), no. 41729/09, 8 January 2013

[Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria](#), no. 39023/97, 16 December 2004

[Svyato-Mykhailivska Parafiya v. Ukraine](#), no. 77703/01, 14 June 2007

—T—

[T.N.B. v. Romania](#) (dec.), no. 34644/02, 5 January 2010

[Tanyar and Others v. Turkey](#) (dec.), no. 74242/01, 7 June 2005

[Tarhan v. Turkey](#), no. 9078/06, 17 July 2012

[Tennenbaum v. Sweden](#) (dec.), no. 16031/90, Commission decision of 3 May 1993

[Tepeli and Others v. Turkey](#) (dec.), no. 31876/96, 11 September 2001

[The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints v. the United Kingdom](#), no. 7552/09, 4 March 2014

[Thlimmenos v. Greece](#) [GC], no. 34369/97, ECHR 2000-IV

[Tiğ v. Turkey](#) (dec.), no. 8165/03, 24 May 2005

[Tsaturyan v. Armenia](#), no. 37821/03, 10 January 2012

—U—

[Union des Athées v. France](#), no. 14635/89, Commission's report of 6 July 1994

[Universelles Leben e. V. v. Germany](#) (dec.), no. 29745/96, Commission decision of 27 November 1996

—V—

[V. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 10358/83, Commission decision of 15 December 1983, DR 37, p. 148

[V. v. the Netherlands](#) (dec.), no. 10678/83, Commission decision of 5 July 1984, DR 39, p. 267

[V.J., J.J. and E.J. v. Poland](#) (dec.), no. 23380/94, Commission decision of 16 January 1996

[Valsamis v. Greece](#), 18 December 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-VI

[Van den Dungen v. the Netherlands](#) (dec.), no. 22838/93, Commission decision of 22 February 1995, DR 80, p. 147

[Vartic v. Romania \(no. 2\)](#), no. 14150/08, 17 December 2013

[Van Schijndel and Others v. the Netherlands](#) (dec.), no. 30936/96, Commission decision of 10 September 1997
[Vereniging Rechtswinkels Utrecht v. the Netherlands](#) (dec.), no. 11308/84, Commission decision of 13 March 1986, DR 46, p. 203
[Vergos v. Greece](#), no. 65501/01, 24 June 2004
[Viel v. France](#) (dec.), no. 41781/98, 14 December 1999
[Vingt-trois habitants d'Alsemberg et de Beersel v. Belgium](#) (dec.), no. 1474/62, Commission decision of 26 July 1963
[Von Pelser v. Italy](#) (dec.), no. 14254/88, Commission decision of 9 November 1990

—W—

[W. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 18187/91, Commission decision of 10 February 1993
[Wasmuth v. Germany](#), no. 12884/03, 17 February 2011
[Williamson v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 27008/95, Commission decision of 17 May 1995
[Wingrove v. the United Kingdom](#), 25 November 1996, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-V

—X—

[X. v. Germany](#) (dec.), no. 2413/65, Commission decision of 16 December 1966, *Collection* 23, p. 1
[X. v. Germany](#) (dec.), no. 3110/67, Commission decision of 19 July 1968, *Year book* 11
[X. v. Germany](#) (dec.), no. 4445/70, Commission decision of 1er April 1970, *Collection* 37, p. 119
[X. v. Germany](#) (dec.), no. 6167/73, Commission decision of 18 December 1974, DR 1, p. 64
[X. v. Germany](#) (dec.), no. 8741/79, Commission decision of 10 March 1981, DR 24, p. 137
[X. v. Austria](#) (dec.), no. 1718/62, Commission decision of 22 April 1965, *Year book* 8
[X. v. Austria](#) (dec.), no. 1753/63, Commission decision of 15 February 1965, *Year book* 8
[X. v. Austria](#) (dec.), no. 4982/71, Commission decision of 22 March 1972, *Year book* 15
[X. v. Austria](#) (dec.), no. 8652/79, Commission decision of 15 October 1981, DR 26, p. 89
[X. v. Denmark](#) (dec.), no. 7374/76, Commission decision of 8 March 1976, DR 5, p. 157
[X. v. Iceland](#) (dec.), no. 2525/65, Commission decision of 6 February 1967, *Collection* 22, p. 33
[X. v. the Netherlands](#) (dec.), no. 1068/61, Commission decision of 14 December 1962, *Year book* 5
[X. v. the Netherlands](#) (dec.), no. 2065/63, Commission decision of 14 December 1965, *Year book* 8
[X. v. the Netherlands](#) (dec.), no. 2648/65, Commission decision of 6 February 1968, *Year book* 11
[X. v. the Netherlands](#) (dec.), no. 2988/66, Commission decision of 31 May 1967, *Year book* 10
[X. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 5442/72, Commission decision of 20 December 1974, DR 1, p. 41
[X. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 5947/72, Commission decision of 5 March 1976, DR 5, p. 8
[X. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 6886/75, Commission decision of 18 May 1976, DR 5, p. 100
[X. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 7291/75, Commission decision of 4 October 1977, DR 11, p. 55
[X. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 7992/77, Commission decision of 12 July 1978, DR 14, p. 234
[X. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 8160/78, Commission decision of 12 March 1981, DR 22, p. 27
[X. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 8231/78, Commission decision of 6 March 1982, DR 28, p. 5
[X. v. Sweden](#) (dec.), no. 172/56, Commission decision of 20 December 1957, *Year book* 1
[X. v. Sweden](#) (dec.), no. 434/58, Commission decision of 30 June 1959, *Year book* 3
[X. v. Sweden](#) (dec.), no. 911/60, Commission decision of 10 April 1961, *Year book* 4
[X. v. Sweden](#) (dec.), no. 7911/77, Commission decision of 12 December 1977, DR 12, p. 192
[X. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 7291/75, Commission decision of 4 October 1977
[X. and Church of Scientology v. Sweden](#) (dec.), no. 7805/77, Commission decision of 5 May 1979, DR 16, p. 68
[X. Ltd. and Y. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 8710/79, Commission decision of 7 May 1982, DR 28, p. 77
[X., Y. and Z. v. Germany](#) (dec.), no. 6850/74, Commission decision of 18 May 1976, DR 5, p. 90

—Y—

[Yanaşık v. Turkey](#) (dec.), no. 14524/89, Commission decision of 6 January 1993, DR 74, p. 14

—Z—

[Z. and T. v. the United Kingdom](#) (dec.), no. 27034/05, ECHR 2006-III
[Zaoui v. Switzerland](#) (dec.), no. 41615/98, 18 January 2001